

Міністерство освіти і науки України
Департамент освіти і науки
Харківської обласної державної адміністрації
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

Навчально- та науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти освітньо-професійного ступеню (фаховий
молодший бакалавр), першого (бакалаврського), другого (магістерського)
та третього (освітньо-наукового) рівнів

Видання 4-е, виправлене і доповнене

Харків
2020

Укладачі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради:

Репко І. П. – кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи;

Одарченко В. І. – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту роботи;

Степанець І. О. – кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи;

Беляєв С. Б. – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту роботи;

Демченко Н. Д. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання;

Акімова О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту;

Кузнецова О. В. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту;

Блудова Ю. О. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту;

Дмитренко К. А. – кандидат педагогічних наук, учений секретар;

Кондрацька Л. В. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту;

Шукалова О. С. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту;

Галушко Н. А. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін;

Четаєва Л. П. – старший викладач кафедри інформатики;

Отрошко Т. Ф. – старший викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту.

За загальною редакцією Репко І.П.

Рецензенти:

Пономарьова Г.Ф. – доктор педагогічних наук, професор, ректор Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Смирнова І.М. – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної роботи Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія»;

Прибора Т.О. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Н 15 Навчально- та науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти освітньо-професійного ступеню (фаховий молодший бакалавр), першого (бакалаврського), другого (магістерського) та третього (освітньо-наукового) рівнів / за заг. ред. І. П Репко; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Вид. 4-е, випр. і допов. – Харків, 2020. – 282 с.

ISBN 978-966-8614-14-9

УДК 378.091.322:001.89(075)

Навчально-методичний посібник з підготовки та написання рефератів, курсових, дипломних, магістерських та дисертаційних робіт, наукових проєктів, статей і тез доповідей із освітніх компонентів циклу професійної підготовки відповідно до вимог освітніх програм Середня освіта (Фізична культура), Фізична культура і спорт, Середня освіта (Інформатика), Середня освіта (Мова і література (англійська), Середня освіта (Музичне мистецтво), Початкова освіта, Менеджмент, Психологія, Науки про освіту. Видання розраховано на викладачів, методистів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, здобувачів вищої освіти (освітньо-професійного ступеню (фаховий молодший бакалавр), першого (бакалаврського), другого (магістерського) та третього (освітньо-наукового) рівнів).

*Затверджено на засіданні науково-методичної ради Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
(протокол №2 від 04.11.2020 р.)*

© ХГП, 2009

© ХГП, 2010

© ХГПА, 2012

Репко І.П., Одарченко В.І., Степанець І.О.,
Беляєв С.Б., Демченко Н.Д., Акімова О.М.,
Кузнецова О.В., Бладова Ю.О., Дмитренко К.А.,
Кондрацька Л.В., Шукалова О.С., Галушко Н.А.,
Четаєва Л.П., Отрошко Т.Ф., 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА (СТЕПАНЕЦЬ І.О.)	6
РОЗДІЛ 1. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ (АКІМОВА О.М., ОДАРЧЕНКО В.І.)	7
1.1. ПОНЯТТЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ	7
1.2. ОСНОВНІ ВИДИ ПОРУШЕНЬ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ	8
1.3. АКАДЕМІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	11
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ВИДІВ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (РЕПКО І.П., ОДАРЧЕНКО В.І., КУЗНЕЦОВА О.В., БЛУДОВА Ю.О., ГАЛУШКО Н.А., АКІМОВА О.М., ОТРОШКО Т.Ф.)	13
2.1. РЕФЕРАТ	13
2.2. КУРСОВА РОБОТА	15
2.3. БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА (ДИПЛОМНА) РОБОТА	24
2.4. МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА (ДИПЛОМНА) РОБОТА	31
РОЗДІЛ 3. ДИСЕРТАЦІЙНІ РОБОТИ (БЛУДОВА Ю.О., ДМИТРЕНКО К.А.)	45
3.1. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РЕФЕРАТУ З ФАХОВОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ ВСТУПНИКА ДО АСПІРАНТУРИ	45
3.2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ	48
3.3. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ АВТОРЕФЕРАТУ ДИСЕРТАЦІЇ	63
РОЗДІЛ 4. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ВИДІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (БЛУДОВА Ю.О., ГАЛУШКО Н.А.)	67
4.1. НАУКОВА СТАТТЯ	67
4.2. ТЕЗИ НАУКОВОЇ ДОПОВІДІ	69
РОЗДІЛ 5. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ (ОДАРЧЕНКО В.І., АКІМОВА О.М.)	71
5.1. ПРОЄКТИ	71
5.2. МАСОВІ ВІДКРИТІ ОНЛАЙН-КУРСИ	77
РОЗДІЛ 6. ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (ОДАРЧЕНКО В.І., БЕЛЯЄВ С.Б., СТЕПАНЕЦЬ І.О., ДЕМЧЕНКО Н.Д.)	80
6.1. МЕТОДИ ОПИТУВАННЯ	80
6.2. МЕТОД ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК	91
6.3. ВИВЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ	92
6.4. ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ	93
6.5. МЕТОДИ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ НА ЕМПІРИЧНОМУ І ТЕОРЕТИЧНОМУ РІВНЯХ	93

6.6. Моделювання	96
6.7. Педагогічний експеримент	97
6.8. Інтроспекція	101
6.9. Ідеалізація та формалізація	102
6.10. Метод екстраполяції	103
6.11. Метод соціометричної техніки	104
РОЗДІЛ 7. МЕТОДИ МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ (Кондрацька Л.В., Шукалова О.С.)	108
РОЗДІЛ 8. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТВОРЕННЯ ВІЗУАЛЬНОГО СУПРОВОДУ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (Четаєва Л.П.)	137
РОЗДІЛ 9. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ОФОРМЛЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЧАСТИН НАУКОВОГО ТЕКСТУ (Демченко Н.Д.)	151
Післямова (Репко І.П.)	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	159
Додатки	164

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

див. – дивись

ЕОР – електронні освітні ресурси

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти

ін. – інше

к.п.н. – кандидат педагогічних наук

МООС – масові відкриті онлайн-курси

ОП – освітня програма

ПІБ – прізвище, ім'я, по батькові

р., рр. – рік, роки

рис. – рисунок

с. – сторінка

табл. – таблиця

т.д. – так далі

т.п. – тому подібне

у т.ч. – у тому числі

% – відсоток

ПЕРЕДМОВА

Інтеграція системи вищої освіти України в європейській освітній простір зумовила інтенсифікацію освітніх реформ і зокрема педагогічної освіти, що передбачають пошук, розробку та реалізацію певних моделей, технологій, форм і методів професійної підготовки фахівців для закладів освіти.

Науково-педагогічний чи педагогічний працівник сучасного закладу освіти має володіти як досягненнями науки в галузі педагогіки, психології, біології тощо, так і бути здатним проєктувати ефективний освітній процес на основі його глибокого вивчення, врахування наслідків дії найрізноманітніших чинників, впливу екологічних, соціокультурних, психологічних, педагогічних та інших умов.

Іншими словами, одним із ключових чинників інноваційного розвитку системи освіти України і суспільства в цілому має бути наука.

Викладачу, вчителю, вихователю, соціальному робітнику, дефектологу, який працює в сфері освіти, без знання психолого-педагогічних основ вивчення особистості та колективу, науково-методичних засад побудови та розвитку навчального та виховного процесів, закономірностей розробки індивідуально орієнтованого процесу тощо неможливо досягти успіху у фаховій діяльності, підтримувати власну кваліфікацію, стати дійсно конкурентоспроможним фахівцем. Важливо розуміти, що нинішня педагогічна дійсність диктує об'єктивну потребу у творчому підході до педагогічної діяльності; що визначає спроможність практикуючого чи майбутнього педагога знаходити адекватні й ефективні способи забезпечення якісного освітнього (навчального, виховного тощо) процесу, об'єктивно аналізувати й оцінювати продуктивність і якість своєї професійної роботи.

Вирішення означених завдань значною мірою залежить, на наше переконання, від рівня, змісту і якості науково-дослідної роботи у закладах освіти, що є органічною складовою цілісного освітнього процесу.

Знання методологій, теорій, технологій, методів та організації науково-дослідницької діяльності є основою професійної підготовки студентів, базою фахового зростання для аспірантів, докторантів, здобувачів наукового ступеня. Здійснення науково-дослідницької діяльності шляхом провадження наукових розвідок, експериментальної та пошукової роботи допомагає випускникам ЗВО легше включитися в професійну діяльність, а науково-педагогічним і педагогічним працівникам компетентно й ефективно вирішувати проблеми освіти.

Метою даного видання є спроба узагальнення напрацювань науковців і педагогів щодо теоретичного і методичного забезпечення навчально- та науково-дослідницької діяльності в закладах фахової передвищої освіти та ЗВО, зокрема педагогічних, реалізації наукових основ фахової підготовки здобувачів освіти.

Степанець І.О.

РОЗДІЛ 1. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

1.1. ПОНЯТТЯ АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Сучасні умови модернізації вищої освіти України стратегічним завданням визнають упровадження принципів підтримки академічної доброчесності, які у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради здійснюються на основі нормативних та законодавчих документів: Кодексу академічної доброчесності Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, який розроблено відповідно до норм Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про авторське право і суміжні права», «Про видавничу справу», «Про запобігання корупції», Положення «Про порядок перевірки наукових, навчально-методичних, дисертаційних, магістерських та інших робіт на наявність плагіату», Статуту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, а також із використанням досвіду зарубіжних і вітчизняних закладів вищої освіти та рекомендацій SAUUP – Проекту сприяння академічній доброчесності в Україні, що реалізується Американськими радами за підтримки посольства США в Україні спільно з Міністерством освіти і науки України.

Відповідно до Статті 42 Закону України «Про освіту» від 10.07.2019 поняття **академічна доброчесність** – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Реалізація підтримки академічної доброчесності у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради передбачає упровадження таких принципів:

- визнання законності та верховенства права;
- свободи та людської гідності;
- професіоналізму та компетентності;
- чесності й порядності;
- справедливості та толерантності;
- поваги та взаємної довіри;
- відкритості й прозорості;
- колегіальності та демократичності;
- персональної відповідальності;
- нетерпимості щодо недотримання правил і норм Кодексу академічної доброчесності.

Відповідно до Статті 42 Закону України «Про освіту» дотримання академічної доброчесності *здобувачами вищої освіти* передбачає:

- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми

потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);

- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації.

1.2. ОСНОВНІ ВИДИ ПОРУШЕНЬ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Порушенням академічної доброчесності в академії вважається:

- **академічний плагіат** – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;
- **обман, підробка** – свідоме надання завідомо неправдивої інформації стосовно змісту та результатів власної освітньої, наукової, творчої діяльності;
- **приписування результатів колективної діяльності одній або окремим особам** без узгодження з іншими учасниками авторського колективу;
- **корегування результатів досліджень під гіпотезу**, яку треба довести;
- **виконання на замовлення та (або) продаж академічних текстів** (контрольних, курсових, дипломних робіт, дисертаційних досліджень і навчальної літератури);
- **використання придбаних академічних текстів**, що виконані на замовлення;
- **академічне шахрайство.**

Форми проявів *академічного шахрайства*:

- *списування* – виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання;
- *несанкціоноване отримання залікових / екзаменаційних матеріалів* до чи після проведення академічного контролю, у т.ч. копіювання з контрольних / екзаменаційних робіт інших студентів;
- *фабрикація* – вигадкування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях;
- *фальсифікація* – свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень;
- *використання раніше виконаної* іншою особою письмової роботи (лабораторної, контрольної, індивідуальної, курсової, дипломної тощо);
- *самоплагіат* – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів;

- *повторна публікація своїх наукових результатів* без внесення суттєвих змін, доповнень, уточнень тощо;
- *обман* – надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування;
- *хабарництво* – надання (отримання) учасником освітнього процесу чи пропозиція щодо надання (отримання) коштів, майна, послуг, пільг чи будь-яких інших благ матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної переваги в освітньому процесі;
- *необ'єктивне оцінювання* – свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти.

Форми академічного плагіату:

- використання у власній праці (наукова робота, твір, навчальне видання тощо) чужих матеріалів (зображень, тексту), у тому числі з мережі Інтернет, без належних посилань;
- цитування матеріалу, створеного іншою особою без дотримання правил;
- спотворене представлення, компіляція чужих ідей з першоджерел чи їх спотворене представлення;
- представлення в якості власного здобутку (есе, курсової роботи, дипломного проекту, тез, статті тощо) матеріалів, що були отримані з Інтернету або від третіх осіб в обмін на фінансову винагороду/ послугу чи соціальні зв'язки.

Реалізація принципів підтримки академічної доброчесності у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради здійснюється у рамках упровадження Кодексу академічної доброчесності Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, який був розроблений на основі досвіду і зразків упровадження принципів підтримки академічної доброчесності закладів вищої освіти України та світу.

Система запобігання та виявлення академічного плагіату в академії передбачає таку роботу:

- включення до освітніх програм підготовки здобувачів вищої освіти питань щодо академічної доброчесності, академічного письма, етичного кодексу ученого;
- проведення поточної та підсумкової перевірки результатів навчання, з використанням, переважно, індивідуальних форм контролю;
- поступова переорієнтація написання курсових і дипломних робіт на підготовку проектів, що унеможливить компіляцію та плагіат;
- обов'язкове проведення експертної оцінки та (або) технічної перевірки (за допомогою спеціалізованих програмних засобів) щодо ознак академічного плагіату наукових досліджень, підготовлених до захисту;
- створення електронного репозитарію дипломних робіт;

- включення до навчальних планів дисциплін модулів з академічної доброчесності, академічного письма, етичного кодексу ученого;
- вияв високої вимогливості і принциповості наукових керівників щодо неприпустимості академічного плагіату у дослідженнях здобувачів освіти; посилений контроль завідувачів кафедр, наукових керівників курсових і дипломних робіт, членів екзаменаційних комісій щодо правильного оформлення посилань на джерела інформації у разі запозичень ідей, тверджень, відомостей тощо;
- посилення вимогливості до процесу рецензування статей, що надходять до редколегій, у частині експертної (із залученням членів редколегій, зовнішніх експертів та програмної перевірки поданих матеріалів на предмет академічного плагіату);
- підвищення особистої відповідальності членів редакційної колегії за недопущення академічного плагіату в наукових виданнях.

Відповідно до Положення «Про порядок перевірки наукових, навчально-методичних, дисертаційних, магістерських та інших робіт на наявність плагіату» в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» порядок перевірки дипломних робіт на академічний плагіат передбачає перевірку усіх робіт, та здійснюється таким чином:

1. Оформлення роботи має відповідати вимогам написання згідно з методичними рекомендаціями, розробленими і затвердженими в Академії.
2. Студенти передають електронні варіанти магістерських робіт науковим керівникам для подальшої перевірки на наявність плагіату згідно з інструкцією.
3. Під час подання науковим керівникам магістерських робіт, які підлягають перевірці на наявність плагіату, студенти всіх форм навчання заповнюють і підписують заяву за формою.
4. За відмови підписання заяви робота не допускається до захисту.
5. Перевірка на наявність плагіату магістерських робіт здійснюється за 14 днів до попереднього захисту.
6. Максимальний збіг за однією роботою студента не повинен перевищувати 40 %. Класифікацію робіт здійснює керівник і підтверджує це на засіданні кафедри (циклової комісії) (надає витяг із протоколу засідання кафедри).
7. Науковий керівник завантажує електронний варіант до системи здійснення перевірки роботи на наявність плагіату за допомогою онлайн сервісів пошуку плагіату.
8. Після перевірки магістерської роботи студента на плагіат завідувач випускової кафедри видає у триденний термін довідку про результати перевірки.
9. Довідка додається до магістерської роботи та є обов'язковим документом для допущення до захисту.

1.3. АКАДЕМІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Відповідно до Статті 42 Закону України «Про освіту» види академічної відповідальності (у тому числі додаткові та/або деталізовані) учасників освітнього процесу за конкретні порушення академічної доброчесності визначаються спеціальними законами та/або внутрішніми положеннями закладу освіти, що мають бути затверджені (погоджені) основним колегіальним органом управління закладу освіти та погоджені з відповідними органами самоврядування здобувачів освіти в частині їхньої відповідальності.

Відповідно до Положення «Про порядок перевірки наукових, навчально-методичних, дисертаційних, магістерських та інших робіт на наявність плагіату» в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» науковий керівник несе особисту відповідальність за перевірку роботи студента у встановлені терміни, прийняття рішення щодо доопрацювання та повторну перевірку на плагіат, а також про допуск роботи до попереднього захисту.

У випадку виявлення низького відсотка нового матеріалу в магістерській роботі студента (на підставі довідки *див. додаток Л*), науковий керівник попереджає про це автора (студента) й ініціює рішення про недопущення його роботи до захисту та її доопрацювання, а у випадку незгоди автора – інформує службовою запискою декана факультету (директора відокремленого підрозділу Академії), на якому навчається студент.

У випадку незгоди з висновком (довідкою) експерта науково-методичної ради факультету, академії щодо виявлення факту плагіату (копіляцій) для розгляду апеляційної заяви студента на факультеті (відділенні) створюється апеляційна комісія, персональний склад якої затверджується з науково-педагогічних, педагогічних працівників відповідних кафедр (відділень) (загальний склад не більше 5 осіб) за розпорядженням декана факультету (директора відокремленого підрозділу Академії). Висновки апеляційної комісії щодо плагіату (копіляцій) у роботах студентів зберігаються на факультеті (відділенні).

Відповідно до Статті 42 Закону України «Про освіту» форми та види академічної відповідальності закладів освіти визначаються спеціальними законами, а за дії або бездіяльність, що цим Законом визнані порушенням академічної доброчесності, особа може бути притягнута до інших видів відповідальності з підстав та в порядку, визначених законом.

За порушення правил академічної доброчесності здобувачі освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради можуть бути притягнуті до таких форм відповідальності як:

- повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);
- повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
- відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту);

- позбавлення академічної стипендії;
- попередження;
- винесення догани.

Кожна особа, стосовно якої порушено питання про порушення нею академічної доброчесності, має такі права:

- ознайомлюватися з усіма матеріалами перевірки щодо встановлення факту порушення академічної доброчесності, подавати до них зауваження;
- особисто або через представника надавати усні та письмові пояснення або відмовитися від надання будь-яких пояснень, брати участь у дослідженні доказів порушення академічної доброчесності;
- знати про дату, час і місце та бути присутньою під час розгляду питання про встановлення факту порушення академічної доброчесності та притягнення її до академічної відповідальності;
- оскаржити рішення про притягнення до академічної відповідальності шляхом подання заяви до органу, уповноваженого розглядати апеляції, або до суду.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ВИДІВ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Навчально-дослідна робота виконується у відведений розкладом занять навчальний час за спеціальним завданням в обов'язковому порядку кожним студентом під керівництвом викладача-наукового керівника.

Головне завдання навчально-дослідної роботи студентів – поглиблення й творче освоєння навчального матеріалу, набуття студентами навичок самостійної теоретичної та експериментальної роботи, ознайомлення з сучасними методами наукових досліджень, технікою експерименту, реальними умовами роботи у наукових та виробничих колективах.

Навчально-дослідна робота студентів *передбачає*: написання рефератів на основі добору і вивчення джерел наукової літератури; підготовку і захист курсових, кваліфікаційних робіт, пов'язаних з проблематикою наукових досліджень випускових кафедр ЗВО; виконання конкретних нетипових завдань науково-дослідного характеру в період навчальної, виробничої, асистентської практики, індивідуальних завдань, спрямованих на розробку і вирішення різних конкретних проблем.

2.1. РЕФЕРАТ

Реферат є найпростішим видом навчально-дослідної роботи студента.

Реферат (лат. *referre* – доповідати, повідомляти) – доповідь на певну тему, що передбачає огляд відповідних літературних та інших джерел; виклад змісту наукової роботи, книжки, статті.

Особу, яка складає реферат, називають референтом, а сам процес – реферуванням.

Кожне із значень цього поняття передбачає певний різновид дослідної роботи:

- у першому значенні – серйозну самостійну роботу, засновану на аналітичному та описовому методах дослідження (роботи, з якими студенти виступають на наукових конференціях);
- у другому – короткий письмовий виклад. Базується він на описовому методі дослідження. Використовують його для засвоєння й оцінки наявної наукової інформації з конкретної тематики на семінарських заняттях, при підготовці до екзамену, заліку.

Реферат може бути: монографічним (за одним джерелом), оглядовим (за кількома джерелами).

Робота над рефератом відбувається з дотриманням такого порядку:

1. Вибір або формулювання теми узгоджується з викладачем. З'ясування форми реферату, яка б відповідала його меті.
2. Обмірковування теми, складання попереднього плану реферату.
3. Ознайомлення з науковою літературою, що відповідає темі роботи. Вибір джерела (джерел), що розкривають тему.
4. Формулювання мети реферату, коригування первинного плану.
5. Виклад матеріалу відповідно до складеного плану.

Реферат викладають своїми словами, використовуючи при цьому особливо значущі визначення, цитати, а також висловлювання, з якими референт не згодний. Цитування зумовлює посилання на джерело із зазначенням сторінок. Аналогічними є вимоги і до викладених думок авторів наукових робіт, якщо вони містять важливі положення, висновки.

План реферату дослідник складає особисто.

Композиція реферату повинна охоплювати такі *обов'язкові компоненти*:

1. **Титульна сторінка (додаток А).**
2. **Зміст (додаток Б).**
3. **Вступ.** Містить короткі відомості про автора, назви і стисло оцінку робіт, що реферуються, формулювання мети реферату. Рекомендований обсяг (додаток З).
4. **Основна частина.** Її завдання полягає у вичерпному викладенні суті наукової інформації з теми. Може складатися з кількох розділів або підрозділів, що залежить від теми, проблематики та обсягу матеріалу реферату. Рекомендований обсяг (додаток С).
5. **Висновки.** Їх викладають у формі міркувань, узагальнень, зауважень референта щодо порушених у рефераті питань, підсумку результатів виконаної роботи. Рекомендований обсяг (додаток З).
6. **Список використаних джерел,** що допоможе зорієнтуватися у виборі теми та обрати шлях наукового пошуку. Вимоги до оформлення (додаток Г). Рекомендований обсяг (додаток З).

Слід зазначити, що обсяг реферату залежить від значимості проблеми, опрацьованого матеріалу.

Кожний реферат має бути індивідуальною роботою, в ньому простежуватимуться особливості мислення, творча манера автора.

При написанні рефератів можуть виникати труднощі з вибором мовних структур, оволодіння якими за певних старань є справою часу. Мовно-стильові особливості наукової, навчально-дослідної роботи залежать від володіння їх авторами лексикою, іншими виражальними засобами (див. розділ 9).

Основні вимоги до оформлення реферату (додаток Г).

Оцінюють реферат, використовуючи такі критерії:

1. Відповідність теми змісту і форми реферату.
2. Інформаційна насиченість, новизна, оригінальність викладу питань.
3. Структурна організованість, логічність, граматична правильність і стилістична виразність, термінологічна чіткість.
4. Відповідність підібраних наукових джерел темі дослідження.
5. Переконливість, аргументованість, практична значущість і теоретична обґрунтованість пропозицій і висновків, зроблених в рефераті.
6. Якщо реферат є основою усного повідомлення, враховують і вміння відібрати найсуттєвіший матеріал для короткого виступу.

Слід застерегти студентів від бездумного списування тексту, повного подання літературного джерела. Наукові праці є особливо складними при їхньому необдуманому представленні письмово, а важливо, щоб студент розумів матеріал реферату, осмислив його, наповнив особистою позицією, – інакше цей вид навчальної роботи не виконає своїх функцій.

2.2. КУРСОВА РОБОТА

Курсова робота – це навчально-дослідне завдання для студента, який уже має певний досвід наукової діяльності з проблематики дисциплін, що вивчаються у вищій школі. Ураховуючи це, курсова робота не повинна обмежуватись реферуванням літературних джерел, а має стати самостійним викладом матеріалу з елементами набутих у процесі експерименту знань, досвіду. Її автор має виявити здібності до дослідної роботи, осмислення зібраного матеріалу, вміння його систематизувати, робити правильні висновки. Участь у ній засвідчує ступінь самостійності, уміння застосовувати здобуті знання та набуті навички, розвиває дослідницькі вміння та здібності.

Мета підготовки курсової роботи – навчально-пізнавальна, тому є сенс обирати невелику за обсягом тематику дослідження, що найкраще розкриває питання методичного плану відповідно до завдань дисципліни, що вивчається.

Курсова роботи – це перший свідомий крок у навчально-дослідній діяльності студента, що може стати фундаментом у підготовці майбутньої кваліфікаційної роботи.

Головне для курсової роботи – глибина та повнота розкриття теми, творчий підхід, обґрунтованість висновків й узагальнень. Вона має відзначатися композиційною довершеністю, логічністю викладу інформації, вправністю літературної мови.

Підготовка до написання курсової роботи вирішує одночасно **такі завдання:**

- навчальні (автор виявляє рівень засвоєння поточного навчального матеріалу, ознайомлення з відповідною літературою);
- дослідницькі (засвідчує вміння автора аналізувати, узагальнювати, робити висновки).

З огляду на реалізацію особистісної ролі автора, курсові роботи умовно поділяють на: реферативні, дослідницькі.

Основні етапи роботи над курсовою роботою

1. Вибір теми та її затвердження на засіданні кафедри.
2. Складання календарного графіка роботи.
3. Опрацювання літературних джерел з даної проблеми.
4. Ознайомлення наукового керівника з основними положеннями роботи та врахування його міркувань, пропозицій, зауважень.
5. Оформлення курсової роботи.
6. Захист.

При підготовці курсової роботи необхідно:

- дібрати літературу (бібліографування), вивчити її, законспектувати найважливіші положення й скласти уявлення про існуючі в науці позиції щодо проблематики, яка стосується курсової роботи;

- дібрати приклади, виписати їх на картки (файли) із зазначенням джерела, сторінки, проаналізувати ілюстративний матеріал (етап накопичення й оброблення фактичного матеріалу);

- ретельно обміркувати формулювання теми, враховуючи, що близькі за змістом теми відрізняються певними особливостями, які потребують осмислення;

- скласти план роботи (послідовний перелік основних питань, що необхідно висвітлити; центральні питання слід деталізувати).

Заключний етап написання курсової роботи полягає у цілеспрямованому викладі зібраного й вивченого матеріалу з позицій її автора.

Тематика курсових робіт

Тематика курсових робіт має відповідати завданням освітньої програми і тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху. Тематика курсових робіт розробляється викладачем профільної кафедри або якщо у студента зібрано певний матеріал, є конкретні задумки, він може писати курсову роботу на власну запропоновану тему.

Закріплення за студентом теми курсової роботи оформлюється наказом, не пізніше жовтня кожного року.

Види курсових робіт

Реферативні курсові роботи покликані навчити студентів критично користуватися науковою літературою, правильно оцінювати її, глибоко осмислювати певні питання, зіставляти висловлювання різних учених з одного і того ж питання, коментувати їх, мотивувати правильність або помилковість окремих теоретичних положень, робити теоретичні узагальнення. Особливо важливе вміння автора виокремити головні аспекти, чітко, систематизовано викласти весь матеріал.

Успішне виконання таких робіт залежить, передусім, від ретельного вивчення наявної літератури, уміння знайти нові джерела. Реферативні теми зобов'язують також до самостійного розв'язання поставлених проблем, завдяки чому такі роботи набувають наукового, творчого характеру.

Курсова робота пишеться у вигляді *проблемного реферату*.

До специфічних ознак проблемного реферату відноситься те, що в ньому здійснюється: порівняльний аналіз матеріалів наукових джерел; робиться висновок про авторську позицію виконавця роботи з досліджуваного питання.

Наведемо приклад.

«Спроба класифікувати відомі на сьогоднішній день визначення поняття «система» дозволила Е. Юдину виділити серед них дві групи понять: «ті, що явно побудовані для більш або менш суворо обмежених типів системних об'єктів і ті, що претендують на універсальність» [1, с. 178].

До першої групи визначень можна віднести такі формулювання:

- «система – це сукупність змінних, що вивчається завдяки основній операції» (за У. Ешбінім) [2, с.385];
- «система – це засіб, за допомогою якого здійснюється процес вирішення проблеми» (за С. Оптнером) [3, с.51];
- система – це «будь-які процеси, що протікають у певних умовах, у сукупності з цими умовами» (за В. Беспалько) [4, с.25].

На наш погляд, ці визначення, характеризуючи певні ознаки окремих типів систем, не повністю розкривають суттєвих властивостей поняття «система»».

Дослідницькі курсові вимагають від студента вмінь: спостерігати педагогічні явища та процеси; аналізувати наукову літературу; самостійно досліджувати проблему; аналізувати і відповідно тлумачити педагогічні явища; робити висновки та узагальнення.

Такі курсові роботи формують у студентів навички дослідницького пошуку, самостійного дослідження конкретного матеріалу.

Зміст курсової роботи зумовлюється передусім її темою. Існують, окрім того, і загальні вимоги, що стосуються всіх видів робіт. Однією з них є свідоме розуміння природи питання. Тому розпочинати роботу слід з вивчення матеріалу, що стосується зазначеної тематики. Це допоможе глибше зорієнтуватись при виборі теми, всебічно обґрунтувати свій вибір, полегшить процес виконання курсової роботи.

Структура курсової роботи здобувача вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст або освітньо-професійного рівня фаховий молодший бакалавр

1. Титульна сторінка (додаток А)

2. Зміст, який передує текст і представляє послідовний перелік його складових частин. Зміст подають безпосередньо після титульного аркуша, починаючи з нової сторінки. До змісту включають структурні елементи роботи у такому порядку: вступ; послідовно перелічені найменування всіх розділів, підрозділів і пунктів роботи (якщо вони мають заголовки); загальні висновки; список використаних джерел; додатки, а, також номери сторінок, які містять початок відповідного матеріалу. Зміст висвітлює план роботи з конкретно вказаними сторінками. Зміст логічно організує роботу, надає їй композиційної стрункості, науковості (**додаток Б**). Варто прослідкувати, щоб усі вказані у змісті роботи структурні частини повністю співпадали за назвою із такими в тексті роботи.

3. Вступ

У **вступі** курсової роботи розкриваються: актуальність теми дослідження (чому тема дослідження є актуальною на сучасному етапі розвитку освіти); ступінь наукової розробки теми дослідження (в алфавітному порядку наводяться прізвища тих учених, які займалися розробкою обраної вами проблеми), об'єкт та предмет дослідження.

Актуальність і ступінь наукової дослідженості проблеми:

Треба висвітлити, чому тема дослідження є актуальною на сучасному етапі розвитку освіти й навести прізвища тих учених, які займалися розробкою обраної вами теми.

Об'єкт дослідження –... (те, що ми удосконалюємо). Наприклад, у темі «Формування національної гідності учнів Нової української школи» **об'єкт дослідження** – освітній процес Нової української школи.

Предмет дослідження –... (те, за допомогою чого ми удосконалюємо об'єкт дослідження). Наприклад, для названої вище теми **предмет дослідження** козацькі розваги як засіб формування національної гідності учнів НУШ.

Рекомендований обсяг (*додаток З*).

4. Основна частина

Рекомендований обсяг (*додаток З*).

4.1. Основна частина курсової роботи для складається з **одного теоретичного розділу**. У ньому необхідно на конкретному матеріалі послідовно розкрити тему.

Викладаючи свої спостереження, міркування, кожне теоретичне положення слід підтверджувати самостійно дібраними прикладами, кількість яких має бути достатньою для висновків та узагальнень. Усі приклади слід прокоментувати.

5. Загальні висновки. У заключній частині подають стислі висновки, які іноді формулюють тезисно.

Рекомендований обсяг згідно з *додатком З*.

6. Список використаних джерел (*додаток В*).

7. Додатки (якщо є).

Основні вимоги до оформлення курсової роботи *див. додаток Г*.

Структура курсової роботи здобувача вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

1. Титульна сторінка (*додаток А*)

2. Зміст, який передує текст і представляє послідовний перелік його складових частин. Зміст подають безпосередньо після титульного аркуша, починаючи з нової сторінки. До змісту включають структурні елементи роботи у такому порядку: вступ; послідовно перелічені найменування всіх розділів, підрозділів і пунктів роботи (якщо вони мають заголовки); загальні висновки; список використаних джерел; додатки, а, також номери сторінок, які містять початок відповідного матеріалу. Зміст висвітлює план наукової роботи з конкретно вказаними сторінками. Зміст логічно організує роботу, надає їй композиційної стрункості, науковості (*додаток Б*). Варто прослідкувати, щоб усі вказані у змісті роботи структурні частини повністю співпадали за назвою із такими в тексті роботи.

3. Вступ

У **вступі** курсової роботи *бакалавра* розкривається актуальність теми дослідження, аналізується ступінь її наукової розробки, а також подається науково-логічний апарат дослідження, який має чітко визначену структуру.

Актуальність і ступінь наукової дослідженості проблеми.

Треба висвітлити, чому тема дослідження є актуальною на сучасному етапі розвитку освіти і навести прізвища тих учених, які займалися розробкою обраної вами теми.

Мета дослідження (це ціль, яку поставив перед собою дослідник) – теоретично обґрунтувати і експериментально перевірити..(методи або засоби, або зміст, вплив предмета дослідження на його об'єкт).

Наприклад, у темі «Використання технології портфоліо в початковій школі» мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити

ефективність використання технології портфоліо в процесі формування пізнавального інтересу учнів початкових класів.

Завдання дослідження:

1... (Як правило, у курсовій роботі вирішуються три завдання: перше завдання – все про об’єкт дослідження; друге завдання – все про предмет дослідження; третє завдання – експериментальна перевірка (методів або засобів, або змісту, або впливу предмета дослідження на його об’єкт тощо).

Наприклад:

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу наукових джерел з теми дослідження розкрити сутність понять «іноваційні технології», «портфоліо». Розкрити умови та шляхи реалізації іноваційних технологій в освітньому процесі.

2. Теоретично обґрунтувати необхідність використання технології портфоліо в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.

3. Експериментально перевірити вплив впровадження технології портфоліо на формування пізнавального інтересу учнів початкових класів.

Об’єкт дослідження –... (те, що ми удосконалюємо).

Предмет дослідження –... (те, за допомогою чого ми вдосконалюємо об’єкт дослідження).

Наприклад, у зазначеній вище темі **об’єкт дослідження** – іноваційні технології навчання, **предмет дослідження** – технологія портфоліо як засіб формування пізнавального інтересу молодших школярів.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури з теми дослідження, аналіз та узагальнення масового і передового педагогічного досвіду, спостереження, вивчення учнівських робіт, педагогічний експеримент, методи математичної статистики (якщо в дослідженні були використані інші методи дослідження, їх теж треба описати).

4. Основна частина

Для здобувача освіти першого (бакалаврського) рівня основна частина курсової роботи містить **два розділи**. Перший – *теоретичний*, другий – *експериментальний*, що передбачає проведення *констатувального етапу* експерименту досліджуваної теми (рис. 1.1).

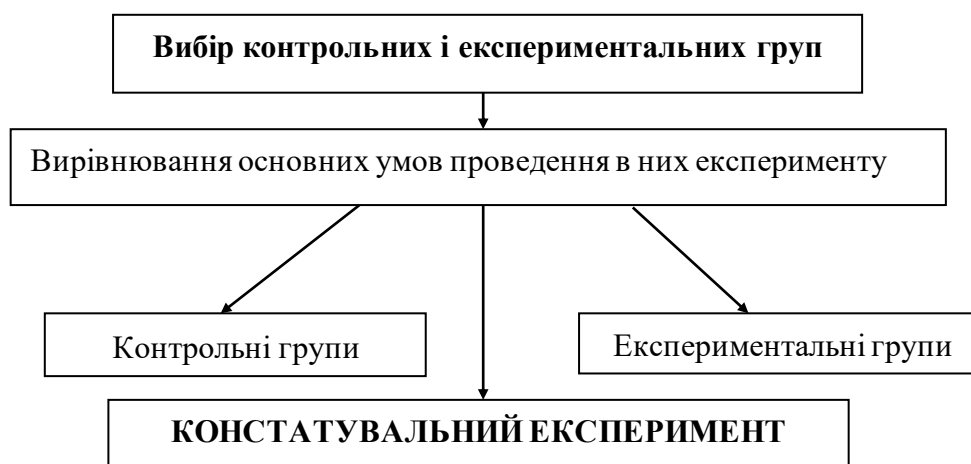

Рисунок 1.1 Структура проведення констатувального етапу педагогічного експерименту

5. Загальні висновки. У заключній частині подають стислі висновки, які іноді формулюють тезисно. Висновки повинні відповідати визначеним завданням.

Рекомендований обсяг згідно з *додатком 3*.

6. Список використаних джерел (додаток В).

7. Додатки (якщо є).

Основні вимоги до оформлення курсової роботи *див. додаток Г*.

Структура курсової роботи здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня

1. Титульна сторінка (додаток А).

2. Зміст, який передує текст і представляє послідовний перелік його складових частин. Зміст подають безпосередньо після титульного аркуша, починаючи з нової сторінки. До змісту включають структурні елементи роботи у такому порядку: вступ; послідовно перелічені найменування всіх розділів, підрозділів і пунктів роботи (якщо вони мають заголовки); загальні висновки; список використаних джерел; додатки, а, також номери сторінок, які містять початок відповідного матеріалу. Зміст висвітлює план наукової роботи з конкретно вказаними сторінками. Зміст логічно організує роботу, надає їй композиційної стрункості, науковості (*додаток Б*). Варто прослідкувати, щоб усі вказані у змісті роботи структурні частини повністю співпадали за назвою із такими в тексті роботи.

3. Вступ

У **вступі** курсової роботи *магістра* розкривається актуальність теми дослідження, аналізується ступінь її наукової розробки, а також подається науково-логічний апарат дослідження. Вступ має чітко визначену структуру.

Актуальність і ступінь наукової дослідженості проблеми.

Треба висвітлити, чому тема дослідження є актуальною на сучасному етапі розвитку освіти й навести прізвища тих учених, які займалися розробкою обраної вами теми.

Мета дослідження (це ціль, яку поставив перед собою дослідник) – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити... (методи або засоби, або зміст, вплив предмета дослідження на його об'єкт).

Наприклад, у темі «Формування культури самоорганізації майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки» **мета дослідження** – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов формування культури самоорганізації майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки.

Завдання дослідження:

1... (Як правило, у курсовій роботі вирішуються три завдання: перше завдання – все про об'єкт дослідження; друге завдання – все про предмет дослідження; третє завдання – експериментальна перевірка (методів або засобів, або змісту, або впливу предмета дослідження на його об'єкт тощо).

Наприклад:

Завдання дослідження:

1. З'ясувати стан дослідженості проблеми, уточнити суть понять «самоорганізація», «культура самоорганізації майбутніх учителів початкової школи» та визначити їх компонентну структуру.

2. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості культури самоорганізації майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки.

3. Визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування культури самоорганізації майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки.

Об'єкт дослідження –... (те, що ми удосконалюємо).

Предмет дослідження –... (те, за допомогою чого ми вдосконалюємо об'єкт дослідження).

Наприклад, у вищезазначеній темі **об'єктом дослідження** – професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів початкової школи в педагогічних закладах вищої освіти, а **предметом дослідження** – педагогічні умови формування культури самоорганізації майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури з теми дослідження, аналіз та узагальнення масового і передового педагогічного досвіду, спостереження, вивчення робіт здобувачів освіти, педагогічний експеримент, методи математичної статистики (якщо в дослідженні були використані інші методи дослідження, їх теж треба описати).

Структура та обсяг роботи зумовлені логікою наукового пошуку. Курсова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

4. Основна частина

Рекомендований обсяг (*додаток 3*).

Експериментальний розділ складається з опису загальної методики проведення *статистичного однофакторного експерименту*, а також аналізу перебігу та результатів *констатувального, формувального та контрольного експерименту*.

Схематично хід статистичного однофакторного експерименту можна уявити собі таким чином (рис. 1.2):

5. Загальні висновки. У заключній частині подають стислі висновки, які іноді формулюють тезисно. Висновки повинні відповідати визначеним завданням.

Рекомендований обсяг згідно з *додатком 3*.

6. Список використаних джерел (додаток В).

7. Додатки (якщо є).

Рисунок 1.2 Структура статистичного однофакторного експерименту

Основні вимоги до оформлення курсової роботи *див. додаток Г*

Оцінювання роботи науковим керівником

Не пізніше, ніж за два тижні до захисту студент подає роботу науковому керівнику, який готує відзив на неї та оцінює роботу.

Відзив наукового керівника містить стислу характеристику роботи, оцінку теоретичного рівня, глибини проведеного дослідження, доцільність і обґрунтованість запропонованих рекомендацій, переваги, недоліки, якість роботи і відповідність її оформлення вимогам.

На високу оцінку заслуговують курсові роботи, які характеризуються науковою достовірністю, насиченістю конкретним змістом, багатим фактичним матеріалом, аргументованими висновками, бездоганною орфографією, пунктуацією та стилістикою, чіткістю композиції й правильним оформленням.

Вдало обрана тема, успішно виконана курсова робота з часом може бути трансформована в дипломну роботу і навіть у значно масштабніше наукове дослідження.

Основними недоліками робіт є:

- відхід від теми (тема роботи передбачає розкриття одних питань, а фактично розкриваються інші);

- безсистемний виклад матеріалу, повторення одних і тих же положень;
- логічні помилки, невміння виокремити головне;
- невдале поєднання теорії з фактичним матеріалом;
- переписування матеріалу з друкованих видань;
- недотримання методичних рекомендацій щодо оформлення роботи.

Поширеними і суттєвими недоліками курсових робіт є схематизм, дослівне переписування фрагментів з підручників або спеціальних робіт; механічне, неосмислене поєднання думок різних учених або виписок із робіт, що висвітлюють протилежні думки стосовно суті питання; граматичні й стилістичні помилки.

У разі негативної оцінки робота разом з відзивом повертається студенту, який повинен допрацювати її з урахуванням зауважень і лише після цього допрацьований варіант подається науковому керівнику для повторної перевірки.

Якщо попередня оцінка позитивна, студент допускається та готується до захисту роботи.

Зразок оформлення відзиву наукового керівника *див. додаток Є*

Захист роботи

Захист курсової роботи є не менш відповідальною справою, ніж її підготовка. Тези доповіді студент готує заздалегідь. Доповідь повинна бути змістовною і тривати 5-8 хвилин.

У доповіді необхідно:

- назвати тему курсової роботи;
- довести актуальність теми;
- сформулювати мету і завдання дослідження;
- стисло розкрити зміст структури роботи;
- доповісти про результати роботи, власні здобутки, зроблені висновки і внесені пропозиції;
- подякувати науковому керівникові за допомогу й усім присутнім за увагу.

Після доповіді студент відповідає на запитання викладача або студентів.

Під час захисту оцінюється: якість виконаної студентом роботи, рівень знань і набутих навичок щодо висвітленої теми, вміння логічно і аргументовано викладати думки, відповідати на запитання, обґрунтовувати власну точку зору.

Результати захисту роботи оцінюються за стобальною системою та просявляються у заліковій книжці студента.

У разі незадовільної оцінки курсову роботу необхідно допрацювати або виконати нову за іншою темою.

Курсова робота здається на кафедру і там зберігається два роки.

Критерії оцінювання курсової роботи *див. додатку I*

2.3. БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА (ДИПЛОМНА) РОБОТА

Бакалаврська кваліфікаційна (дипломна) робота є дослідженням (розробкою) у рамках освітньої програми конкретного проблемного питання або науково-практичного (методичного) завдання з елементами наукового пошуку.

Бакалаврська кваліфікаційна (дипломна) робота – складне теоретико-практичне дослідження, успішність якого залежить від уміння студента самостійно аналізувати предмет вивчення за джерелами суміжних галузей знань, засвоєння методів наукового пошуку, оволодіння загальнонауковою культурою.

Бакалаврська кваліфікаційна (дипломна) робота висвітлює конкретну науково-педагогічну проблему. Поняття проблеми можна визначити як важливе питання, що може бути розв'язане наявними засобами наукового дослідження. Суть проблеми полягає у суперечності між науковими фактами та їх теоретичним осмисленням, тобто проблема відображає суперечності процесу пізнання.

Щоб зрозуміти, як перейти від практичного завдання до наукової проблеми, необхідно:

- визначити, які наукові знання потрібні для вирішення практичного завдання;
- установити, які є для цього необхідні наукові знання.

Написання бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи має на меті:

- систематизувати, закріпити та розширити теоретичні та практичні знання з дисципліни;
- виявити навички застосування цих знань при вирішенні конкретних наукових завдань;
- розвивати навички самостійної роботи;
- опанувати методiku дослідження та експериментування.

Вимоги, що повинні бути реалізовані в ході написання бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи:

- актуальність, новизна тематики, відповідність сучасному стану і перспективам розвитку науки, практичним завданням і загальним цілям дипломної роботи;
- вивчення й критичний аналіз монографічної та періодичної літератури згідно з темою дипломної роботи;
- вивчення й характеристика історії та сучасного стану проблематики дослідження;
- характеристика предмета, цілей і методів дослідження, опис та аналіз проведених автором експериментів;
- узагальнення результатів, обґрунтованість висновків і практичних рекомендацій.

Підготовку до виконання бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи забезпечують викладачі випускової кафедри закладу освіти.

Напочатку написання випускної кваліфікаційної роботи студента ознайомлюють з рядом завдань, які він повинен виконати в ході своєї роботи та строком подання роботи на розгляд кафедри (*див. додаток Д*)

Разом зі своїм викладачем-консультантом здобувач вищої освіти складає календарний план роботи (табл. 2.3.1) та обирає тему дослідження.

Таблиця 2.3.1

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Вибір теми є одним із найважливіших етапів в ході написання бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи, і має бути достатньо продуманим і усвідомленим. Викладачі кафедри повинні розробити орієнтовну тематику робіт, що визначають загальний напрям фахового профілю, відповідають цілям освітньої програми, але студент упродовж навчального року може обрати цікавий для нього напрямок, що визначає його інтерес.

Головною вимогою до загального напрямку бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи має бути її взаємопов'язаність із фахом закладу освіти, що надасть у подальшому цілеспрямованості науково-педагогічному дослідженню, конкретності у визначенні мети й завдань.

Бакалаврська кваліфікаційна (дипломна) робота є більш ефективною в тому випадку, коли вона логічно продовжує проблему курсової роботи, що досліджувалась попередньо, або є органічним продовженням студентської наукової роботи.

Структурні особливості бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи

Якість кваліфікаційної роботи залежить від вдалого добору необхідних матеріалів, від умілого використання, чіткої організації, системності й послідовності викладу, правильного оформлення наукового апарату. Тому важливим етапом підготовки до виконання бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи є складання її плану.

До написання роботи можна приступати лише після завершення добору й вивчення фактичного матеріалу, необхідного для розв'язання обраної проблеми. Значний за обсягом і різноманітний за змістом матеріал має бути чітко систематизований, послідовно викладений.

Бакалаврська кваліфікаційна (дипломна) робота містить у собі такі структурні елементи:

- титульну сторінку;
- подання на дипломну роботу;

- зміст;
- перелік умовних позначень та скорочень (за необхідності);
- вступ;
- розділ 1;
- висновки до розділу 1;
- розділ 2;
- висновки до розділу 2;
- загальні висновки;
- список використаних джерел;
- додатки (за необхідності).

1. Титульна сторінка (додаток А)

2. У змісті відображується структура кваліфікаційної роботи (додаток Б).

3. Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів

Усі прийняті у роботі малопоширені умовні позначення, символи, одиниці, скорочення і терміни пояснюють у переліку, який вміщують безпосередньо після змісту, починаючи з нової сторінки. Незалежно від цього за першої появи цих елементів у тексті бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи наводять їх розшифровку.

4. У вступі розкривається актуальність теми дослідження, аналізується ступінь її наукової розробки, а також подається науково-логічний апарат дослідження. При цьому вступ бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи має чітко визначену структуру.

Структура вступу:

Актуальність і ступінь наукової дослідженості проблеми.

Треба обґрунтувати, чому тема дослідження є актуальною на сучасному етапі розвитку освіти і навести прізвища тих учених, які займалися розробкою обраної вами теми.

Мета дослідження (це ціль, яку поставив перед собою дослідник) – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити... (методи або засоби, або зміст, вплив предмета дослідження на його об'єкт).

Наприклад, у темі «Формування соціально-громадянської компетентності на уроках «Я досліджую світ» в початковій школі» **мета дослідження** – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності учнів початкової школи на уроках «Я досліджую світ».

Бакалаврська кваліфікаційна (дипломна) робота – це самостійне наукове дослідження студента, при виконанні якого можна використовувати гіпотетичний метод дослідження (якщо обрана тема прикладного характеру).

Гіпотетичний метод дослідження заснований на розробці **гіпотези** – науково обґрунтованого припущення про закономірність перебігу процесів і явищ, що вивчаються.

Наприклад, **гіпотезою дослідження** (за вищезазначеною темою) є: «У своєму дослідженні ми виходимо з припущення про те, що формування соціально-громадянської компетентності учнів початкової школи відбувається

за умов застосування на уроках «Я досліджую світ» інтерактивних методів навчання, проблемних ситуацій, використання творчих завдань і систематичної самостійної роботи».

Завдання дослідження:

1. ... (Як правило, у дипломній роботі вирішуються три завдання: *перше* завдання – все про об'єкт дослідження; *друге* завдання – все про предмет дослідження; *третє* завдання – експериментальна перевірка (методів або засобів, або змісту, або впливу предмета дослідження на його об'єкт тощо).

Наприклад:

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну наукову літературу й визначити суть поняття «компетентність».
2. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності учнів початкової школи.
3. Експериментально перевірити ефективність впровадження педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності учнів початкової школи на уроках «Я досліджую світ».

Об'єкт дослідження –... (те, що ми удосконалюємо).

Наприклад, **об'єкт дослідження** – формування в освітньому процесі загальних компетентностей в учнів початкової школи.

Предмет дослідження – ... (те, за допомогою чого ми удосконалюємо об'єкт дослідження).

Наприклад, для названої вище теми **предмет дослідження** – формування соціально-громадянської компетентності учнів початкової школи на уроках «Я досліджую світ».

Методи дослідження: аналіз наукової літератури з теми дослідження, аналіз та узагальнення масового і передового педагогічного досвіду, спостереження, вивчення учнівських робіт, педагогічний експеримент, методи математичної статистики.

(Якщо в дипломному дослідженні були використані інші методи дослідження, їх теж треба описати).

Апробація

Указується, в яких семінарах, конференціях, методичних об'єднаннях учителів, під час переддипломної практики оприлюднені результати досліджень, викладених у роботі.

База дослідження. Вказується заклад освіти на базі якого проводилось дослідження.

Структура та обсяг роботи зумовлені логікою наукового пошуку. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел на ___ сторінках (___ найменувань, з них ___ – іноземною мовою), додатків (___ сторінок), ___ таблиць, ___ рисунків. Загальний обсяг роботи ___ сторінки, з них основного тексту ___ сторінок.

Обсяг вступу не повинен перевищувати 5 сторінок.

4. Основна частина дипломної роботи складається з двох взаємообумовлюючих розділів: історико-теоретичного та практичного.

Висновки до розділів містять короткі резюме з викладеного матеріалу.

Перший розділ найчастіше буває оглядовим. У ньому наводяться результати аналізу наукової літератури з теми дослідження: розкривається історичний аспект проблеми, формулюються теоретичні положення про сутність процесу, що вивчається, теоретично обґрунтовується наукова позиція виконавця дипломної роботи.

Здебільшого він є своєрідним реферативним викладом (оцінного характеру) наукових досліджень у конкретній сфері з одночасним окресленням кола нерозв'язаних проблем, меж явища, яке досліджує автор роботи, розкриттям теоретичних передумов вивчення проблеми.

Обсяг першого розділу не повинен перевищувати 40-45% загального обсягу бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи.

У **другому розділі** автор описує процес, висвітлює методику й техніку дослідження, досягнутий результат, наводить результати експериментальної роботи: *описує загальну методику проведення статистичного однофакторного експерименту*, а також аналізується *хід і результати констатувального, формувального і контрольного видів педагогічного експерименту*.

Обсяг другого розділу – 55-60% загального обсягу бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи.

4. У загальних висновках подаються підсумки дослідження: формулювання узагальнення, передбачення перспектив подальшої роботи в межах зазначених проблем. Для формулювання чітких висновків та ґрунтовних пропозицій рекомендується апробація основних положень дослідження на наукових конференціях, семінарах, публікаціях у наукових виданнях.

Висновки повинні базуватися на матеріалах основної частини роботи. Рекомендується дотримуватись такої структури висновків: результати 1-го розділу – до 1 сторінки; 2-го розділу – 2-3 сторінки.

Обсяг висновків не повинен перевищувати 3-4 сторінок.

6. Список використаних джерел Правила оформлення (*додаток В*).

7. Додатки (*див. додаток Г*).

Рецензія. Захист випускної роботи

Повністю завершено, набрану на комп'ютері й видрукувану, переплетену і підписану випускню роботу студент передає керівникові для висновку (*додаток Е*).

У висновку керівник характеризує напрям дослідження випускника, труднощі, які той подолав, указує на здобутки і недоліки при опрацюванні роботи. Висновок керівника повинен документально підтвердити, що випускна робота завершена і студент допускається до її захисту перед атестаційною комісією.

Лише після цього студент здає випускню роботу на кафедру для реєстрації.

Завідувач кафедри організовує рецензування, попередній захист.

Склад рецензентів дипломних робіт визначає завідувач кафедри.

Обов'язок рецензента – у 10-денний термін дати розгорнуту оцінку роботі.

У рецензії рецензент обов'язково відзначає:

- правильність формулювання теми, ступінь її вивчення, правомірність визначення головних проблем, глибину й послідовність їх розкриття;
- знання молодим науковцем наукової літератури з теми, що досліджується;
- новизну та оптимальність формулювання й розв'язання наукової проблеми;
- співвідношення (взаємозв'язок) теоретичної й експериментальної частин.

Традиційно рецензенти звертають увагу на авторський аспект дослідження конкретної проблеми, культуру мислення дипломника, роботу з науковим і довідковим апаратом, актуальність і новизну його висновків. Не залишаються поза їх увагою композиційні, стильові особливості роботи.

Студент має отримати рецензію на свою дипломну роботу. Рецензентами можуть бути професори і доценти випускової кафедри.

Рецензент може висловити зауваження і вказати на недоліки роботи. В останньому реченні рецензент зазначає, якої оцінки, на його думку, заслуговує робота (*див. додаток Є*).

Підпис рецензента має супроводжуватись розшифрованою його прізвища, ім'я, по-батькові, зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, а також має бути засвідчений печаткою закладу освіти.

Захист бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи

Захисту передуює попередній захист. Він підтверджує, що робота виконана і може бути допущена до захисту, має висновок керівника. Сам процес попереднього захисту повинен продемонструвати керівникові, іншим викладачам-керівникам випускних робіт, готовність і вміння студента виступити перед членами атестаційної комісії, дати відповіді на додаткові запитання, відстояти власні думки щодо проблемних питань.

Перед початком захисту бакалаврських кваліфікаційних (дипломних) робіт здобувачі освіти подають на розгляд документи:

- подання щодо захисту роботи з висновками керівника (*Додаток Е*),
- рецензії на роботу;
- довідка про перевірку наукової роботи здобувачів освіти на плагіат через сервіс Unichек або AntiPlagiarism.NET (*додаток Л*);
- форма опису роботи (*додаток М*)
- бакалаврська кваліфікаційна (дипломна) робота.

Захист бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи – важливий етап завершальної стадії навчання випускника. Він відбувається на відкритому засіданні екзаменаційної комісії відповідно до оголошеного розкладу.

Студент під час захисту своєї роботи має дати відповіді на всі зауваження наукового керівника і рецензентів.

Процедура прилюдного захисту кваліфікаційної роботи розглянута на стор. 41.

Оцінюючи роботу, слід ураховувати не лише якість рукопису дослідження, а й доповідь, що розкриває вміння ерудовано репрезентувати опрацьований матеріал й аргументовано доводити кожне положення, що виноситься на захист та відповіді на запитання.

Критерії оцінювання бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи *див. додатку I*

Хід захисту реєструється у спеціальному протоколі атестаційної комісії (*додаток O*).

Зберігання бакалаврської кваліфікаційної (дипломної) роботи

Бакалаврська кваліфікаційна (дипломна) робота протягом одного місяця після закінчення роботи екзаменаційної комісії має бути здана у роздрукованому та прошитому вигляді на п'ятирічне зберігання в бібліотеку ЗВО та в електронному варіанту до цифрового репозиторію закладу освіти.

2.4. КВАЛІФІКАЦІЙНА (МАГІСТЕРСЬКА) РОБОТА

Кваліфікаційна (магістерська) робота – це самостійна науково-дослідна робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту й отримання академічного ступеня магістра, а також – це випускна кваліфікаційна робота наукового змісту, що відображає хід та розробку обраної теми, відповідає сучасному рівню розвитку освіти та науки, є перспективною для подальшого наукового дослідження.

Виконання та публічний захист кваліфікаційної (магістерської) роботи здобувачем вищої освіти (студентом) є обов'язковою складовою освітньо-професійної й освітньо-наукової програми підготовки магістра та дозволяє виявити і застосувати поглиблені теоретичні та практичні знання фахових дисциплін, уміння, навички організації наукових досліджень, загальні засади методології наукової та професійної діяльності, а щодо осіб, які здобувають освітньо-науковий рівень вищої освіти, – виявити та застосувати теоретичні знання, уміння та навички, достатні для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової діяльності. Написана студентом робота повинна відображати його здатність на основі здобутих знань до оригінального мислення та інноваційної діяльності; розв'язання складних задач і проблем, що потребує оновлення та інтеграції знань; зрозуміло та недвозначно доносити власні висновки, а також знання та пояснення, що їх обґрунтовують; застосовувати нові підходи та робити прогнози.

Підготовка кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи повинна визначити **вміння** студента:

- використовувати набуті в процесі навчання теоретичні знання, практичні навички для вирішення проблеми, що досліджується;
- критично аналізувати літературні та наукові джерела;
- застосовувати сучасні методики наукових досліджень;
- узагальнювати статистичні та інші фактичні матеріали;
- пропонувати оптимальні рішення в конкретних ситуаціях;
- використовувати обчислювальну техніку для аналітичної обробки даних, результатів експерименту тощо;
- робити висновки та вносити пропозиції, що мають теоретичне та практичне значення;
- уміти узагальнювати не тільки позитивний досвід з питань, з питань, що досліджуються, а й розпізнавати слабкі місця, негативні явища, протиріччя.

Написання кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи є своєрідним підсумком, творчим звітом студента про теоретичні та практичні знання, вміння і навички, які він отримав за період навчання в академії.

При підготовці кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи студент повинен дотримуватись певних **вимог**:

- кваліфікаційна магістерська (дипломна) робота повинна бути написана державною мовою;

- кваліфікаційну магістерську (дипломну) роботу кожен студент виконує індивідуально;
- кваліфікаційна магістерська (дипломна) робота має бути науковою працею, яка присвячена вирішенню конкретної проблеми або комплексу проблем;
- запропоновані нові рішення повинні бути аргументовані та порівнюватися з уже відомими рішеннями;
- у кваліфікаційній магістерській (дипломній) роботі необхідно навести відомості щодо практичного застосування здобутих автором наукових результатів дослідження;
- оформлення кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи має відповідати вимогам, що ставляться до робіт, поданих до друку;
- при написанні кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи студент повинен посилатись на автора та джерело, звідки запозичений матеріал або окремі результати. У разі виявлення плагіату, свідомого зловживання авторськими правами іншого вітчизняного чи зарубіжного науковця, магістерська робота знімається з розгляду.

Рекомендується основні положення роботи відобразити в доповідях на наукових конференціях, семінарах, виступах у засобах масової інформації, що значно підвищує науково-теоретичний рівень роботи та позитивно оцінюється при захисті.

Підготовка кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи умовно поділяється на такі етапи:

- установча лекція з методики підготовки кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи;
- вибір і затвердження теми кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи;
- підбір та вивчення літературних та інших джерел з теми дослідження;
- розробка концепції та плану магістерської роботи, погодження їх з науковим керівником;
- підготовка календарного плану-графіку написання кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи на весь термін навчання;
- написання тексту магістерської роботи та її оформлення;
- рецензування кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи;
- підготовка висновку наукового керівника;
- захист кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи перед атестаційною комісією.

Першим етапом підготовки кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи є вибір теми та її затвердження. Тематика кваліфікаційних магістерських (дипломних) робіт пропонується випусковою кафедрою академії. Магістрант, порадившись з науковим керівником, обирає тему дослідження. Слухачеві надається право запропонувати і свою тему, що відповідає його науковим та практичним інтересам, життєвому досвіду, схильностям та особистим здібностям.

Важливим аргументом на користь вибору тієї чи іншої теми може бути досвід минулої роботи студента, його творчий інтерес до теми не тільки при написанні магістерської роботи, а і в подальшому, наприклад, у процесі роботи над кандидатською дисертацією.

Обрана тема кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи розглядається на засіданні кафедри та за поданням завідувача кафедри затверджується наказом по академії.

З метою своєчасної якісної підготовки магістерської роботи призначаються наукові керівники зі складу науково-педагогічних працівників, які мають достатній рівень фахової кваліфікації для здійснення керівництва дипломною роботою.

Після визначення наукового керівника роботи, студент повинен отримати завдання на магістерську роботу, узгодити календарний план-графік виконання роботи. Студент зобов'язаний з'являтися до наукового керівника впродовж усього періоду написання магістерської роботи у строки, визначені в календарному плані-графіку виконання роботи у час, визначений науковим керівником, з представленням написаних структурних частин роботи.

Науковий керівник роботи зобов'язаний впродовж тижня після представлення студентом структурної частини роботи дати розгорнуту характеристику та окреслити напрями подальшої роботи. Під час зустрічей студента із науковим керівником перший отримує консультації щодо виконання кваліфікаційної (магістерської) роботи, а саме: отримує відповіді на окремі теоретичні або практичні питання, пояснення теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування. У разі суттєвих порушень, які можуть призвести до зриву встановлених у календарному плані-графіку термінів підготовки кваліфікаційної (магістерської) роботи, науковий керівник роботи зобов'язаний проінформувати завідувача кафедри для прийняття рішення про включення обговорення цього питання до порядку денного засідання кафедри.

Отже, до основних **функцій** наукового керівника належать: аналіз та контроль організації роботи студентом; проведення систематичних консультацій; написання висновку на кваліфікаційну магістерську (дипломну) роботу.

Написання кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи варто починати із збирання та опрацювання наукової (монографій, журнальних статей), навчальної літератури, правозастосовної практики, правових актів як чинних, так і історичних джерел, архівних матеріалів тощо.

Доцільно формувати *список використаних джерел* в міру їх накопичення. Порядок написання розділів та підрозділів роботи визначається студентом за погодженням із науковим керівником в індивідуальному плані роботи та календарному плані-графіку виконання роботи.

Вступ, висновки пишуться після написання усіх розділів та підрозділів роботи.

Кваліфікаційна (магістерська) робота за змістом є науковою роботою. Тому матеріал повинен у ній викладатися в науковому стилі, з аналізом досліджуваної проблеми. Тобто, щодо кожного питання, яке розглядається в

роботі, здобувач освіти повинен «вести науковий діалог» із тими науковцями, які вже його розглядали. Зокрема, насамперед, варто навести позицію (позиції) тих авторів, які досліджували певне питання. При цьому необхідно зробити посилання на джерела, з яких наведені відповідні цитування. Якщо декілька авторів підтримують одну і ту ж позицію, то доцільно їхні погляди узагальнити, а не цитувати кожного із них окремо. Далі потрібно проаналізувати зацитовані позиції, тобто критично їх оцінити, із наведенням аргументації. Наступним кроком повинен бути виклад студентом власної думки, підходу щодо вирішення досліджуваної проблеми та наведення аргументів на її користь.

У роботах, що виконуються за освітньо-професійною програмою, допускається приєднання до позиції науковця, думка якого поділяється студентом, із наведенням аргументів. Оскільки роботи, які виконуються за освітньо-науковою програмою, повинні містити наукову новизну, мати теоретичне та практичне значення, то студенти, які навчаються за такою програмою, повинні висловлювати власну авторську позицію щодо розв'язання досліджуваних проблем із наведенням аргументів. Також діалектичний метод наукового пізнання вимагає досліджувати явище у його розвитку з використанням історичного методу; у взаємозв'язку із іншими схожими явищами (як в межах національної правової системи, так і зарубіжних з урахуванням контексту їх існування та функціонування) з використанням порівняльного методу; структуру явища з використанням системно-структурного методу. Обов'язково в ході написання магістерської роботи потрібно використовувати емпіричні матеріали (архівні матеріали, результати анкетування, статистичні дані тощо) як приклади, що ілюструють відповідні теоретичні положення, чи як підставу для отримання нових висновків.

Робота обов'язково повинна містити такі структурні частини:

- титульна сторінка (**додаток А**);
- завдання та подання на кваліфікаційну (магістерську) роботу (**додаток Д**);
- анотація українською, російською та англійською мовами (**додаток Ж**);
- зміст роботи (**додаток Б**);
- перелік умовних позначень (за необхідності);
- вступ;
- розділи, підрозділи основної частини, висновки до кожного розділу;
- загальні висновки;
- список використаних джерел;
- додатки;
- презентація (в електронному та за необхідності в паперовому вигляді).

Титульна сторінка повинна містити: найменування закладу вищої освіти, де виконана робота; прізвище, ім'я, по батькові автора; назву магістерської роботи; шифр і найменування спеціальності; освітній ступінь, на який претендує здобувач; науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові наукового керівника; місто, де робота підготовлена, та рік її завершення (**додаток А**).

Наприкінці роботи подають анотації трьома мовами (українською,

російською та англійською мовами) з ключовими словами. Першою подають анотацію, написану мовою, якою виконана вся робота, в якій узагальнено викладений основний зміст роботи, коротко представлені основні результати дослідження із зазначенням наукової новизни та за наявності практичного значення.

Анотації складаються за формою, яка має такий зміст:

- прізвище та ініціали студента;
- назва магістерської кваліфікаційної (дипломної) роботи, вид роботи (рукопис);
- спеціальність (шифр, назва);
- освітня установа;
- місто, рік;
- основні ідеї, результати та висновки магістерської кваліфікаційної (дипломної) роботи;
- ключові слова.

У змістовому плані анотація повинна стисло відображати: 1) основні елементи вступу; 2) структуру роботи; 3) основні результати дослідження.

Матеріал в анотації слід викладати стисло і точно з використанням синтаксичних конструкцій, притаманних мові ділових документів, уникаючи складних граматичних зворотів. Анотації, як правило, містять речення з таким набором лексем: *аналізується, доводиться, вказується, виявляється, визначається, розглядається, досліджується, описується; досліджено, подано, описано* тощо. Літературні посилання, таблиці та формули в анотації не подаються.

Наприкінці анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. **Ключовим словом** називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту наукової праці, відображати тематику дослідження і забезпечувати тематичний пошук роботи. Загальна кількість ключових слів не повинна бути меншою трьох і більшою десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують в рядок через кому.

Наприклад:

Для анотації українською мовою:

Ющик Є. В. Педагогічна іміджологія як процес формування особистості сучасного викладача. – Рукопис

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Харків, 2020. – 110 с.

Зміст анотації

Ключові слова:

Для анотації англійською мовою:

Yushchik EV Pedagogical imageology as a process of formation of personality of a modern teacher. - Manuscript

Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Elementary Education. – Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of The Kharkiv Regional Council. – Kharkiv, 2020. – 110 p.

Contents of the abstract

Keywords:

Для анотації російською мовою

Ющик Е. В. Педагогическая имиджология как процесс формирования личности современного преподавателя. – Рукопись

Магистерская работа на присуждения образовательной степени Магистр по специальности 013 Начальное образование. – Комунальное заведение «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия» Харьковского областного совета. – Харьков, 2020. – 110 с.

Содержание анотации

Ключевые слова:

Розгорнутий приклад оформлення та написання анотації поданий у **додатку Ж**.

При написанні магістерської кваліфікаційної (дипломної) роботи варто звертатися до теоретичних джерел, автори яких мають користуються значним науковим авторитетом у певній галузі науки. Завдання магістранта – сформулювати власну позицію, яка спирається на все найкраще, що можна знайти в авторитетних джерелах.

Зміст подають на початку магістерської роботи. Він містить найменування та номери початкових сторінок усіх розділів, підрозділів та пунктів (якщо вони виділяються окремо та мають заголовки), зокрема вступу, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаної літератури та інше (**додаток Б**).

Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів надається, якщо в роботі вжита специфічна термінологія, а також використано маловідомі скорочення, нові символи, позначення таке інше; їх перелік може бути поданий в магістерській роботі у вигляді окремого списку, який розміщується перед вступом.

Перелік треба друкувати двома колонками, в яких зліва за абеткою наводять, наприклад, скорочення, справа – їх детальну розшифровку. Якщо в роботі спеціальні терміни, скорочення, символи, позначення і таке інше повторюються менше трьох разів, перелік їх не складають, а фактори наводять у тексті при першому згадуванні.

Вступ

У вступі обов'язково відображаються:

а) актуальність досліджуваної теми (соціальний, нормативний, науковий, практичний аспекти) та зв'язок кваліфікаційної роботи зі змістом освітньої програми;

б) мета, гіпотеза та завдання роботи;

в) об'єкт та предмет дослідження (предмет дослідження завжди є одним із аспектів об'єкта дослідження і повинен збігатися із назвою роботи; об'єкт є ширшим від предмета);

г) методи, використані в ході написання роботи;

д) апробація дослідження, публікації авторав, база дослідження;

є) структура та загальний обсяг роботи.

У вступі є найважливішим обґрунтування авторської концепції, лаконічне та переконливе пояснення, чому саме конкретна тема видається студентові значною, і які він вбачає можливі засоби та шляхи її вирішення.

У вступі необхідно обґрунтувати вибір даної теми, розкрити сутність і стан наукової проблеми (задачі) та її значущість, підстави і вихідні дані для розробки теми, обґрунтування необхідності проведення дослідження, вказати хронологічні межі дослідження; навести короткий огляд використаної літератури, відобразити теоретичну, методологічну і практичну базу роботи.

Структура вступу

Актуальність і ступінь наукової дослідженості проблеми.

Необхідно дати змістовний узагальнений аналіз, показати ступінь розкриття обраної теми, вказати на найбільш принципові положення, з якими автор не може погодитись.

Шляхом критичного аналізу та порівняння з відомими розв'язаннями проблеми обґрунтовують актуальність та доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки та виробництва.

Зв'язок роботи зі змістом освітньої програми.

Коротко викласти зв'язок обраного напрямку дослідження з освітньо-професійною програмою, навчальними планами тощо.

Мета дослідження – це поставлений кінцевий результат, на досягнення якого спрямоване дослідження. Вона повинна узгоджуватися з назвою роботи, вказувати на очікуванні результати та на яких наукових передумовах вона базується, чим і як досягається. Мета дослідження повинна бути сформульована таким чином, щоб указати на об'єкт і предмет дослідження.

Не слід формулювати мету як «Дослідження...», «Вивчення...», тому що ці слова вказують на засіб досягнення мета, а не саму мету.

Наприклад, у темі «Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів у закладі вищої освіти» **мета дослідження** полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці особливостей активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів закладів вищої освіти, пошуку відповідних педагогічних умов з метою підготовки студентів до успішної професійної діяльності.

Гіпотеза дослідження. У своєму дослідженні ми виходимо з припущення про те, що ... (Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення про закономірності

перебігу процесів і явищ, що вивчаються. Бажано будувати трьохступеневу гіпотезу: якщо..., то..., тому що і за яких умов).

Наприклад:

Гіпотеза дослідження. У своєму дослідженні ми виходимо з припущення про те, що пізнавальна активність студентів у закладі вищої освіти буде підвищуватися за умов упровадження активних методів, нетрадиційних форм навчання, проблемного навчання, використання творчих завдань і систематичної самостійної роботи.

Завдання дослідження:

(Як правило, у магістерській роботі вирішуються три завдання: *перше* завдання – все про об'єкт дослідження; *друге* завдання – все про предмет дослідження; *третє* завдання – експериментальна перевірка (методів або засобів, або змісту, або впливу предмета дослідження на його об'єкт тощо).

Наприклад:

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу наукових джерел визначити сутність та специфіку поняття «пізнавальна діяльність» та «навчальна діяльність» студента закладу вищої освіти.

2. Розробити шляхи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у закладі вищої освіти.

3. Експериментально перевірити ефективність визначених шляхів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

5. Розробити рекомендації щодо підвищення активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Об'єкт дослідження – ... (те, що ми удосконалюємо).

Наприклад, у темі «Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів у закладі вищої освіти» **об'єкт дослідження** – навчально-пізнавальна діяльність студентів ЗВО.

Предмет дослідження – ... (те, за допомогою чого ми удосконалюємо об'єкт дослідження).

Наприклад, для названої вище теми **предмет дослідження** – педагогічні умови активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у закладі вищої освіти.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури з досліджуваної проблеми для визначення сутності, особливостей, порівняння й зіставлення різних поглядів на обрану проблему;

- *емпіричні:* спостереження, анкетування, бесіди, методи експертних оцінок, тестування, педагогічний експеримент для виявлення результативності експериментальної роботи;

- *статистичні:* методи математичної статистики, що дали можливість кількісно та якісно проаналізувати результати дослідження.

(Якщо в дослідженні були використані інші методи дослідження, їх теж треба описати).

Апробація результатів магістерської роботи

Указується, в яких семінарах, конференціях, під час переддипломної практики оприлюднені результати досліджень, що викладені у роботі.

Публікації

Указують, у скількох статтях, наукових журналах, збірниках наукових праць, матеріалах і тезах конференцій, авторських свідоцтвах опубліковані результати роботи.

База дослідження.

Вказується заклад освіти на базі якого проводилось дослідження.

Структура та обсяг роботи зумовлені логікою наукового пошуку. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел на ___ сторінках (___ найменувань, з них ___ – іноземною мовою), додатків (___ сторінок), ___ таблиць, ___ рисунків. Загальний обсяг роботи ___ сторінки, з них основного тексту ___ сторінок.

Основний текст роботи

Основна частина роботи складається з двох взаємообумовлюючих розділів:

- теоретичного;
- практичного.

Теоретична і практична частини кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи разом становлять цілісну структуру науково-пізнавального процесу, що передбачає продуману організацію самостійної діяльності студентів, необхідність реалізувати на практиці власну професійну підготовку, користуючись набутими знаннями, як основними, так і прикладними.

У кінці кожного розділу потрібно робити *висновки до розділу*, які, однак, не повинні текстуально збігатися із кінцевими *загальними висновками* до роботи. Висновки до розділів містять короткі резюме з викладеного матеріалу.

Перший розділ найчастіше буває оглядовим. У ньому наводяться результати аналізу наукової літератури з теми дослідження: розкривається історичний аспект проблеми, формулюються теоретичні положення про сутність процесу, що вивчається, теоретично обґрунтовується наукова позиція виконавця роботи.

У цьому розділі має бути відображено вміння автора працювати з джерелами і літературою, порівнювати різні погляди з даного питання і на основі чіткої методологічної позиції висловлювати своє ставлення до них.

Студентові в цьому розділі необхідно дати змістовний узагальнений аналіз використаної літератури, показати ступінь розкриття обраної теми, вказати на найбільш принципові положення, з якими автор не може погодитися. В огляді літератури слід відобразити різні погляди з питання, що вивчається, з тим, щоб більш чітко визначити позицію самого пошукувача і місце майбутнього дослідження в науковій літературі.

У **другому розділі** автор описує процес, висвітлює методику і техніку дослідження, досягнутий результат, наводить результати експериментальної роботи: *описує загальну методику проведення статистичного однофакторного*

експерименту, а також аналізується хід і результати констатувального, формувального і контрольного видів педагогічного експерименту, викладають результати власних досліджень автора з висвітленням нового, що він вносить у розробку проблеми.

Загальні висновки

Висновки не повинні бути лише скороченим переказом змісту роботи. Інформація, наведена у них, повинна підтверджувати, що були досягнуті мета та завдання роботи, поставлені у вступі. А також у них повинні відобразитися найважливіші висновки, зроблені автором роботи, положення, що містять наукову новизну (лише у роботах, що виконуються за освітньо-науковою програмою).

Заключні висновки не повинні дублювати висновки окремих розділів, вони мають бути більш всеохоплюючими, цілісними, узагальнювати результати досліджуваної теми, відобразити те нове, що саме виноситься на обговорення й оцінку у процесі публічного захисту роботи.

У висновках необхідно наголосити на якісних та кількісних показниках здобутих результатів, обґрунтувати достовірність результатів, викласти рекомендації щодо їх використання.

Список використаних джерел

Усі джерела (в тому числі нормативні акти, практика їх застосування тощо), які в нього включені, розміщуються в обраному порядку без його поділу на підрозділи. Бібліографічний опис джерел повинен відповідати національному стандарту України ДСТУ 8302:2015. Вказівка на загальну кількість сторінок джерела є обов'язковою! Правила оформлення (*див. додаток В*).

У списку джерел повинні переважати українські новітні видання, а також бути зазначені джерела іноземними мовами за обраною тематикою, які використовував магістрант.

Кількість використаних джерел для магістерської роботи становить не менше 50.

Додатки

Оформлення *див. додаток Є*

Типові недоліки, що допускають студенти при написанні магістерської роботи

1. *Обґрунтування дослідницької проблеми* (проблема сформульована розпливчато, відсутнє чітке визначення характеру і мети дослідження; викликає сумнів наукова значимість теми дослідження і можливість здобути після її завершення нові результати, що заслуговують на увагу; досить широке і повне висвітлення теми, але не наводиться переконлива аргументація необхідності її подальшого аналізу; формулювання наукової проблеми випадає із загального спектру магістерсько-дослідницьких тем).

2. *Огляд літератури* (поверховість, що може свідчити про авторську необізнаність з науковою літературою з обраної теми; роботи, зазначені в огляді літератури, застарілі і не мають прямого зв'язку з темою дослідження; огляд літератури являє собою компіляцію робіт без спроби пояснити, який

зв'язок вони мають до проблеми дослідження; огляд літератури не містить критичного аналізу основних робіт, що пов'язані з темою дослідження).

3. *Основні положення дослідження* (основні проблеми сформульовані дуже широко і мають невиразний характер; деякі з визначених для дослідження проблем уже достатньо глибоко та повно висвітлені в науковій літературі; виділені для дослідження основні проблеми не сприяють розкриттю обраної теми, вони або самоочевидні, або загалом не підлягають науковому аналізу; зміст перевантажений фактами і цитатами, що завуальовують власну думку автора та його авторську позицію з тих чи інших питань).

4. *Методологія дослідження* (у вступі перераховано усі відомі автору методології без указівки на те, які саме з них найкраще відповідають завданням даного дослідження; запропонована методологія застаріла чи така, що дискредитувала себе як науковий метод; методи та прийоми наукового дослідження, що пропонуються, не відповідають меті роботи).

5. *Висновки та пропозиції* (допускаються загальні міркування декларативного характеру; формулюються пропозиції, що не впливають із змісту дослідження; відсутність у роботі узагальнюючих висновків).

Рецензування магістерської кваліфікаційної (дипломної) роботи

Завершена магістерська кваліфікаційну (дипломна) робота направляється на рецензію не пізніше ніж з місяць до захисту роботу. Оформлення рецензії *див. додаток Є*.

Процедура прилюдного захисту кваліфікаційної роботи

Завершену магістерську кваліфікаційну (дипломну) роботу студенту необхідно подати на кафедру за тиждень до захисту в паперовому та електронному вигляді (в форматі doc. на CD); презентацію – не пізніше, ніж за 2 дні до захисту в паперовому та електронному вигляді.

Перед прилюдним захистом студент зобов'язаний ознайомитися з висновком керівника, рецензією, проаналізувати їх та підготувати відповіді на зауваження.

Дата захисту магістерської роботи визначається графіком засідань атестаційної комісії, що затверджується ректором академії.

До захисту магістерської роботи допускаються студенти, які повністю виконали навчальний план, підготували магістерську роботу, отримали допуск й направлення до рецензента.

Захист кваліфікаційних робіт проводиться на відкритому засіданні атестаційної комісії, що проводиться під керівництвом її голови.

Перед початком захисту магістерських робіт в атестаційну комісію подаються документи:

- подання (*додаток Е*)
- рецензія на кваліфікаційну роботу;
- магістерська кваліфікаційна (дипломна) робота;
- довідка про перевірку наукової роботи здобувачів освіти на плагіат через сервіс Unicheck або AntiPlagiarism.NET (*додаток Л*);
- форма опису роботи (*додаток М*);

- документ, що відображає впровадження результатів роботи (за наявності).

Захист проходить в обстановці високої вимогливості, принциповості дотримання наукової етики. Ґрунтовному аналізу повинні піддаватися достовірність усіх висновків та рекомендацій наукового і практичного характеру, які містяться в роботі.

Виступ автора кваліфікаційної роботи для короткого розкриття змісту і форми свого дослідження триває 5-7 хвилин.

Свій виступ здобувач може подати у формі читання (а краще переказу) тексту доповіді, покликаної показати високий рівень теоретичної підготовки її автора, його ерудицію і здатність дохідливо викласти основні наукові результати проведеного дослідження. Для цього необхідно скласти розгорнутий план на 2-4 сторінки.

Доповідь починається зі звертання: «Шановний пане голово! Шановні члени атестаційної комісії! Шановні присутні! До вашої уваги подається магістерська робота ПІБ на тему.....».

Далі здобувач коротко викладає сутність наукової проблеми (задачі) і стан питання, обґрунтовує актуальність наукової проблеми, показує її зв'язок з плановими науково-дослідними роботами, викладає мету наукових досліджень. Формулюються основні наукові положення, котрі автор виносить на захист. Розкривається постановка вирішеної наукової проблеми (задачі), умови та припущення, за яких виконувалися дослідження.

Назва теми роботи, формулювання вирішеної наукової проблеми (завдання), мета дослідження, наукові положення, винесені на захист, розміщуються на 1-3 слайдах.

Доповідач усно може не характеризувати науковий апарат дослідження, а звернути увагу присутніх на його висвітлення на презентованих слайдах. *Наприклад*, «Дозвольте мені, не зупинятись на понятійному апараті дослідження, його представлено на слайді, а перейти до розгляду основного змісту роботи».

Під час доповіді потрібно уникати перелічення прізвищ науковців, вони мають бути представлені на слайді презентації, за необхідності.

Особливу увагу при викладанні змісту роботи необхідно приділити результатам, отриманим особисто автором (що саме запропоновано, узагальнено, одержано, рекомендовано і тощо), обґрунтуванню їх достовірності, новизни, значущості для теорії та практики. При викладенні запропонованих методів вирішення наукової проблеми (задачі) і наявних результатів треба зробити акцент на порівнянні їх з уже відомими.

У прикінцевій частині доповіді викладаються (зачитуються) основні результати та висновки роботи, їх реалізація, можливі шляхи подальшого використання. Не слід повністю копіювати матеріал з магістерської (дипломної) роботи – краще ущільнити подані положення, виокремлюючи найголовніше.

Цей фрагмент доповіді можна почати таким чином: «Підсумовуючи вище сказане, зазначимо, що.....».

Кінцева фраза виступу: «Дякую за увагу!».

Оскільки не тільки зміст доповіді, а й характер її прочитання (чи переказу), впевненість у відповідях на поставлені запитання значною мірою визначають оцінку захисту, є потреба зосередити увагу на деяких правилах публічного виступу. Особливо важливо, щоб мовлення здобувача освіти було зрозуміле, граматично правильне, впевнене, що робить його зрозумілим і переконливим. Здобувач мусить зробити доповідь науковою, добре аргументованою, а отже, зрозумілою широкій аудиторії спеціалістів. Мовлення здобувача має бути ще й виразним, що залежить від темпу, гучності та інтонації. Якість виступу різко знижується, коли говорять квапливо, ковтаючи закінчення слів або дуже тихо і невиразно. Спокійна, некваплива манера викладу завжди імponує слухачам. Неприпустимі порушення норм літературної вимови, зокрема, використання неправильних наголосів у словах. І ще кілька порад, які допоможуть здобувачу освіти добре прочитати текст доповіді: усі цифри в тексті записуйте тільки словами, щоб не довелося підраховувати кількість нулів і розрядів, підкреслюйте ключові слова. залишайте великі береги при друкуванні, щоб можна було доповнити виступ своїми зауваженнями, повторюйте іменники, уникаючи займенників, використовуйте прості слова і прості розповідні речення, не переобтяжуйте текст складнопідрядними реченнями. Слід зважати також на вибір одягу, пози під час виступу, а також жестів, міміки, манер, інших зовнішніх форм поведінки. Елегантність, охайність в одязі (без підкресленої екстравагантності) сприяє прихильному ставленню до здобувача членів атестаційної комісії, а також усіх присутніх на захисті.

Під час захисту члени комісії й усі присутні можуть ставити випускникові запитання з профілю його дослідження, методології та методики. Вони, проте, не повинні дуже відхилятися від теми випускної роботи – слід урахувати психологічну налаштованість студента.

Відповідати на запитання членів атестаційної комісії тільки за суттю справи. Здобувачеві треба виявляти скромність в оцінці своїх наукових результатів і тактовність стосовно тих, хто ставить запитання. Перед тим, як відповідати на запитання, необхідно уважно його вислухати до кінця і за можливості записати. Після кожного поставленого запитання потрібно дякувати («Дякую за запитання шановний (шановна) . . . »).

Слід відповідати коротко, кожна відповідь має тривати не більше півхвилини.

Після зачитання рецензії головою атестаційної комісії здобувач освіти дає вичерпні відповіді на зауваження рецензента, зберігаючи, безумовно, такт під час полеміки. Студент має змогу підготуватися до відповідей на зауваження рецензента, адже зі змістом рецензії він ознайомлюється заздалегідь.

Незважаючи на гостроту зауважень до роботи, здобувач освіти мусить витримати їх на високому принциповому рівні, виявити витримку і коректність.

Під час захисту оцінюється: актуальність теми та відповідність викладеного в роботі матеріалу дослідження; теоретичний, методичний рівні роботи в цілому та її практичне значення; базування аналітичної частини роботи на фактичних матеріалах; уміння ґрунтовно дослідити практичні ситуації, зробити всебічний

аналіз недоліків на конкретних прикладах, уникаючи висновків і пропозицій загального характеру; вміння стисло, логічно і аргументовано викладати зміст і результати дослідження; творчий підхід виконавця роботи, його вміння неординарно мислити; наявність творчих здобутків у вигляді конкретних рекомендацій, пропозицій; загальне оформлення роботи.

Критерії оцінювання магістерської кваліфікаційної (дипломної) роботи *див. додатку I*

Хід захисту реєструється у спеціальному протоколі атестаційної комісії *див. додаток O*.

Зберігання магістерської роботи

Магістерські дослідження протягом трьох днів після закінчення роботи атестаційної комісії мають бути відправлені на п'ятирічне зберігання – паперова версія кваліфікаційної роботи здається до бібліотечного фонду академії, а електронна версія – до цифрового репозиторію академії.

РОЗДІЛ 3. ДИСЕРТАЦІЙНІ РОБОТИ

Дисертація (від. лат. *dissertatio* – роздум, дослідження) – наукова робота, дослідження, яке подається на здобуття наукового ступеня (доктора, кандидата наук) і прилюдно захищається здобувачем (дисертантом). Це трамплін у професійному сходженні вчених, подолання якого вимагає чималих зусиль.

Дисертація – це кваліфікаційна праця, що містить нове розв’язання важливої наукової проблеми або конкретного наукового завдання.

Метою будь-якої наукової праці (так само і дисертації) є виявлення нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або ж уточнення відомих раніше, але недостатньо досліджених. Кожна дисертація містить теоретичну частину, де нові факти складаються в систему, і для них виявляються певні принципи, які їх об’єднують. Отже, «діяльність вченого часто полягає в тому, щоб якісь факти, котрі здаються нам звичними та банальними, побачити під новим кутом зору і внаслідок цього побачити те, що від інших залишалось прихованим». Наївно думати, що робота над дисертацією є безперервним і приємним процесом відкриття нового. Насправді – це вперта, тривала, часом одноманітна робота, пов’язана з розчаруваннями, невиправданими надіями і сподіваннями.

Специфіка дисертацій полягає в таких аспектах:

- багатокомпонентна науково-кваліфікаційна робота;
- вирішення важливих завдань і проблем в конкретній предметній галузі;
- унікальність, оригінальність, грамотність;
- практична корисність, актуальність, наукова новизна;
- обґрунтованість наукових розробок;
- опрацювання великої кількості літератури;
- авторська позиція, новаторство, аналітика.

3.1. ВИМОГИ ДО РЕФЕРАТУ З ФАХОВОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ ВСТУПНИКА ДО АСПІРАНТУРИ

Наукова доповідь (реферат) для вступу до аспірантури – це наукова робота, яка містить вичерпну систематизовану інформацію за обраною темою і передбачає виклад матеріалу за спеціально підібраними джерелами та самостійно проведеного дослідження.

Наукова доповідь (реферат) повинна відповідати вимогам до наукової публікації, які регламентуються Державним стандартом України.

Загальні вимоги до реферату

Складання вступного іспиту до аспірантури передбачає попереднє написання та подання реферату за обраною темою, як правило, пов’язаною із профілем наукових інтересів вступника. Реферат несе подвійне навантаження. По-перше, реферат повинен підтвердити не тільки наявність глибоких знань у обраній спеціальності, але й здатність до науково-дослідної роботи. По-друге, у рефераті в первісному вигляді представляється його бачення дисертаційної

роботи. Тому тему реферату зазвичай вибирають спільно з майбутнім науковим керівником або завідувачем кафедри з урахуванням її актуальності.

На відміну від студентських рефератів, які є результатом простої компіляції кількох підручників, реферат для вступу до аспірантури несе і змістове навантаження. У рефераті необхідно обґрунтувати вибір його теми, актуальність, поставити мету і завдання дослідження.

Реферат є самостійною письмовою науковою роботою, яку виконує вступник при підготовці до складання вступного іспиту.

Готовий реферат передається майбутньому науковому керівнику або завідувачу кафедри для отримання відгуку, який повинен містити позитивну оцінку роботи із зазначенням перспектив розвитку ідей, запропонованих в рефераті, тому ставитися до написання реферату необхідно дуже серйозно. Крім того, перед здачею реферату на написання відгуку рекомендується перевірити його за програмою «Антиплагіат».

Як правило, тема реферату повинна відображати найважливіші педагогічно-методологічні проблеми, які пов'язані з обраною науковою спеціальністю або планованою темою дисертаційної роботи вступника. Зміст реферату повинен бути погоджений з передбачуваним науковим керівником.

Робота над рефератом передбачає поглиблене вивчення обраної наукової проблеми, сучасної літератури, а також засвідчує володіння навичками логічного аналізу та узагальнення матеріалу, його системного викладу. Реферат показує здатність автора розбиратися у фахових питаннях, систематизувати теоретичний матеріал з обраної теми, творчо використовувати педагогічні ідеї та положення для методологічного аналізу проблематики, у якій планує спеціалізуватися вступник. Думки інших авторів та цитати повинні мати посилання на джерела в загальноприйнятому порядку. Пряме запозичення положень без вказівок джерел літературних текстів не допускається.

Структура реферату й вимоги до змісту структурних частин

У рефераті мають бути висвітлені найважливіші питання, пов'язані з темою дисертаційної роботи вступника до аспірантури. Назва роботи має відповідати її змісту.

Обов'язковими структурними елементами реферату є:

- титульний аркуш;
- зміст;
- перелік умовних позначень (за необхідності);
- вступ;
- основна частина (як правило, 2-3 розділи);
- висновки (заклучна частина);
- додатки (за необхідності);
- список використаних джерел.

Титульний аркуш є першою сторінкою реферату, який містить: найменування закладу вищої освіти, кафедри, де виконана робота; назву роботи; прізвище, ім'я, по батькові автора та його статус; науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові передбачуваного наукового керівника; місто та рік (*додаток А*).

План включає всі перераховані вище структурні елементи реферату, з указанням сторінок, на яких вони знаходяться. Основний зміст реферату розподіляється на параграфи чи розділи. Заголовки плану дублюються в тексті реферату.

Вступ важливий змістовний елемент реферату. Форма його – довільна, але в ньому повинні обов'язково знайти відображення такі питання: обґрунтування вибору теми, оцінка її з точки зору актуальності та важливості, визначення її місця в наявній педагогічній проблематиці, оцінка рівня і характеру розробки теми, зміст педагогічної проблематики, яку автор вбачає в цій темі, формулювання мети й завдань дослідження в рефераті.

Основний зміст теми повинен бути самостійно виконаним – теоретичним та емпіричним дослідженням відповідно до проблеми, заявленої у назві реферату, узагальненням наявної педагогічної літератури або методологічною розробкою педагогічної проблеми з вказівкою на її застосування у сфері наукових інтересів автора реферату.

У **розділі I** наводяться основні теоретичні, експериментальні дослідження з теми, зазначається, хто з учених минулого вивчав дану проблему, які ідеї висловлював. Визначаються сутність (основний зміст) проблеми, основні чинники, що зумовлюють розвиток явища або процесу, який вивчається. Наводиться перелік основних змістових аспектів проблеми, які розглядалися вченими. Визначаються недостатньо досліджені питання, з'ясовуються причини їх слабкої розробленості.

У **розділі II** дається поглиблений аналіз сучасного стану процесу або явища, тлумачення основних поглядів і позицій щодо проблеми. Особлива увага приділяється виявленню нових ідей та гіпотез, експериментальним даним, новим методикам, оригінальним підходам до вивчення проблеми. У цьому розділі подається аналіз практики. Висловлюються власні думки щодо перспектив розвитку проблеми. Кожний розділ починають з нової сторінки. Зміст розділів основної частини має точно відповідати темі роботи і повністю її розкривати

У **висновку** необхідно дати коротке резюме того, що викладено у основній частині реферату, висновки, які зроблені відповідно до поставлених завдань, або посилання на методологічне застосування опрацьованого у рефераті матеріалу. Автор реферату повинен також вказати на ту частину змісту реферату, яка є його особистим доробком. Для дотримання бажаного стилю висновків корисно застосовувати в пунктах висновків такі слова та вислови як: проаналізовано..., встановлено..., виявлено..., що дало змогу..., доведено..., показано..., досліджено..., розроблено..., отримано..., запропоновано..., рекомендовано..., вважається за доцільне... тощо.

Список використаних джерел повинен указувати на вивчені автором роботи, за якими може мати місце бесіда стосовно змісту реферату. Цей список має включати в себе як фундаментальні наукові праці, так і останні публікації з обраної теми, наявні у вітчизняній та зарубіжній літературі. Використана література обов'язково має знайти своє відображення в рефераті (шляхом аналізу та прямого цитування).

Список використаних джерел слід розміщувати або в порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний для користування), або в алфавітному порядку прізвищ перших авторів чи заголовків. Кількість позицій у списку має становити не менше 25 джерел. Бібліографічний опис джерел складають відповідно до чинних стандартів з бібліографічної та видавничої справи. Зарубіжні джерела, що використовуються мовою оригіналу (за винятком російських), записують в кінці списку в алфавітному порядку. У тексті роботи, де використано джерело, в квадратних дужках проставляють номер джерела і сторінку, на яку зроблено посилання.

Додатки. У разі потреби до додатків доцільно включати допоміжний матеріал, необхідний для повноти сприйняття роботи. Кожний додаток слід починати з нової сторінки із зазначенням у правому верхньому куті сторінки слова «Додаток» і його позначення.

Загалом текст реферату повинен бути за об'ємом 28-30 сторінок друкованого тексту. Він може бути виконаний у текстовому процесорі Microsoft Word 97-2003, при цьому використовуються такі параметри: гарнітура Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5 (на сторінці – 28-30 рядків), обсяг – 28-30 сторінок. Реферат має бути зброшурований. На відповідну кафедру подається перший примірник за підписом автора. Реферат повинен відповідати вимогам до наукової публікації, бути вчитаним, акуратно оформленим із застосуванням необхідного наукового апарату текстового викладу (бібліографічний список літератури правильно складений відповідно до чинних вимог, звірені цитати).

Оцінювання реферату

Вступники подають реферат на відповідну кафедру разом з подачею документів для вступу до аспірантури. Реферат вступника до аспірантури рецензує, як правило, майбутній науковий керівник або інший викладач кафедри.

3.2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

Згідно з постановою Кабінету «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук) та доктора наук необхідно оформлювати відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 03.02.2017 р. № 155/30023, із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019 висуваються певні вимоги.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук, доктора філософії (кандидата наук) готується державною мовою у вигляді спеціально підготовленої наукової праці на правах рукопису в твердій або м'якій палітурці та в електронній формі. За бажанням здобувача дисертація може бути перекладена англійською мовою або іншою мовою, пов'язаною з предметом дослідження, з поданням перекладу до спеціалізованої вченої ради.

З огляду на високі вимоги нормативних документів необхідно неухильно дотримуватися порядку подання окремих видів текстового матеріалу, таблиць, формул та ілюстрацій, а також правил оформлення автореферату.

Назва дисертації повинна бути, за можливості, короткою, відповідати обраній спеціальності та суті вирішеної наукової проблеми (задачі), вказувати на мету дисертаційного дослідження і його завершеність. Іноді для більшої конкретизації до назви слід додати невеликий (4-6 слів) підзаголовок.

У назві не бажано використовувати ускладнену термінологію псевдонаукового характеру. Треба уникати назв, що починаються зі слів «Дослідження питання...», «Дослідження деяких шляхів...», «Деякі питання...», «Матеріали до вивчення...», «До питання...» тощо, в яких не відбито достатньою мірою суті проблеми.

При написанні дисертації здобувач повинен обов'язково посилатися на авторів і джерела, з яких запозичив матеріали або окремі результати.

Використовуючи в дисертації ідеї або розробки, що належать також і співавторам, разом з якими були написані наукові праці, здобувач повинен відзначити цей факт у дисертації.

У разі використання запозиченого матеріалу без посилання на автора та джерело дисертація знімається з розгляду незалежно від стадії проходження без права її повторного захисту.

У дисертації необхідно стисло, логічно й аргументовано викласти зміст і результати досліджень, уникати загальних слів, бездоказових тверджень, тавтології.

Структура дисертації:

- титульний аркуш;
- анотація;
- зміст;
- перелік умовних позначень (за необхідності);
- основна частина;
- список використаних джерел;
- додатки (за необхідності).

Кожен з цих елементів, а також розділи основної частини та додатки мають починатися з нової сторінки.

Вимоги до структурних елементів

Титульний аркуш дисертації

Титульний аркуш дисертації (*додаток А*) містить найменування наукової організації або закладу вищої освіти, де виконана дисертація; прізвище, ім'я, по батькові автора; індекс УДК; назву дисертації; шифр і найменування спеціальності; науковий ступінь, на який претендує здобувач; науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові наукового керівника і (або) консультанта; місто і рік.

На титульному аркуші дисертації обов'язково зазначається «На правах рукопису» та гриф обмеження розповсюдження відомостей (за необхідності).

Анотація до дисертації

Для ознайомлення зі змістом та результатами дисертації подається державною та англійською мовами анотація – узагальнений короткий виклад її основного змісту. В анотації дисертації мають бути стисло представлені основні результати дослідження із зазначенням наукової новизни та наявності практичного значення.

В анотації також вказуються:

прізвище та ініціали здобувача;

назва дисертації;

вид дисертації та науковий ступінь, на який претендує здобувач;

спеціальність (шифр і назва);

найменування закладу вищої освіти або найменування наукової установи, у якому (якій) здійснювалася підготовка;

найменування наукової установи або найменування закладу вищої освіти, у спеціалізованій вченій раді якої (якого) відбудеться захист;

місто, рік.

Зразок анотації наведено у **додатку Ж**.

Обсяг анотації становить 0,2-0,3 авторських аркуша.

Анотація може подаватися також третьою мовою, пов'язаною з предметом дослідження.

Наприкінці анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту наукової праці, відображати тематику дослідження і забезпечувати тематичний пошук роботи. Кількість ключових слів становить від п'яти до п'ятнадцяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують в рядок через кому.

Після ключових слів наводиться список публікацій здобувача за темою дисертації. Вказуються наукові праці:

- в яких опубліковані основні наукові результати дисертації;
- які засвідчують апробацію матеріалів дисертації;
- які додатково відображають наукові результати дисертації.

Зміст

Зміст подають на початку дисертації. Він має містити назви всіх структурних елементів, заголовки та підзаголовки (за їх наявності) із зазначенням нумерації та номери їх початкових сторінок.

Перелік умовних позначень, символів, одиниць вимірювання, скорочень

Перелік умовних позначень, символів, одиниць вимірювання, скорочень подається за необхідності у вигляді окремого списку. Додатково їхнє пояснення наводиться у тексті при першому згадуванні. Скорочення, символи, позначення, які повторюються не більше двох разів, до переліку не вносяться.

Перелік треба друкувати двома колонками, в яких зліва за абеткою наводять, наприклад, скорочення, справа – їх детальне розшифрування.

Якщо в дисертації спеціальні терміни, скорочення, символи, позначення і таке інше повторюються менше трьох разів, перелік не складають, а їх розшифрування наводять у тексті при першому згадуванні.

Основна частина дисертації

Основна частина дисертації має містити:

вступ;

розділи дисертації;

висновки.

Обсяг основного тексту дисертації вираховується авторськими аркушами.

Вступ

Вступ розкриває сутність і стан наукової проблеми (задачі) та її значущість, підстави і вихідні дані для розроблення теми, обґрунтування необхідності проведення дослідження. У вступі подається загальна характеристика дисертації, а саме:

Актуальність теми

Шляхом критичного аналізу та порівняння з відомими розв'язаннями проблеми (наукової задачі) обґрунтовують актуальність і доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки чи виробництва, особливо на користь України.

Висвітлення актуальності не повинно бути багатослівним. Досить кількома реченнями висловити головне – сутність проблеми або наукового завдання.

Обґрунтування вибору теми дослідження

Висвітлюється зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями у відповідній галузі знань шляхом критичного аналізу з визначенням сутності наукової проблеми або завдання. Коротко викладають зв'язок обраного напряму досліджень з планами організації, де виконана робота, а також з галузевими та (або) державними планами та програмами.

Обов'язково зазначають номери державної реєстрації науково-дослідних робіт, базових для підготовки та подання дисертаційної роботи, а також роль автора у виконанні цих науково-дослідних робіт.

Мета і завдання дослідження

Формулюють мету роботи і завдання, які необхідно вирішити для досягнення поставленої мети. Не слід формулювати мету як «Дослідження...», «Вивчення...», тому що ці слова вказують на засіб досягнення мети, а не на саму мету, відповідно до предмета та об'єкта дослідження.

Об'єкт дослідження

Це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення.

Предмет дослідження

Предмет дослідження міститься в межах об'єкта.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження. Саме на нього спрямована основна увага дисертанта, оскільки предмет дослідження визначає тему дисертаційної праці, яка визначається на титульному аркуші як її назва.

Методи дослідження

Перераховуються використані наукові методи дослідження та змістовно відзначається, що саме досліджувалось кожним методом; обґрунтовується вибір методів, що забезпечують достовірність отриманих результатів та висновків.

Наукова новизна

Аргументовано, коротко та чітко представляються основні наукові положення, які виносяться на захист, із зазначенням відмінності одержаних результатів від відомих раніше.

Новизна для кожного положення повинна обґрунтовуватися окремо, а тому кількість пунктів тут повинна бути такою ж, як і кількість положень, що винесено на захист.

Для з'ясування ступеня новизни положення здобувачеві треба використовувати:

- бібліотечні каталоги (для пошуку наукових книжкових видань), зокрема й електронні, доступні через мережу Інтернет;
- предметні покажчики профільних реферативних журналів (для пошуку статей, відкриттів, патентів, авторських свідоцтв, депонованих рукописів, наукових звітів тощо);
- найбільші пошукові системи мережі Інтернет (для вивчення електронних публікацій);
- інші пошукові системи (для виявлення архівних, графічних, відео-, аудіо- та інших видів документів).

Новим у положенні може бути і суб'єкт, і об'єкт, і предикат чи одночасно кілька із цих компонентів. Новими можуть бути також інші компоненти положення (окремо чи кілька одночасно): час, місце, умови. Положення також можуть мати нові ознаки нормативності чи оцінки.

Особистий внесок здобувача

У разі, якщо у дисертації використано ідеї або розробки, що належать співавторам, разом з якими здобувачем опубліковано наукові праці, обов'язково зазначається конкретний особистий внесок здобувача в такі праці або розробки; здобувач має також додати посилання на дисертації співавторів, у яких було використано результати спільних робіт.

Апробація матеріалів дисертації

Зазначаються назви конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи, місце та дата проведення, на яких було оприлюднено результати досліджень, викладені у дисертації.

Публікації

Вказують, у скількох монографіях, статтях у наукових журналах, збірниках наукових праць, матеріалах і тезах конференцій, авторських свідоцтвах опубліковані результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації

Анонсується структура дисертації, зазначається її загальний обсяг.

За наявності у вступі можуть також вказуватися:

➤ зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами – вказується, в рамках яких програм, тематичних планів, наукових тематик і грантів, зокрема галузевих, державних та/або міжнародних, виконувалося дисертаційне дослідження, із зазначенням номерів державної реєстрації науково-дослідних робіт і найменуванням організації, де виконувалася робота;

➤ практичне значення отриманих результатів – надаються відомості про використання результатів досліджень або рекомендації щодо їх практичного використання.

Розділи дисертації

У розділах дисертації має бути вичерпно і повно викладено зміст власних досліджень здобувача наукового ступеня, зроблено посилання на всі наукові праці здобувача, наведені в анотації. Список цих праць має також міститися у списку використаних джерел.

У разі використання наукових результатів, ідей, публікацій та інших матеріалів інших авторів у тексті дисертації обов'язково повинні бути посилання на публікації цих авторів. Фрагменти оприлюднених (опублікованих) текстів інших авторів (цитати) можуть включатися до дисертації виключно із посиланням на джерело (крім фрагментів, які не несуть самостійного змістовного навантаження).

Розділи дисертації можуть поділятися на підрозділи (нумерація складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, відокремлених крапкою), пункти (нумерація – з номера розділу, порядкового номера підрозділу і порядкового номера пункту, відокремлених крапкою), підпункти (нумерація – з номера розділу, порядкового номера підрозділу, порядкового номера пункту і порядкового номера підпункту, відокремлених крапкою). Розділи, підрозділи, пункти і підпункти нумеруються арабськими цифрами.

У розділах основної частини подають:

- огляд літератури за темою і вибір напрямів досліджень;
- виклад загальної методики й основних методів досліджень;
- експериментальну частину і методику досліджень;
- відомості про проведені теоретичні і (або) експериментальні дослідження;
- аналіз і узагальнення результатів досліджень.

В огляді літератури здобувач окреслює основні етапи розвитку наукової думки за своєю проблемою. Стисло, критично висвітлюючи роботи попередників, здобувач повинен назвати ті питання, що залишились невирішеними і, отже, визначити своє місце у розв'язанні проблеми. Бажано закінчити цей розділ коротким резюме стосовно необхідності проведення досліджень у даній галузі. Загальний обсяг огляду літератури не повинен перевищувати 20 % обсягу основної частини дисертації.

У другому розділі, як правило, обґрунтовують вибір напрямку досліджень, наводять методи вирішення задач і їх порівняльні оцінки, розробляють загальну методику проведення дисертаційних досліджень. У теоретичних роботах розкривають методи розрахунків, гіпотези, що розглядають, в

експериментальних – принципи дії і характеристики розробленої апаратури, оцінки похибок вимірювання.

У наступних розділах з висчерпною повнотою викладають результати власних досліджень автора з висвітленням того нового, що він вносить у розроблення проблеми. Здобувач повинен давати оцінку повноти вирішення поставлених задач, оцінку достовірності одержаних результатів (характеристик, параметрів), їх порівняння з аналогічними результатами вітчизняних і зарубіжних праць, обґрунтування потреби додаткових досліджень, негативні результати, які обумовлюють необхідність припинення подальших досліджень.

Виклад матеріалу підпорядковують одній провідній ідеї, чітко визначеній автором.

Висновки

Викладаються найбільш важливі наукові та практичні результати дисертації, вказуються наукові проблеми, для розв'язання яких можуть бути застосовані результати дослідження, а також можливі напрями продовження досліджень за тематикою дисертації.

За наявності практичного значення отриманих результатів надаються відомості про використання результатів досліджень або рекомендації щодо їх використання. У разі якщо результати досліджень впроваджено, відомості подаються із зазначенням найменувань організацій, в яких здійснено впровадження. У цьому випадку додатки можуть містити копії відповідних документів.

Список використаних джерел

Список використаних джерел формується здобувачем наукового ступеня за його вибором (опціонально – в кінці кожного розділу основної частини дисертації) одним із таких способів:

- у порядку появи посилань у тексті;
- в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків;
- у хронологічному порядку.

Бібліографічний опис списку використаних джерел у дисертації може оформлятися здобувачем наукового ступеня за його вибором з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» або одним зі стилів, віднесених до рекомендованого переліку стилів оформлення списку наукових публікацій, наведеного **додатку В**.

Бібліографічний опис використаного джерела може обмежуватися обов'язковою інформацією, необхідною для однозначної ідентифікації цього джерела.

Додатки

До додатків може включатися допоміжний матеріал, необхідний для повноти сприйняття дисертації:

- проміжні формули і розрахунки;
- таблиці допоміжних цифрових даних;
- протоколи та акти випробувань, впровадження, розрахунки економічного ефекту, листи підтримки результатів дисертаційної роботи;

– інструкції та методики, опис алгоритмів, які не є основними результатами дисертації, описи і тексти комп'ютерних програм вирішення задач за допомогою електронно-обчислювальних засобів, які розроблені у процесі виконання дисертації;

- ілюстрації допоміжного характеру;
- інші дані та матеріали.

Обов'язковим додатком до дисертації є список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації (зазначаються назви конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи, місце та дата проведення, форма участі). Вказуються всі наукові праці автора.

Додатки можуть бути надані у вигляді окремої частини (том, книга).

Правила оформлення дисертації

Загальні вимоги

Обсяг основного тексту дисертації визначається пунктами 10, 11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567. До загального обсягу дисертації не включаються таблиці та ілюстрації, які повністю займають площу сторінки. Один авторський аркуш дорівнює 40 тис. друкованих знаків, враховуючи цифри, розділові знаки, проміжки між словами, що становить близько 24 сторінок друкованого тексту при оформленні дисертації за допомогою комп'ютерної техніки з використанням текстового редактора Word: шрифт – Times New Roman, розмір шрифту – 14 pt.

Дисертацію друкують на одному або на двох (за бажанням) боках аркуша білого паперу формату А4 (210x297 мм) через 1,5 міжрядковий інтервал.

Усі примірники дисертації повинні бути ідентичними. У разі використання здобувачем копіювальної техніки ідентичність усіх примірників дисертації повинна бути засвідчена спеціалізованою вченою радою.

Обсяг основного тексту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук має становити 11-13 авторських аркушів (для суспільних і гуманітарних наук 15-17 авторських аркушів). Обсяг основного тексту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук має становити 4,5-7 авторських аркушів (для суспільних і гуманітарних наук – 6,5-9 авторських аркушів). Зазначений вище обсяг дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора чи кандидата наук розрахований на використання при їх оформленні звичайних (не портативних) друкарських машин при друкуванні через 2 інтервали на папері формату А4 або комп'ютерів з використанням шрифтів текстового редактора Word розміру 14 з полуторним міжрядковим інтервалом. Допускається підготовка дисертаційної роботи в форматі LaTeX з відповідним стильовим оформленням.

Текст дисертації необхідно друкувати, залишаючи поля таких розмірів: ліве – не менше 20-25 мм, праве – не менше 10 мм, верхнє – не менше 20 мм, нижнє – не менше 20 мм.

Вписувати в текст дисертації окремі іншомовні слова, формули, умовні знаки можна чорнилом, тушшю, пастою тільки чорного кольору, при цьому

щільність вписаного тексту повинна бути наближеною до щільності основного тексту.

Друкарські помилки, описки і орфографічні неточності, які виявилися під час написання дисертації, можна виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою і нанесенням на тому ж місці або між рядками виправленого тексту (фрагменту малюнка) машинописним способом. Допускається наявність не більше двох виправлень на одній сторінці.

Роздруковані на ЕОМ програмні документи повинні відповідати формату А4 (мають бути розрізаними), їх включають до загальної нумерації сторінок дисертації і розміщують, як правило, в додатках.

Текст основної частини дисертації поділяють на розділи, підрозділи, пункти та підпункти.

Заголовки структурних частин дисертації «ЗМІСТ», «ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ» друкують великими літерами симетрично до набору. Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою. Заголовки пунктів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу в розрядці у підбір до тексту. У кінці заголовка, надрукованого в підбір до тексту, ставиться крапка.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) та текстом повинна дорівнювати 3-4 інтервалам.

Кожну структурну частину дисертації треба починати з нової сторінки.

До загального обсягу дисертації, визначеного Порядком, не входять додатки, список використаних джерел, таблиці та рисунки, які повністю займають площу сторінки. Але всі сторінки зазначених елементів дисертації підлягають суцільній нумерації.

Нумерація

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, рисунків (малюнків), таблиць, формул подають арабськими цифрами без знака №.

Першою сторінкою дисертації є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок дисертації. На титульному аркуші номер сторінки не ставлять, на наступних сторінках номер проставляють у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці.

Такі структурні частини дисертації, як зміст, перелік умовних позначень, вступ, висновки, список використаних джерел не мають порядкового номера. Звертаємо увагу на те, що всі аркуші, на яких розміщені згадані структурні частини дисертації, нумерують звичайним чином. Не нумерують лише їх заголовки, тобто не можна друкувати: «1. ВСТУП» або «Розділ 6. ВИСНОВКИ». Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», після номера крапку не ставлять, потім з нового рядка друкують заголовок розділу.

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. У кінці номера підрозділу повинна стояти крапка, наприклад:

«2.3.» (третій підрозділ другого розділу). Потім у тому ж рядку наводять заголовок підрозділу.

Пункти нумерують у межах кожного підрозділу. Номер пункту складається з порядкових номерів розділу, підрозділу, пункту, між якими ставлять крапку. У кінці номера повинна стояти крапка, наприклад: «1.3.2.» (другий пункт третього підрозділу першого розділу). Потім у тому ж рядку наводять заголовок пункту. Пункт може не мати заголовка.

Підпункти нумерують у межах кожного пункту за такими ж правилами, як пункти.

Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, карти) і таблиці необхідно подавати в дисертації безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Ілюстрації і таблиці, розміщені на окремих сторінках дисертації, включають до загальної нумерації сторінок. Таблицю, малюнок або креслення, розміри якого більше формату А4, враховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування у тексті або в додатках.

Ілюстрації позначають словом «Рис.» «Мал.» і нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках.

Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка.

Наприклад: Рис. 1.2 (другий рисунок першого розділу).

Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією. Якщо в розділі дисертації подано одну ілюстрацію, то її нумерують за загальними правилами.

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) в межах розділу. У правому верхньому куті над відповідним заголовком таблиці розміщують напис «Таблиця» із зазначеннями номера. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: «Таблиця 1.2» (друга таблиця першого розділу).

Якщо в розділі дисертації одна таблиця, її нумерують за загальними правилами.

При перенесенні частини таблиці на інший аркуш (сторінку) слово «Таблиця» і номер її вказують один раз справа над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть слова «Продовж, табл.» і вказують номер таблиці, наприклад: «Продовж, табл. 1.2».

При нумерації формул і рисунків за наявності посилань на них у тексті дисертації проставляються через крапку номер розділу та номер формули (рисунка). Формула, що нумерується, наводиться посередині нового рядка (нумерація – з правого боку в дужках).

Примітки до тексту і таблиць, в яких наводять довідкові і пояснювальні дані, нумерують послідовно в межах однієї сторінки. Якщо приміток на одному аркуші кілька, то після слова «Примітки» ставлять двокрапку, наприклад:

Примітки:

Якщо є одна примітка, то її не нумерують і після слова «Примітка» ставлять крапку.

Ілюстрації

Ілюструють дисертації, виходячи із певного загального задуму, за ретельно продуманим тематичним планом, що допомагає уникнути ілюстрацій випадкових, пов'язаних із другорядними деталями тексту і запобігти невинуватим пропуском ілюстрацій до найважливіших тем. Кожна ілюстрація має відповідати тексту, а текст – ілюстрації.

Номер та назва рисунка наводяться знизу/з правого боку рисунка.

Підпис під ілюстрацією зазвичай має чотири основних елементи:

– найменування графічного сюжету, що позначається скороченим словом «Рис.» («Мал.»);

– порядковий номер ілюстрації, який вказується без знака номера арабськими цифрами;

– тематичний заголовок ілюстрації, що містить текст із якомога стислою характеристикою зображеного;

– експлікацію, яка будується так: деталі сюжету позначають цифрами, які виносять у підпис, супроводжуючи їх текстом.

Треба зазначити, що експлікація не замінює загального найменування сюжету, а лише пояснює його. Приклад:

Рис. 1.24. Схема розміщення елементів касети:

1 - розмотувач плівки;

2 - сталеві ролики;

3 - привідний валик;

4 - опорні стояки.

Основними видами ілюстративного матеріалу в дисертаціях є: креслення, технічний рисунок, схема, фотографія, діаграма і графік.

Не варто оформлювати посилання на ілюстрації як самостійні фрази, в яких лише повторюється те, що міститься у підписі. У тому місці, де викладається тема, пов'язана з ілюстрацією, і де читачеві треба вказати на неї, розміщують посилання у вигляді виразу в круглих дужках «(рис.3.1)» або зворот типу: «...як це видно з рис. 3.1» або «... як це показано на рис. 3.1».

Якість ілюстрацій повинна забезпечувати їх чітке відтворення (електрографічне копіювання, мікрофільмування). Ілюстрації виконують чорнилом, тушшю або пастою чорного кольору на білому непрозорому папері. У дисертації слід застосовувати лише штрихові ілюстрації й оригінали фотознімків. Фотознімки розміром, меншим за формат А4, наклеюють на стандартні аркуші білого паперу формату А4.

Таблиці

Цифровий матеріал, як правило, повинен оформлюватися у вигляді таблиць.

Приклад побудови таблиці

<i>Головка</i>			<i>Заголовки граф</i> <i>Підзаголовки граф</i>
<i>Рядки</i>			
	<i>Боковик</i> <i>(заголовки рядків)</i>	<i>Графи (колонки)</i>	

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. Назву наводять жирним шрифтом.

За логікою побудови таблиці її логічний суб'єкт, або підмет (позначення тих предметів, які в ній характеризуються), розміщують у боковнику, головці, чи в них обох, а не у прографці; логічний предикат або присудок таблиці (тобто дані, якими характеризується підмет) – у прографці, а не в головці чи боковнику. Кожен заголовок над графою стосується всіх даних цієї графи, кожен заголовок рядка в боковнику – всіх даних цього рядка.

Заголовок кожної графи в головці таблиці має бути за можливості коротким. Слід уникати повторів тематичного заголовка в заголовках граф, одиниці виміру зазначати у тематичному заголовку, виносити до узагальнюючих заголовків слова, що повторюються.

Боковик, як і головка, потребує лаконічності. Повторювані слова тут також виносять в об'єднувальні рубрики; загальні для всіх заголовків боковика слова розміщують у заголовку над ним.

У прографці повторювані елементи, які мають відношення до всієї таблиці, виносять у тематичний заголовок або в заголовок графи; однорідні числові дані розміщують так, щоб їх класи збігалися; неоднорідні – посередині графи; лапки використовують тільки замість однакових слів, які стоять одне під одним.

Заголовки граф повинні починатися з великих літер, підзаголовки – з маленьких, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великих, якщо вони є самостійними. Висота рядків повинна бути не меншою 8 мм. Графу з порядковими номерами рядків до таблиці включати не треба.

Таблицю розміщують після першого згадування про неї в тексті так, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку дисертації або з поворотом за стрілкою годинника. Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на наступну сторінку. При перенесенні таблиці на наступну сторінку назву вміщують тільки над її першою частиною. Таблицю з великою кількістю граф можна ділити на частини і розміщувати одну частину під іншою в межах однієї сторінки. Якщо рядки або графи таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку в кожній частині таблиці повторюють її головку, в другому – боковик.

Якщо текст, який повторюється в графі таблиці, складається з одного слова, його можна замінювати лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його замінюють словами «Те саме», а далі лапками. Ставити лапки замість цифр, марок, знаків, математичних і хімічних символів, які повторюються, не можна. Якщо цифрові або інші дані в якому-небудь рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк.

Формули

При використанні формул необхідно дотримуватися певних правил.

Найбільші, а також довгі і громіздкі формули, що мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Це стосується також і всіх нумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі і нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують в середині рядків тексту.

Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів треба подавати безпосередньо під формулою в тій послідовності, в якій вони наведені у формулі. Значення кожного символу і числового коефіцієнта треба подавати з нового рядка. Перший рядок пояснення починають зі слова «де» без двокрапки.

Рівняння і формули треба виділяти з тексту вільними рядками. Вище і нижче кожної формули потрібно залишити не менше одного вільного рядка. Якщо рівняння не вміщується в один рядок, його слід перенести після знака рівності (=), або після знаків плюс (+), мінус (-), множення.

Нумерувати слід лише ті формули, на які є посилання в наступному тексті, інші нумерувати не рекомендується.

Порядкові номери позначають арабськими цифрами в круглих дужках біля правого поля сторінки без крапок від формули до її номера. Номер, який не вміщується в рядку з формулою, переносять у наступний нижче формули. Номер формули при її перенесенні вміщують на рівні останнього рядка. Якщо формулу взято в рамку, то номер такої формули записують зовні рамки з правого боку навпроти основного рядка формули. Номер формули-дробу подають на рівні основної горизонтальної риски формули.

Номер групи формул, розміщених на окремих рядках і об'єднаних фігурною дужкою (парантезом), ставиться справа від вістря парантеза, яке знаходиться в середині групи формул і спрямовано в сторону номера.

Загальне правило пунктуації в тексті з формулами таке: формула входить до речення як його рівноправний елемент. Тому в кінці формул і в тексті перед ними розділові знаки ставлять відповідно до правил пунктуації.

Двокрапку перед формулою ставлять лише у випадках, передбачених правилами пунктуації, – а) у тексті перед формулою є узагальнююче слово; б) цього вимагає побудова тексту, що передуює формулі.

Розділовими знаками між формулами, що йдуть одна під одною і не відокремлені текстом, можуть бути кома або крапка з комою безпосередньо за формулою до її номера.

Розділові знаки між формулами при парантезі ставлять всередині парантеза. Після таких громіздких математичних виразів, як визначники і матриці, можна розділові знаки не ставити.

Загальні правила цитування та посилання на використані джерела

При написанні дисертації здобувач повинен посилатися на джерела, матеріали або окремі результати, які наводяться в дисертації, або на ідеях і висновках, які розроблюються, проблеми, задачі, питання, вивченню яких присвячена дисертація. Такі посилання дають змогу відшукати документи і перевірити достовірність відомостей про цитування документа, дають необхідну інформацію щодо нього, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг. Посилатися слід на останні видання публікацій. На більш ранні видання можна посилатися лише в тих випадках, коли наявний у них матеріал, не включений до останнього видання.

Якщо використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул з джерела, на яке є посилання в дисертації.

Посилання в тексті дисертації на джерела слід зазначати порядковим номером за переліком посилань, виділеним двома квадратними дужками, наприклад, «... у працях [1–7]...».

Коли в тексті дисертації необхідно зробити посилання на складову частину чи конкретні сторінки відповідного джерела, можна наводити посилання у виносках, при цьому номер посилання має відповідати його бібліографічному опису за переліком посилань.

Приклад:

Цитата в тексті: «... незважаючи на пріоритетне значення мовних каналів зв'язку між діловими партнерами, ні в якому разі не можна ігнорувати найбільші канали передачі інформації [6, 1]».

Відповідний опис у переліку посилань:

6. Дороніна М. С. Культура спілкування ділових людей : навч. посіб. Київ : КМ Academia, 1998, 192 с.

Рекомендується в основному тексті або у заключних абзацах розділів давати посилання на особисті наукові праці здобувача (принаймні ті, перелік яких наведено в авторефераті).

Посилання на ілюстрації дисертації вказують порядковим номером ілюстрації, наприклад, «рис. 1.2».

Посилання на формули дисертації вказують порядковим номером формули в дужках, наприклад «... у формулі (2.1)».

На всі таблиці дисертації повинні бути посилання в тексті, при цьому слово «таблиця» в тексті пишуть скорочено, наприклад: «... у табл. 1.2».

У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації треба вказувати скорочено слово «дивись», наприклад: «див. табл. 1.3».

Для підтвердження власних аргументів посиланням на авторитетне джерело або для критичного аналізу того чи іншого друкованого твору слід наводити цитати. Науковий етикет потребує точного відтворення цитованого

тексту, бо найменше скорочення наведеного витягу може спотворити зміст, закладений автором.

Загальні вимоги до цитування такі:

а) текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;

б) цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту та без перекручень думок автора.

Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками, вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, наприкінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

в) кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;

г) при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), що дає значну економію тексту, слід бути гранично точним у викладенні думок автора, коректним щодо оцінювання його результатів і давати відповідні посилання на джерело;

д) якщо необхідно виявити ставлення автора дисертаційної праці до окремих слів або думок з цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання;

є) коли автор дисертаційної праці, наводячи цитату, виділяє в ній деякі слова, то робиться спеціальне застереження, тобто після тексту, який пояснює виділення, ставиться крапка, потім дефіс і вказуються ініціали автора дисертації, а весь текст застереження вміщується у круглі дужки. Варіантами таких застережень є: (курсив наш. – J.P.), (підкреслено мною. – J.P.), (розбивка моя. – J.P.).

Оформлення списку використаних джерел

Список використаних джерел – елемент бібліографічного апарату, котрий містить бібліографічні описи використаних джерел і розміщується після висновків.

Бібліографічний опис списку використаних джерел у дисертації може оформлятися здобувачем наукового ступеня за його вибором з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» або одним зі стилів, віднесених до рекомендованого переліку стилів оформлення списку наукових публікацій, наведеного у додатку 3 до цих Вимог.

Бібліографічний опис використаного джерела може обмежуватися обов'язковою інформацією, необхідною для однозначної ідентифікації цього джерела.

Завдяки цьому можна уникнути повторних перевірок, вставок пропущених відомостей.

Додатки

Додатки оформлюють як продовження дисертації на наступних її сторінках або у вигляді окремої частини (книги), розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті дисертації.

Якщо додатки оформлюють на наступних сторінках дисертації, кожний такий додаток повинен починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток » і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад, додаток А, додаток Б. Один додаток позначається як додаток А.

При оформленні додатків окремою частиною (книгою) на титульному аркуші під назвою дисертації друкують великими літерами слово «ДОДАТКИ».

Текст кожного додатка за необхідності може бути поділений на розділи й підрозділи, які нумерують у межах кожного додатка. У цьому разі перед кожним номером ставлять позначення додатка (літеру) і крапку, наприклад, А.2 – другий розділ додатка А; В.3.1 – перший підрозділ третього розділу додатка В.

Ілюстрації, таблиці та формули, розміщені в додатках, нумерують у межах кожного додатка, наприклад: рис. Д.1.2 – другий рисунок першого розділу додатка Д); формула (А.1) – перша формула додатка А.

3.3. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО АВТОРЕФЕРАТУ ДИСЕРТАЦІЇ

Написання автореферату – заключний етап виконання дисертаційної роботи перед поданням її до захисту. Призначення автореферату – широке ознайомлення наукових працівників з методикою дослідження, фактичними результатами й основними висновками дисертації. Автореферат друкують державною мовою. Публікація автореферату дає змогу одержати до дня захисту відгуки від спеціалістів даної галузі.

Автореферат має досить ґрунтовно розкривати зміст дисертації, у ньому не повинно бути надмірних подробиць, а також інформації, якої немає в дисертації.

Структура автореферату

Структурно автореферат складається із загальної характеристики роботи, основного змісту, висновків, списку опублікованих автором праць за темою дисертації й анотацій українською, російською та англійською мовами.

Загальна характеристика роботи, що подається в авторефераті, має відповідати наведеним у вступі до дисертації її кваліфікаційним ознакам. Недоцільно використовувати рубрики, не рекомендовані у вимогах до змісту цих ознак. Заголовки рубрик не треба виділяти в окремі рядки, достатньо

вирізнити їх жирним шрифтом або курсивом і розмістити в підбір із текстом. Крім того, вказують структуру дисертації, наявність вступу, певної кількості розділів, додатків, повний обсяг дисертації в сторінках, а також обсяг, що займають ілюстрації, таблиці, додатки (із зазначенням їх кількості), список використаних літературних джерел (із зазначенням кількості найменувань).

В основному змісті стисло викладається сутність дисертації за розділами, він має дати повне і переконливе уявлення про виконану роботу.

Якщо вступна частина автореферату дає змогу скласти лише загальне враження про дисертацію, то основна, яка і є власне реферативною, дає більш повне уявлення про її зміст і побудову. У цій частині автореферату важливо показати, як були отримані результати, продемонструвати хід дослідження, викласти сутність використаних методів, навести дані щодо їх точності та трудомісткості, описати умови й основні етапи експериментів. Нюанси висвітлення змісту дисертації можуть розрізнятися залежно від наукової галузі, теми та інших чинників. Проте у всіх випадках до автореферату доцільно вводити насамперед висновки та кінцеві результати.

Висновки складає стисла інформація про підсумки виконаної роботи, яка повинна відповідати загальним висновкам дисертації. Вони починаються з формулювання наукової задачі або проблеми, за вирішення якої дисертант претендує на присудження наукового ступеня.

Сформульоване наукове завдання або проблема вельми тісно пов'язується з назвою дисертації, метою роботи й основними науковими положеннями, що захищаються в дисертації. Це ніби наукова «формула», частка отриманої наукової новизни. Зазвичай формулювання починається так: «У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі (або наукової проблеми), що виявляється в...» Далі треба вказати, якою саме є наукова задача або проблема, як вона вирішена і для чого в кінцевому розумінні (прикладному плані) вона призначена.

Після формулювання вирішеної наукової задачі чи проблеми у висновках викладають головні наукові та практичні результати роботи. Вони тісно пов'язані з науковими і прикладними положеннями, викладеними в загальній характеристиці роботи.

Кожен науковий і прикладний висновок роботи треба формулювати чітко, конкретно (однозначно). Формулювання віддзеркалює суть і новизну зробленого. Але тут не можна доходити до рівня анотації. Наукові висновки подають звичайно ширше, ніж формулювання наукових положень, які захищають.

Прикладні (практичні) висновки повинні містити принцип або основу використання того чи іншого результату.

Суть автореферату полягає у точній відповідності змістові дисертації, а його зміст – дає повне уявлення про наукову цінність і практичну значущість дисертації.

Список опублікованих праць здобувача за темою дисертації подають відповідно до вимог Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 з обов'язковим наведенням назв праць і прізвищ співавторів. Опубліковані

праці, котрі розкривають основні положення дисертації, включають до списку в такому порядку: монографії, брошури, статті у наукових фахових виданнях, авторські свідоцтва, патенти, препринти, статті, депоновані й анотовані в наукових журналах, тези доповідей тощо.

Анотації до автореферату

На останніх сторінках автореферату розміщують анотації українською, російською й англійською мовами. На вибір здобувача анотація англійською чи російською мовою повинна бути розгорнутою інформацією, обсягом 2 сторінки машинописного тексту (до п'яти тисяч друкованих знаків), про зміст і результати дисертаційної роботи, а дві інші – обсягом до 0,5 сторінки машинописного тексту (до 1200 друкованих знаків) – ідентичного змісту інформація про основні ідеї та висновки дисертації. Анотації складаються за формою, яка має такий зміст: прізвище та ініціали здобувача; назва дисертації; вид дисертації (рукопис, монографія) і науковий ступінь; спеціальність (шифр і назва); установа, де відбудеться захист; місто, рік; основні ідеї, результати та висновки дисертації. Викладення матеріалу в анотації повинно бути стислим і точним. Належить використовувати синтаксичні конструкції, притаманні мові ділових документів, уникати складних граматичних зворотів. Необхідно використовувати стандартизовану термінологію, уникати маловідомих термінів і символів.

Після кожної анотації наводять ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображувати поза контекстом основний зміст наукової праці. Загальна кількість ключових слів має бути не меншою трьох і не більшою десяти.

Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Оформлення автореферату

Примірники автореферату, які здобувач подає до спеціалізованої вченої ради разом з іншими документами та дисертацією, друкують за правилами відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

За обсягом автореферат (без обкладинки й анотацій) не може бути меншим 1,3 авторського аркуша, а також перевищувати 1,9 авторського аркуша для докторської та, відповідно, не менше ніж 0,7 авторського аркуша й не перевищувати 0,9 авторського аркуша для кандидатської дисертації при друкуванні через 1,5 інтервала на друкарській машині або з одинарним інтервалом із використанням текстового редактора Word з розміщенням від 40 до 44 рядків на сторінці.

На лицьовій стороні обкладинки автореферату (*додаток А*) подаються: назва організації, спеціалізована вчена рада якої прийняла дисертацію до захисту; індекс УДК; прізвище, ім'я, по батькові здобувача; назва дисертації; шифр і найменування спеціальності за переліком спеціальностей наукових

працівників; підзаголовок «Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) (галузь науки)»; місто, рік. (форма б).

На зворотньому боці обкладинки автореферату (**додаток А**) вказується організація, в якій виконане дисертаційне дослідження; науковий ступінь, вчене звання, прізвище й ініціали наукового керівника і (або) консультанта, його місце роботи та посада; наукові ступені, вчені звання, місця роботи, посади, прізвища й ініціали офіційних опонентів; дата, час проведення захисту, шифр спеціалізованої вченої ради та адреса організації, при якій її створено; бібліотека, в якій можна ознайомитися з дисертацією; дата розсилання автореферату; підпис вченого секретаря спеціалізованої вченої ради. Серед учених звань наукового керівника й опонентів не рекомендується згадувати їх членство в громадських (не державних) академіях наук.

Автореферат не має титульного аркуша.

Номери сторінок проставляються в центрі верхнього поля сторінки. Нумерація починається з цифри 1 на першій сторінці, де міститься загальна характеристика роботи.

Структурні частини автореферату не нумерують, їх назви друкують великими літерами симетрично тексту.

Видання автореферату

Автореферат дисертації виготовляють друкарським способом і видають у вигляді брошури тиражем 100 примірників.

Формат видання 145x215 мм (формат паперу і частка аркуша 60x90/16) з друкуванням тексту на обох боках аркуша.

На авторефераті повинні бути вказані вихідні дані друкарні або іншої установи, де друкувався автореферат, згідно з міждержавним стандартом. Відповідальність за наявність випускних даних та за обов'язкове розсилання авторефератів несе спеціалізована вчена рада.

РОЗДІЛ 4. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ВИДІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Науково-дослідна робота студентів виступає продовженням і поглибленням навчально-дослідної роботи, та надає студенту можливість виявити творчу ініціативу, перевірити у ході виконання практичних і лабораторних робіт (на практиці) вивчений матеріал, вчить збирати, систематизувати, аналізувати й узагальнювати його, самостійно вести науково-дослідну роботу.

Науково-дослідна робота – робота пошукового, теоретичного та експериментального характеру, що виконується з метою визначення технічної можливості створення нової техніки і технологій.

Завданнями науково-дослідної роботи є:

- навчання студентів методиці й засобами самостійного вирішення наукових завдань, навичкам роботи в наукових колективах;
- ознайомлення з методами організації творчої роботи;
- сприяння успішному розв'язанню актуальних проблем науки та соціального розвитку суспільства.

Найбільш поширеною формою організації науково-дослідної роботи студентів є участь здобувчів вищої освіти в наукових організаційно-масових і змагальних заходах різного рівня (кафедральні, факультетські, регіональні, всеукраїнські, міжнародні), що стимулюють розвиток і творчість кожного студента. До них відносяться: наукові семінари, конференції, симпозиуми, конкурси наукових і навчально-дослідницьких робіт студентів, олімпіади з дисциплін та спеціальностей.

4.1. НАУКОВА СТАТТЯ

Наукова стаття – вид наукової публікації, який описує дослідження чи групу досліджень, пов'язаних однією темою, та виконана її науковими авторами. Наукові статті публікуються в періодичних наукових журналах або в неперіодичних збірниках наукових робіт. Наукова стаття є одним з найбільш поширених способів публікації наукових результатів.

Наукові статті пишуться з метою поділитися результатами власних досліджень або ж детально проаналізувати, розглянути дослідження інших наукових груп. Завдання наукової статті – проінформувати. Щоб зробити це найефективніше, оформлення наукової статті має бути чітким, зрозумілим і стислим. **Мета наукової статті** полягає у поданні інформації про проведену наукову роботу, одержані результати та визначення напрямку подальшої розробки теми, актуальних проблем, що потребують розв'язання.

Структура наукової статті

Текст статті обов'язково викладається за таким планом:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки із цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Технічні вимоги до статті (див. додаток Т)

1. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word.
2. Орієнтовний обсяг статті: 10–15 сторінок формату А4.
3. Міжрядковий інтервал: 1,5.
4. Шрифт: Times New Roman, кегль – 14.
5. Абзацний відступ: 1,25.
6. Вирівнювання: по ширині.
7. Розміри полів: ліве – 20 мм, праве – 20 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм.

Загальні вимоги

1. Посилання на цитовані джерела подаються у квадратних дужках після цитати. Перша цифра – номер літератури в списку використаних джерел, який подається у статті, друга – номер сторінки, наприклад: [1, 55]; якщо два джерела з посиланням на сторінки: [1, 55; 6, 77–78]; якщо перелік джерел: [1; 2; 3; 4].

Однак у деяких виданнях посилання на цитовані джерела подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки [7, с. 64].

2. Слід чітко розмежовувати тире (... – ...) та дефіс (... - ...).
3. Необхідно використовувати однотипні лапки «...».
4. Не допускається створювати абзацний відступ пробілами та клавішею Tab.
5. Не допускається використання переносів.
6. Нерозривний пробіл (Ctrl+Shift+пробіл) ставиться обов'язково:
 - між ініціалами та прізвищем (С. Русова);
 - після географічних скорочень (м. Київ);
 - між знаками номера (№) та параграфа і числам, які до них відносяться;
 - у посиланнях на літературу [5, 21], [3, с. 35];
 - всередині таких скорочень: і т. д., і т. п. тощо;
 - між внутрішньотекстовими пунктами й інформацією, яка йде після них, між числами й одиницями виміру (20 кг), а також дат (XX ст., 2018 р.).
7. Нумерація сторінок не ведеться.

Послідовність розташування матеріалів

- Номер УДК (розташовується у верхньому лівому кутку);
- Ім'я та прізвище автора (шрифт напівжирний, по центру, розмір шрифту – 14 пт.);
- Через рядок подається назва статті (великими літерами, напівжирний шрифт);

Після назви статті через один рядок потрібно подати **анотацію**. Текст анотації (слово «анотація» не пишеться), обсяг 500 друкованих знаків (з пробілами). Анотація статті повинна в узагальненому вигляді представляти зміст статті, відсутність повторення відомостей, що містяться в заголовку статті, (надрукована *трьома мовами: українською, російською та англійською*). **Анотація англійською** мовою розширена, обсяг 1800–2000 друкованих знаків. Прохання враховувати при написанні розширеної анотації (авторського резюме), що воно виконує функцію довідкового інструменту (для бібліотеки, реферативної служби), що дозволяє читачеві зрозуміти, чи варто йому читати або не читати повний текст (*див. додаток Ж*).

Ключові слова: (з абзацу виділити жирним), перелік ключових слів від 5 до 10, не виділяти жирним.

Через рядок після назви розташовується анотація та ключові слова мовою статті (без слова «анотація», абзацний відступ – 1,25, мінімальний об’єм – 500 друкованих знаків (приблизно 9–12 рядків анотації), шрифт Times New Roman, 12 кегль, курсив, міжрядковий інтервал – 1);

Через рядок подається текст статті (за планом, який прописано вище);

Подається Список використаних джерел за алфавітом, оформлених відповідно до ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання (*див. додаток В*).

Через рядок після списку використаних джерел подається заголовок **References** за стилем написання Міжнародної психологічної асоціації (APA) (*див. додаток В*).

У кінці статті подається **транслітерований список літератури (references)** (*див. додаток В*).

У останньому рядку статті подається запис: Стаття надійшла до редколегії ЧЧ.ММ.РРРР (із зазначенням дати надсилання статті до редколегії, шрифт Times New Roman, 12 кегль, вирівнювання по правому краю).

До статті додаються: довідка про авторів на окремому аркуші (*додаток К*), електронний варіант статті та відомостей про авторів, стаття, підписана авторами, оригінал документу про оплату (копію обов’язково залишають собі).

4.2. ТЕЗИ НАУКОВОЇ ДОПОВІДІ

Формами висвітлення підсумків наукової роботи студентів є також тези, доповіді, матеріали конференцій, конгресів, симпозіумів, семінарів тощо.

Тези (гр. *thesis* – положення, твердження) – це коротко, точно, послідовно сформульовані основні ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці. **Тези доповіді** – це опубліковані до початку наукової конференції (з’їзду, симпозіуму) матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів наукової доповіді. Вони фіксують науковий пріоритет автора, містять матеріали, не викладені в інших публікаціях.

Рекомендований обсяг тез наукової доповіді – 2-3 сторінки машинописного тексту через 1,5-2 інтервали. Можливий виклад однієї тези.

План доповіді аналогічний плану статті. Проте, специфіка усного мовлення викликає суттєві зміни у формі й змісті. При підготовці доповіді треба врахувати те, що значна частина матеріалу представлена на слайдах, на яких зазвичай подають математичні постановки, метод розв'язання, алгоритми, структуру системи, схему експерименту, виявлені залежності у табличній або графічній формі тощо. Тому під час доповіді викладають коментарі до ілюстративного матеріалу, що дає змогу скоротити її. Необхідно враховувати також, що за 10 хвилин людина може прочитати матеріал, розміщений на чотирьох сторінках друкованого тексту, тому обсяг доповіді значно менший від обсягу статті. Окрім того, студент повинен реагувати на попередні виступи за темою своєї доповіді. Полемічний характер доповіді завжди викликає інтерес слухачів і підвищує його активність.

При підготовці тез наукової доповіді слід дотримуватися таких правил:

- у правому верхньому куті розміщують ініціали автора та його прізвище; за необхідності вказують інші дані, які доповнюють відомості про автора (студент, аспірант, викладач, місце роботи або навчання);
- назва тез доповіді коротко відбиває головну ідею, думку, положення;
- виклад суті доповіді здійснюється за такою послідовністю тез: актуальність проблеми; стан її розробки (перелічуються вчені, які зверталися до розробки цієї проблеми); наявність проблемної ситуації; необхідність у її вивченні, вдосконаленні з огляду на сучасний стан її розробки, втілення; основна ідея, положення, висновки дослідження, якими методами це досягається; основні результати дослідження, їх значення для розвитку теорії та (або) практики (*додаток К*).

Посилання на джерела, цитати в тезах доповіді використовуються рідко. Допускається опускати цифровий, фактичний матеріал.

Формулювання кожної тези починається з нового рядка. Кожна теза містить самостійну думку, що висловлюється в одному або кількох реченнях. Виклад суті ідеї чи положення здійснюється без наведення конкретних прикладів.

Виступаючи на науковій конференції (з'їзді, симпозіумі), можна посилатися на опубліковані тези доповіді та спинитися на одній із основних (дискусійних) тез.

Зазначимо, що будь-які матеріали будь-яких конференцій, видані у будь-який період, належать до опублікованих праць.

Зазвичай, для участі у конференції надсилаються поштою на адресу оргкомітету: анкета-заявка (*додаток К*); тези доповіді (паперовий та електронний варіанти); оригінал документу про оплату (копію обов'язково залишають собі).

РОЗДІЛ 5. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій. Вона функціонує або як самостійна навчальна структура, або як окрема частина більш широкого виду діяльності, під час якої індивід має змогу оволодівати новими знаннями.

У неформальній освіті відсутні жорстко структурований зміст освіти, регламентація в часі, загальноприйнятий поділ на численні навчальні дисципліни.

Особливістю неформальної освіти є задоволення освітніх потреб різних груп людей, які не завжди пов'язані з їх професійним зростанням.

Основними ознаками неформальної освіти є:

- добровільність участі;
- доступність для охочих;
- відсутність системи оцінок;
- різноманітність та гнучкість у методах та підходах;
- інтерактивність, творча та демократична атмосфера;
- активність здобувачів освіти, рівноправність здобувача та викладача;
- сприймання групи як важливого джерела знань;
- опора на осмислення та аналіз особистісного досвіду здобувачів освіти;
- побудова навчальних програм на основі інтересів і потреб здобувачів освіти;
- навчальна діяльність відбувається у різних формах і різними темпами;
- встановлення зв'язку між досвідом учасників і теорією, що вивчається;
- залучення емоцій та інтелекту.

Риси неформальної освіти:

- не має обов'язкового характеру;
- може відбуватися як випадково, епізодично, так і в процесі цілеспрямованої діяльності;
- не закінчується з отриманням відповідного документа (свідоцтва, диплома тощо);
- не завжди підтримується державою.

5.1. ПРОЄКТИ

На сучасному етапі розвитку педагогічної освіти, майбутні фахівці мають працювати втілюючи інноваційні підходи та упроваджуючи європейський досвід створення освітнього простору. Розбудова відмінних між собою форм освітньої діяльності в сучасній Україні свідчить, як про розширення освітніх можливостей в українському освітньому соціумі, так і про необхідність

грунтовного аналізу та втілення кращих вітчизняних і світових практик освітньої діяльності різних типів, видів, рівнів.

Актуальною постає проблема підготовка майбутніх фахівців до участі у конкурсах із поданням власних розробок та ідей, що зумовлено стратегічними завданнями процесу реформування вищої педагогічної освіти, реалізація яких передбачає створення умов для постійного підвищення освітнього й кваліфікаційних рівнів, оновлення професійних і загальноосвітніх знань, збагачення духовного та інтелектуального потенціалу.

Проект – це сукупність дій, обмежених у часі і спрямованих на вирішення проблеми або досягнення конкретної мети.

Підготовка проектів та конкурсних робіт для участі у різноманітних змаганнях наукового, громадянського, соціального напрямку виступають каталізаторами неформальних способів демонстрації сформованих компетентностей у студентів та здобувачів освіти.

Основні ознаки проекту:

- обмежений час його виконання, є початок проекту та його кінець;
- для його реалізації потрібні ресурси, і вони обмежені;
- проект – це тимчасова система, він не повторюється після завершення (але може початися новий проект);
- проект – це завжди керування змінами;
- результат проекту – непередбачуваний і завжди унікальний.

Також важливо відзначити, що проект завжди має високу ступінь невизначеності, хоча і складається з відомих заздалегідь процесів.

Прикладом проекту може бути: розробка дизайну банерів для іноваційних курсів, марафон.

Логіку проектного підходу добре описує так званий трикутник проекту (рис.5.1.1).

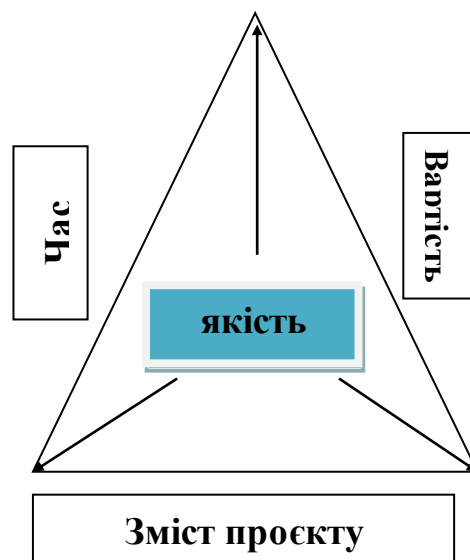

Рис.5.1.1. Трикутник проекту

У нього є три основні межі:

- *Час*, що завжди обмежений у проєкті.
- *Зміст* проєкту, тобто завдання й активності проєкту, його наповнення.
- *Вартість*. Сюди належать всі ресурси проєкту, в тому числі людські, оскільки вони всі мають грошовий еквівалент.
- *Якість*. Проєкт оцінюється за його якістю.

Трикутник наочно показує, що, якщо ми змінимо хоча б одну грань, це потягне за собою ще як мінімум одну з них. Наприклад, якщо скорочується грань часу проєкту (нам потрібно закінчити його на місяць раніше), це може означати, що ми скорочуємо зміст проєкту, тобто зменшуємо кількість активностей. Або якщо ми, навпаки, хочемо збільшити кількість активностей, ми повинні або збільшити бюджет, або додати час, або пожертвувати якістю.

Трикутник добре описує існуючі в проєкті обмеження. Керування цими обмеженнями для досягнення результату – і є завдання керівника проєкту.

При реєстрації проєкту учасниками і керівником заповнюється реєстраційна картка (див. табл. 5.1.1)

Таблиця 5.1.1

Реєстраційна картка проєкту

Назва проєкту (має бути короткою, виразною і відповідати змісту проєкту. Слід уникати занадто узагальнених, абстрактних чи «поетичних» назв, які потребують додаткових пояснень щодо змісту проєкту)	
Тематичний напрямок проєкту	
Опис проблеми, на вирішення якої спрямований проєкт	
Мета проєкту	
Завдання проєкту	
Цільова аудиторія	
Терміни реалізації	
Географія проєкту	
Прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів) проєкту	
Місце навчання (роботи), група (посада) учасників проєкту	
Телефон, e-mail	
Прізвище, ім'я, по батькові керівника проєкту	
Місце роботи, посада керівника проєкту	
Адреса для листування з керівником проєкту	
Телефон, e-mail	

Основні етапи проєкту

Анотація проєкту (не більше 2 стор.; на окремих аркушах).

В анотації слід чітко і стисло розкрити зміст проєкту за такою схемою:

назва проєкту;

- актуальність проєкту;
- обґрунтування необхідності проєкту;
- соціально-економічна спрямованість та реальна можливість його виконання;
- перелік заходів проєкту; очікувані результати проєкту;
- цільові групи проєкту; джерела фінансування проєкту;
- співвиконавці проєкту.

Текст анотації не має містити загальні фрази, а також вказувати несуттєві елементи й загальновідомі положення. Обсяг анотації як правило визначено у вимогах до роботи на конкурс. Якщо обсяг не зазначено, то він становить від 100 до 250 слів.

Анотація проєктів та конкурсних робіт має відповідати на питання: хто саме буде виконувати проєкт; чому і кому потрібен цей проєкт; запланований результат; етапи виконання проєкту та матеріальні ресурси для його виконання.

Анотація не вважається окремою частиною змісту проєкту, а є стислим викладенням проєкту у цілому. При складенні анотації бажано у найбільш лаконічний спосіб викласти його суть й головний зміст за запропонованою вище схемою. Враховуючи наведене, вважається за доцільне рекомендувати розробникам проєктів складати анотацію після завершення написання проєкту та заповнення відповідних додатків.

Детальний опис проєкту

1. Опис проблеми, на розв'язання якої спрямовано проєкт (не більше 2 стор.).

Постановка проблеми проєкту або конкурсної роботи має визначати, чому виникла необхідність у виконанні проєкту, і як поставлена проблема співвідноситься з цілями і завданнями організаторів конкурсу.

Пропонується надати інформацію за такими складовими:

- Детальне визначення проблематики, на основі якої виникла ідея щодо складення цього проєкту.
- Соціальний та економічний аспекти вирішення проблеми у проєктний спосіб.
- Підтвердження відповідності проєкту Державній стратегії регіонального розвитку, плану заходів з її реалізації, а також стратегії розвитку відповідного регіону.
- Визначення цільових груп проєкту (категорій працівників, верств населення, на які спрямовані результати проєкту).
- Підстави для визначення цільових груп та заходів.
- Обґрунтування спрямованості результатів проєкту визначеним цільовим групам.

2. Мета та завдання проєкту (не більше 1 стор.).

Мета проєкту потребує чіткого формулювання. Мета має довготерміновий характер і пов'язана з впливом проєкту, досягненням запланованих змін завдяки реалізації даного проєкту.

При формулюванні мети проєкту або конкурсної роботи необхідно звернути увагу на те, щоб вона відповідала меті конкурсу та місії організації і була спрямована на вирішення проблеми.

Завдання – це конкретні результати, які потрібно досягти в ході виконання проєкту. Завдання та результати піддаються кількісній оцінці. Завдання спрямовані на досягнення коротко- або довготермінових результатів. Вони мають визначити логіку розв'язання проблеми, на вирішення якої спрямовано проєкт та досягнення його мети.

3. Структура управління проєктом (не більше 1 стор.).

У цьому розділі необхідно навести інформацію про:

- організаційну структуру проєкту;
- організацію-замовника та партнерів-співвиконавців проєкту, досвід діяльності з тематики проєкту, досвід управління проєктами;
- розподіл функцій організацій-партнерів у реалізації проєкту, обґрунтування ролі кожного партнера;
- команду (професійну групу), що буде здійснювати проєкт (за функціями; при цьому окремо слід надати резюме основних виконавців).

Надайте орієнтований перелік та стисле резюме організацій, які передбачається залучити до здійснення технічних заходів. Надайте стисле обґрунтування причин, за якими вважається за доцільне попередньо визначити цих осіб виконавцями відповідних заходів проєкту.

4. Опис діяльності у рамках проєкту (не більше 4 стор.).

У цьому розділі необхідно описати яким чином у проєкті планується досягнути його мети, тобто розкрити спосіб виконання завдань проєкту. Для цього необхідно надати короткий опис діяльності/заходу, направлених на реалізацію кожного з завдань проєкту. Кожен вид діяльності/захід слід вписати в окрему табличку, наведену нижче (додавши необхідну кількість табличок). Також потрібно надати інформацію про заплановані шляхи, методи та хід виконання діяльності. Окрім цього, слід надати інформацію про цільову групу (у відповідній графі), яка буде залучена, або братиме участь у виконанні діяльності (*наприклад, представники ЗМІ, місцевої влади тощо*). У графі «результат діяльності» потрібно надати кількісну та якісну інформацію про підсумки реалізації діяльності.

5. Календарний план-графік реалізації заходів проєкту

Календарний план роботи надає детальний опис всіх видів діяльності та заходів із зазначенням термінів (тобто що буде зроблено, хто буде здійснювати дії, як вони будуть здійснюватися, коли і в якій послідовності, які ресурси будуть залучені, хто відповідальний за кожний вид діяльності). Суттєвим показником в цьому розділі є вміння правильно розподілити час на усі етапи реалізації проєкту.

Проект триватиме ___ місяців. (Максимальний період, дозволений для реалізації проекту, становить 36 місяців). Необхідно детально описати графік реалізації проекту, включаючи терміни початку і завершення.

У плані дій не потрібно вказуватися реальні терміни, а просто вказати "місяць 1", "місяць 2" і т.д. План дій не повинен містити докладний опис видів діяльності, а лише їх назви. План проекту упродовж першого року реалізації проекту має бути досить докладним, щоб дати загальне уявлення про підготовку та реалізацію кожного виду діяльності. План проекту на кожен наступний рік може бути більш загальним і повинен містити перераховані тільки основні заходи, запропоновані за ці роки.

6. Очікувані результати проекту (не більше 1 ст.).

Результати проекту є результатами виконання завдань проекту та проведеної діяльності відповідно до плану-графіка його реалізації. З цього розділу організаторам та рецензентам має бути зрозуміло, як можна буде оцінити в кінці чи досяг проект своєї мети; як буде контролюватися процес виконання проекту; які показники дозволять оцінити ефективність використання коштів; в якій формі буде поданий звіт про виконану роботу і витрачені кошти.

7. Ризики, які можуть бути пов'язані з реалізацією проекту (не більше 1 ст.).

У цьому розділі слід проаналізувати основні ризики проекту, як внутрішні, так і зовнішні, пояснивши, яким чином ці ризики можуть бути мінімізовані. Також потрібно оцінити ступінь ймовірності кожного за шкалою з градацією «високий», «середній» та «низький» (за необхідності додайте потрібні рядки).

8. Механізм моніторингу та оцінки проекту (не більше 1 ст.).

У цьому розділі слід описати стратегію оцінки проекту, включаючи цілі оцінки, часові рамки роботи та тип оціночної діяльності.

Критерії оцінювання проєктної діяльності:

- актуальність (пізнавальна, практична, соціальна значимість проекту);
- інформаційна, технічна забезпеченість;
- новизна ідей, методів;
- реалістичність (здатність щось розвинути, поліпшити, змінити, дізнатись);
- можливість одержати результат учасниками проекту;
- націленість проекту на розвиток самих учасників, на збагачення досвіду їх дослідницької діяльності, досвіду впровадження ідей у життя.

Оцінювання видів неформальної освіти відбувається згідно з нормативними документами «Порядок оцінювання здобутих компетентностей студентів відповідно до вимог кредитно-трансферної накопичувальної системи організації освітнього процесу» затвердженого на засіданні Вченої ради (Протокол №4 від 15.11.2017р.) та «Положення про порядок визнання результатів навчання, отриманих у неформальній освіті» затвердженого на засіданні Вченої ради (Протокол №1 від 31.08.2020р.)

Критерії оцінювання видів і форм неформальної освіти студентів

Види та форми	Рівні	Критерії оцінювання	Кількість балів
Конкурс, проектна діяльність	Міжнародний	Участь	4
		Заохочення	6
	Перемога	10	
Національний	Участь	Заохочення	3
		Перемога	5
	8		
На рівні академії	Участь	Заохочення	2
		Перемога	3
	5		
Курси, стажування, тренінг	Міжнародний	Сертифікат, посвідчення	10
	Національний	Сертифікат, посвідчення	8
Гуртки	Продуктивна участь	Публікації, доповіді, повідомлення тощо	5-10
	Пасивна участь	Відвідування та участь у обговоренні освітньо-наукових проблем	1-4

5.2. МАСОВІ ВІДКРИТІ ОНЛАЙН-КУРСИ

Еволюційні процеси в галузі розробки й впровадження електронних матеріалів для вищої освіти за останні два десятиліття призвели до формування концепції публікації навчальних матеріалів для віддаленого доступу у вигляді масових відкритих онлайн-курсів (Massive Open Online Course, MOOC), які з'явилися у відповідь на вимогу сучасного суспільства у масовому онлайн-доступі до якісних навчальних ресурсів, незалежно від соціального статусу і місця проживання слухача.

Термін MOOC використаний у 2010 р. Дейвом Корм'є (Dave Cormier) і складається з чотирьох окремих понять: Massive (масовий) – передбачає велику кількість учасників з усього світу; Open (відкритий) – курс безоплатний і будь-хто може приєднатись до нього; Online (онлайн) – курс знаходиться у відкритому доступі в мережі інтернет; Course (курс).

Основна перевага онлайн-курсів – їх доступність будь-де та у будь-який час.

Масовим відкритим онлайн-курсам властиві такі *ознаки*: масовість, глобальність, безкоштовність, залучення кращих викладачів з провідних світових університетів, присутність елементів традиційної освіти (розклад, дедлайни, екзамени), наявність чисельних каналів зворотного зв'язку між усіма суб'єктами освітнього процесу, використання комплексу спеціально сконструйованого дидактичного матеріалу (лекції, конспекти, тести).

Важливим аспектом ефективності онлайн-курсів є високий рівень мотивації та самоконтролю, адже наприкінці курсу слухачі отримують сертифікат.

Окрім своєї головної функції, яка полягає у наданні доступу до навчальних матеріалів, МООС також виконує функцію своєрідної реклами навчального закладу: ЗВО відкриває себе світові й потенційні студенти можуть скласти враження про рівень викладання в ньому.

На сучасному етапі існує кілька напрямів розвитку онлайн-курсів, які виникли завдяки різним педагогічним підходам до процесу навчання в мережі – це сМООС, task-based МООС і xМООС. Курси сМООС використовують коннективістський підхід і зорієнтовані на слухачів, вмотивованих до самостійного навчання; ефективним способом використання цих курсів є форма неперервної освіти та підвищення кваліфікації. У так званих task-based МООС в основу покладено виконання слухачем певного набору вправ; педагогічна парадигма ґрунтується на поєднанні інструктивізму та конструктивізму. Курси xМООС сформовані на базі великих міжнародних університетів, мають чіткий навчальний графік і передбачають різнорівневу атестацію досягнень слухачів; прикладом таких курсів є Coursera й edX.

Однак масові відкриті онлайн-курси мають такі обмеження і недоліки: *обмеженість практичних завдань і оцінки самостійної роботи слухача*, оскільки використовуються тільки ті завдання, які можуть бути формалізовані та перевіритися автоматично; *обмеженість можливостей зворотного зв'язку*, оскільки навіть найкращу технологію не можна порівнювати з «живою» взаємодією; *проблеми плагіату та ідентифікації* виникають через неможливість перевірити самостійність виконання завдань слухачем або наявності у нього кількох акаунтів; *проблема визнання сертифікату* успішного закінчення онлайн-курсу університетами і роботодавцями; *мовний бар'єр*, адже навчання вимагає знання на достатньому рівні переважно англійської мови; *підтримка мотивації* на успішне завершення онлайн-курсу; *труднощі оцінки в гуманітарних дисциплінах*, проте останнім часом це обмеження намагаються подолати введенням колективного оцінювання досягнень самими ж слухачами (peer assignment).

Перспективи масових відкритих онлайн-курсів оцінюються дослідниками як багатообіцяючі.

Масові відкриті онлайн-курси дозволять залучити в ЗВО більше абітурієнтів, магістрантів і аспірантів, визнання сертифікатів спростить механізм зарахування кредитів, а роботодавцям – пошук талановитих випускників. Доступність МООС створює умови для підвищення кваліфікації та формування професійних спільнот без мовних, культурних чи територіальних обмежень.

Список масових відкритих онлайн-курсів – платформ, які є найбільш поширеними у світі: Coursera (<https://www.coursera.org/>) Edx (<https://www.edx.org/>) Udacity (<https://www.udacity.com/>) Kadenze (<https://www.kadenze.com/>) Udemy (<https://www.udemy.com/>) Список

українських МВОК-платформ: Prometheus (<http://prometheus.org.ua/>) EdEra (<https://www.ed-era.com/>) Відкритий Університет Майдану (<http://vum.org.ua/>)

Список масових відкритих онлайн-платформ України

EdEra

Це студія онлайн-освіти, де є багато корисної інформації для дітей і дорослих. Український освітній проєкт створює повноцінні онлайн-курси та супроводжуючі матеріали широкого профілю. Команда проєкту у зв'язці з викладачем розробляє увесь контент самостійно та розміщує курси на своїй онлайн-платформі. Тут можна пройти курс з медіаграмотності, навчитися писати про економіку без помилок, дізнатися, як надати першу медичну допомогу. Є великий вибір навчальних курсів для педагогів.

Prometheus

Це платформа масових відкритих онлайн-курсів. Тут зібрані курси з підприємництва, вдосконалення англійської мови, аналізу даних, комунікацій, економіки, громадянської освіти, здорового харчування, підготовки до ЗНО та багато іншого. На платформі можна переглянути відеолекції від кращих викладачів світу. Щоб перевірити набуті знання, доступні інтерактивні тестові завдання та творчі вправи, а на форумі можна спілкуватися з іншими слухачами та викладачами.

Beehiveor

Це українська освітня платформа, що займається створенням і організацією освітніх програм в області нейронаук. Beehiveor пропонує безліч цікавих можливостей для всіх, хто цікавиться нейронауками, фізіологією, нейромаркетингом і охороною здоров'я.

WiseCow

Вільний відеолекторій створений для того, щоб люди по всій Україні могли навчатися безкоштовно. На сайті 9 розділів: література, кіно, мистецтво, музика, журналістика, театр, історія, мода та соціум, а також розділ «Міста» — карта соціальних ініціатив України та афіша подій.

Google Digital Workshop

Безкоштовні онлайн та офлайн-курси на платформі Google Digital Workshop доступні в 64 країнах. У центрі навчальної програми цифровий маркетинг та курси, які допоможуть у роботі. На платформі пропонують уроки для тренування важливих професійних навичок. Серед них – соціальні навички, такі як комунікація, мотивація, здатність впливати на інших та приймати рішення в складних умовах.

Критерії оцінювання видів неформальної освіти див. стор.77

РОЗДІЛ 6. ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

6.1. МЕТОДИ ОПИТУВАННЯ

Анкетування – це метод, що базується на опитуванні людей і призначається для проведення масштабного збору даних. Про можливість анкетування як методу наукового дослідження в педагогіці виникли суперечності. Засновником використання цього методу був американський психолог і педагог Г.С. Гапп, який за допомогою анкети вивчав різні сторони психіки дітей та молоді.

Анкета – упорядкований за змістом і формою перелік питань та висловлювань у вигляді опитувальної карти, що передбачає жорстко фіксований порядок і структуру, точні вказівки щодо способів відповідей. При цьому відповіді реєструються респондентом або один на один, або в присутності анкетуючого.

Використання методу анкетування вимагає перш за все з'ясувати, наскільки анкета може бути найбільш доцільним методом для дослідження даної ситуації. Правильне використання цього методу передбачає відповідну теоретичну підготовку. Ретельне вивчення стану досліджуваності проблематики дає науковому співпрацівнику можливість визначити власну галузь дослідження, сформулювати проблему, для вирішення якої за допомогою анкети буде проводитися збір даних. Анкета, на відміну від бесіди, припускає більш жорстку логічну конструкцію, що залишається незмінною протягом усього опитування. Даний спосіб також, як і інші способи, має свої позитивні та негативні сторони. Як позитивне виділимо те, що він дозволяє за порівняно короткий термін зібрати необхідну інформацію з великої вибірки досліджуваних. До того ж при достатньо продуманому змісті анкети практично виключає можливість впливу досліджуваних один на одного. Негативний аспект полягає в тому, що дані, отримані за допомогою анкети, вимагають значних витрат часу для їхньої обробки.

За змістом анкети можуть належати :

- *до фактів*: «Опишіть, будь ласка, ті умови, в яких Ви працюєте»;
- *до характеристик людей*: «Чим, на Вашу думку, відрізняються неврівноважені люди?»;
- *до подій*: «Коли Ви вперше навчилися плавати?»;
- *до міркувань*: «Що, на Вашу думку, може бути причиною поганого настрою?» тощо.

За своїми функціями питання анкети можуть бути:

а) *фільтрувальними*, наприклад, якщо Вас цікавлять відповіді тих, хто віддає перевагу класичній музиці, то в анкеті можна сформулювати таке запитання: «Який із творів І.Баха справив на Вас велике враження?»;

б) *основними*;

в) *контрольними*, основна функція яких полягає в перевірці достовірної інформації.

За формою анкети бувають:

а) *відкриті* – анкети, в яких інструкція не обмежує способу відповіді на запитання: «Яку літературу Ви переважно читаете у вільний час?»;

б) *закриті* – анкети, в яких до поставлених запитань пропонуються варіанти готових відповідей на вибір опитуваного: «Чи згодні Ви з думкою, що професія вчителя є однією з кращих?» (а) безумовно згоден; б) згоден; в) не певен; г) не згоден.);

в) *напіввідкриті* – анкети, які передбачають не тільки можливість скористуватися однією з наведених відповідей, але й запропонувати свою;

г) *полярні* – анкети, потребують вибору однієї з полярних відповідей типу «так» чи «ні», «добре» чи «погано».

Запитання анкети повинні задовольняти такі вимоги:

1. Запитання повинні бути дібрані так, щоб відповіді на них найточніше характеризували досліджуване явище і давали про нього правдиву інформацію.

2. Використовувати прямі й непрямі запитання (наприклад, «Чи хотіли б Ви, щоб ваша дочка стала вчителькою?» - пряме; «Як Ви ставитесь до професії вчителя?» - непряме).

3. У формулюванні запитань слід уникати підказок.

4. Використовувати відкриті й закриті анкети.

5. Попередньо перевіряти ступінь розуміння запитань відносно невеликої кількості учнів і вносити корективи до змісту анкети.

Головне значення для складання анкети має мотивований набір і формування запитань (пунктів анкети), відповідність опитувальної карти меті дослідження. Кожне запитання повинно відповідати досліджуваній проблемі або ж окремим її аспектам таким чином, щоб одержана на основі анкетування інформація могла б використовуватися для перевірки гіпотези дослідження.

Питання повинні бути сформульовані чітко і конкретно. Це передбачає, у свою чергу, зрозумілі конкретні відповіді. Якщо запитання неточні, невизначені, узагальнені, опитуваний не може дати відповідь, яка б мала інформаційну цінність.

Анкетування завжди базується на соціальних взаєминах між тими, хто запитує, і тими, хто дає відповіді. Тому важливе значення має створення такої атмосфери, в якій людина, яка відповідає, розуміє, що дослідник прагне отримати інформацію для досягнення суспільно важливих наукових цілей і інформація, одержана при анкетуванні, безумовно, корисна.

Виділяють такі види анкетування:

Часто використовується *анонімна* анкета, яка містить правдиві відповіді. Як правило, анкета - це підбір таких питань, що органічно пов'язані з основним завданням дослідження й сприяють результату, що передбачається дослідником.

Анкета не повинна містити занадто багато запитань, оскільки це приведе до поверхневих відповідей.

Під час підготовки анкет велике значення має попереднє дослідження, у процесі якого перевіряється зміст питань, їх зрозумілість і однозначність. Таке

дослідження дає можливість визначити, наскільки правильно сформульоване кожне питання і наскільки воно забезпечує правильну відповідь.

Таблиця 6.1.1.

Принципи складання анкети

Принцип	Характеристика
Анкета виступає як органічна частина інструментарію дослідника	Дослідження починається зовсім не зі складання анкети. Цьому повинні передувати розробка програми дослідження, визначення цілей, завдань, робочих гіпотез, на підставі чого складається план анкети, де зазначаються основні теми опитування. Потім проводиться процедура операціоналізації (пошук емпіричних визначень) понять і підбір індикаторів (вимірюваних характеристик об'єкта), кожному з яких буде відповідати одне або кілька питань анкети. Тільки після цього починається безпосередньо робота зі складання опитувального листа
Одні й ті ж запитання, розміщені в різній послідовності, дають різну інформацію	При розміщенні запитань, що пов'язані із загальною оцінкою ситуації, а потім – часткових аспектів, може виникнути своєрідний гало-ефект, а саме: загальні оцінки зумовлять часткові, знижуючи або підвищуючи їх, незалежно від реального стану аспекту. У цьому випадку необхідно часткові питання ставити спочатку, а узагальнюючі – в кінці відповідного «блоку».
Смислові блоки опитувального листа повинні бути приблизно одного обсягу	В іншому разі домінування будь-якого одного з них може вплинути на якість відповідей відносно цього, так і інших блоків.
«Правило лінійки»	При складанні анкети перші питання повинні бути простими, далі розміщуються більш складні (які присвячені подіям), потім – найскладніші (мотиваційні), далі – фактологічні, у кінці – паспортичка.

Цінність анкетування залежить від майстерності експериментатора: його доброзичливості, емоційності, інтуїції, чутливості, виконання основних принципів створення анкет.

Наведемо орієнтовну структуру моделі анкети.

Орієнтовна структура анкети

Вступ	Указується, хто (організація), для чого проводить анкетування, як будуть використовуватися дані, гарантується анонімність, подається інструкція щодо заповнення анкети і способів її повернення, досліднику висловлюється подяка за співпрацю
Основна частина анкети	Указується основний зміст запитань
Вступні питання	Присвячені подіям, фактологічні, призначені зацікавити респондента, допомогти йому долучитись до анкети
Основні питання	Найбільш гострі, приватні питання, пов'язані з життєво важливими для респондента сферами; складні за формою запитання, відкриті питання
Підсумкові питання	Відносно легкі, з урахуванням стомлення респондента
Відомості про респондента	Запитання про соціальний статус респондента (фах, посада, освіта, стаж роботи, вік тощо)
Подяка за участь в анкетуванні	Висловлюється подяка

Вступна частина анкети: розробляється інструкція для досліджуваного з метою створення позитивної мотивації й пояснення правил роботи з анкетною.

Основна частина анкети: розкриває зміст досліджуваної теми і пропонує блоки питань, в яких ураховуються психологічні особливості досліджуваних.

Демографічна частина: заповнюється в разі необхідності знати додаткові відомості про респондента: вік, освіта, місце роботи тощо.

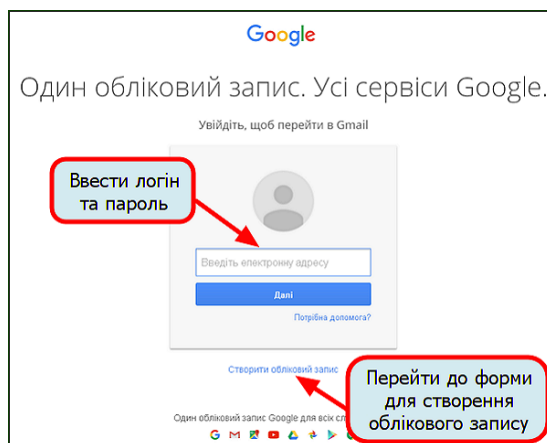
Internet-анкетування дозволяє значно підвищити рівень досліджень, охопити більшу кількість респондентів знизити трудові витрати з обробки даних.

Інтернет-анкетування можна умовно розділити три етапи: створення анкети (самостійно чи сумісно з іншими дослідниками), власне проведення самого опитування й аналіз отриманих результатів.

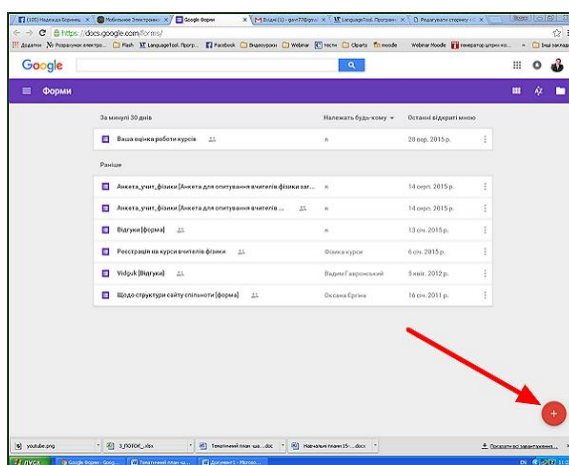
Усі ці три етапи можна провести з використанням найбільш доступного і безкоштовного сервісу Google Docs, а саме Google Form. Даний сервіс дозволяє створювати анкети, розсилати запрошення до участі в опитуванні на електронні адреси респондентів, зберігати результати у форматі електронних таблиць, проводити аналіз у формі діаграм, як у самому середовищі Google, так й імпортувавши їх у інші середовища, наприклад у MS Office.

Етапи створення анкети за допомогою Google Forms

1. Зайдіть у свій обліковий запис **Gmail** (слайд 1).

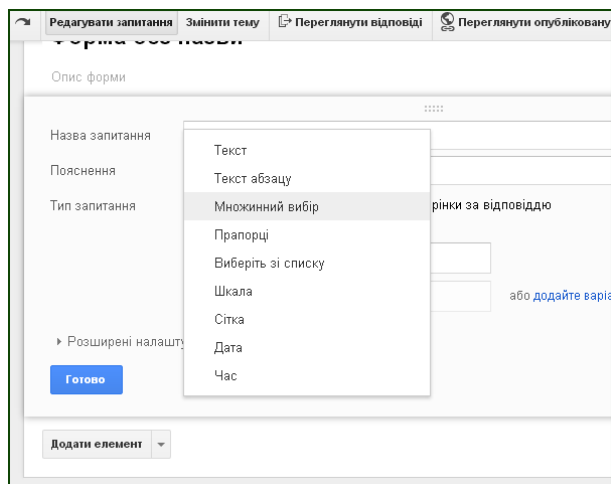
2. Відкрийте сторінку docs.google.com/forms. У правому нижньому куті натисніть на кнопку «+» («Додати»). Форма для створення тестування відкриється автоматично (слайд 2).

Робота з Google-формою: створення запитань і дизайн

1. Додайте назву опитувальника та його опис (слайд 3).

2. Виберіть тип запитання (слайд 4):

Тип запитання

Текст (рядок)

Текст (абзац)

Один із списку

Декілька із списку

Список, що відкривається

Шкала

Сітка (множинний вибір)

Дата, Час

Пояснення

Дозволяє вводити слова у відповідь на запитання

Дозволяє вводити речення

Дозволяє здійснювати вибір одного з можливих варіантів або вводити свій варіант відповіді

Дозволяє здійснювати вибір декількох можливих варіантів і вводити свій варіант відповіді

Дозволяє здійснювати вибір одного з варіантів у випадяючому списку

Дозволяє здійснювати оцінку пропонованого запитання у вибраній шкалі (максимально від 0 до 10). Можна також додати підписи значення кожної оцінки

Таблиця, що складається з рядків і стовпців виключних по горизонталі виборів

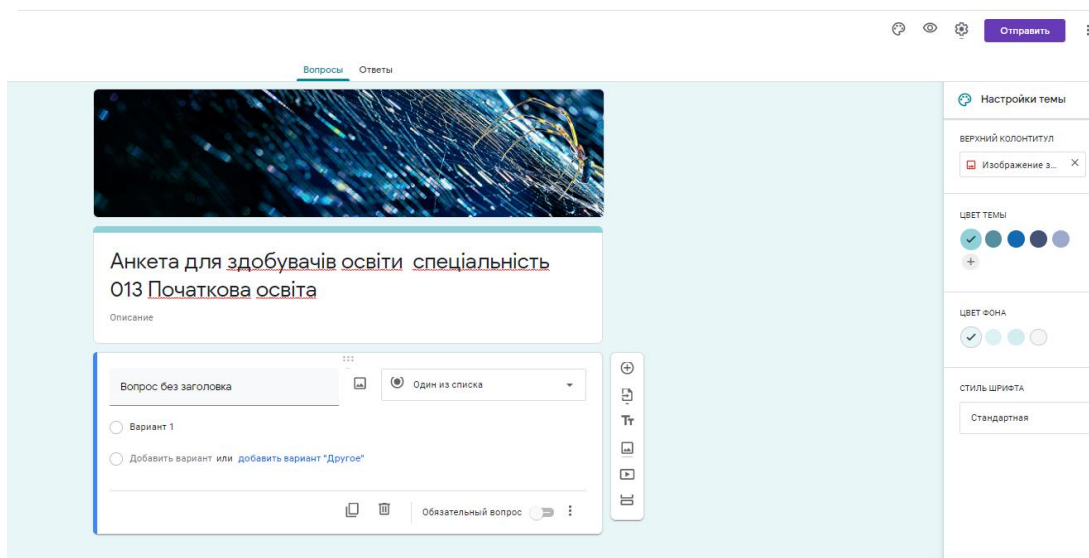
Дозволяє здійснювати вибір дати або часу

3. Щоб поміняти питання місцями, наведіть курсор на питання, затисніть ліву кнопку миші й перетягніть його в потрібне місце.

4. Щоб додати до опитувальника фото або відео, у верхньому меню виберіть команду «Вставити → Зображення / Відео» (Insert → Image / Video). Об'єкт додасться на сторінку у вигляді окремого блоку, який можна буде підтягти до потрібного питання.

5. Ви можете налаштувати дизайн Вашого тесту. Для цього у Google Forms є кілька готових шаблонів (слайд 5), а також можливість задати індивідуальні налаштування: завантажити своє зображення для шапки опитування, вибрати колір фону і сторінки, налаштувати шрифти. Для цього натисніть на кнопку

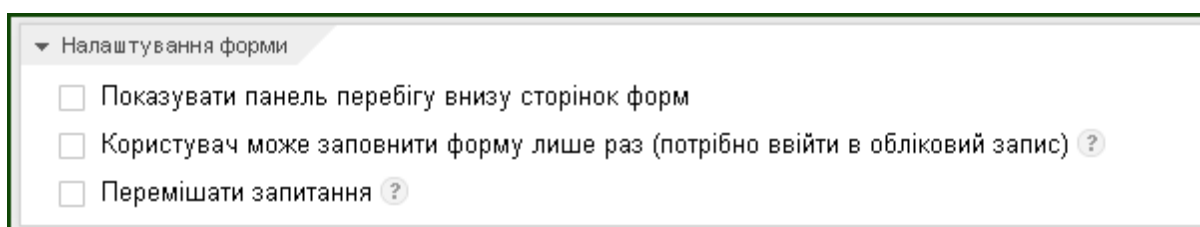
Customize. Настроєний Вами шаблон можна буде зберегти й використовувати в інших тестах.

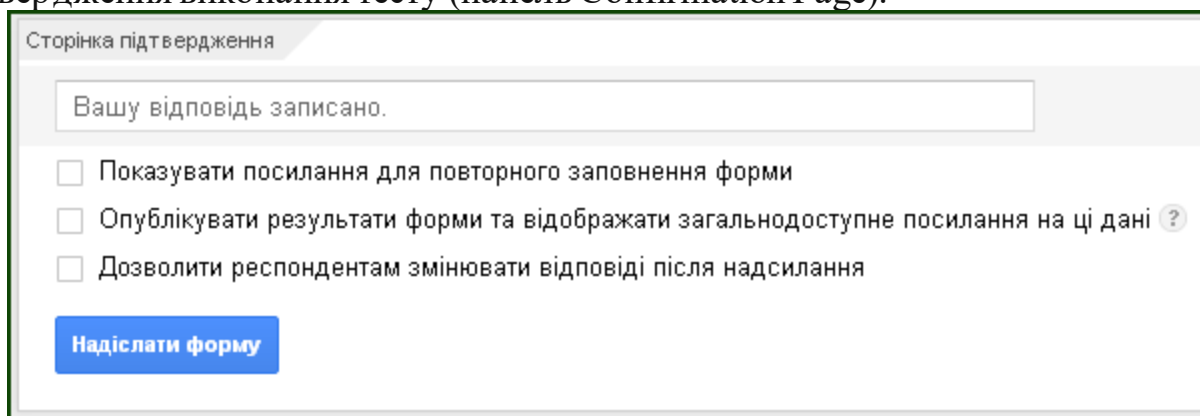
Додаткові налаштування Google Forms

Перед тим, як створювати тест Google Forms пропонують включити 3 опції (панель Form Settings):

- Показувати індикатор проходження тесту (скільки питань пройдено, скільки залишилося) внизу сторінки.
- Дозволити проходити тест тільки 1 раз для кожного користувача (у цьому випадку кожен учень обов'язково повинен мати обліковий запис Gmail).
- Перемішувати питання. Якщо Ви зробите активною цю функцію, то для кожного учня питання в тесті будуть зображатися в різному, випадковому порядку.

Під формою створення опитування розташовані налаштування сторінки підтвердження виконання тесту (панель Confirmation Page).

Можна:

- включити посилання на проходження тесту заново;
- опублікувати загальний доступ до результатів опитування;
- дозволити виправляти відповіді на питання після завершення опитування.

Крім того, Ви можете вибрати для кожного питання окремо, чи є він обов'язковим для відповіді. Для цього при створенні або редагуванні кожного питання поставте або зніміть галочку **Required question**.

Публікація опитувальника

Коли опитувальник буде готовий, натисніть на синю кнопку **Send Form** в правому верхньому куті або внизу сторінки. Ви зможете скопіювати посилання на готовий тест або відправити доступ до нього учням на email.

Щоб попередньо подивитися, як виглядає Ваш опитувальник, і самостійно перевірити його, натисніть на кнопку «Переглянути опубліковану форму» (**View live form**) у верхньому меню.

Аналіз результатів анкетування

На сторінці створення опитувальника є можливість для швидкого перегляду статистики результатів – натисніть «Відповіді → Підсумок відповідей» (**Responses → Summary of responses**) у верхньому меню. Діаграми та графіки дозволять Вам побачити загальну картину, але не дадуть деталізації результатів по кожному учневі. Щоб отримати детальну інформацію у вигляді таблиці, натисніть «Відповіді → Переглянути відповіді» (**Responses → Change response destination**), і Google автоматично запропонує Вам скористатися своїм сервісом **Google Sheets** (Таблиці). Підтвердіть вибір цього способу аналізу даних. Відкриється таблиця з відповідями кожного учасника опитування. Як тепер автоматично підрахувати результати?

Для **Google Forms** існує зручне і безкоштовне розширення **Flubaroo**, що дозволяє моментально проаналізувати результати тестування і виставити оцінки. Додайте його в свій обліковий запис **Google Forms**.

1. Установка розширення **Flubaroo**. У верхньому меню виберіть «Доповнення → Завантажити доповнення» (**Add-ons → Get add-ons**). У запропонованих розширеннях Ви відразу побачите **Flubaroo**. Для встановлення виберіть його і натисніть на синю кнопку **+ FREE** в правому верхньому куті вікна.

2. Налаштування оцінювання. Поверніться у **Google Forms**. Зайдіть в «Доповнення → **Flubaroo** → (Add-ons → **Flubaroo** → **Grade Assignment**). У діалоговому вікні відкриється Ваш список питань. Задайте для кожного тип оцінювання:

▪ **Identifies Student** – вкажіть, що відповідь на це питання містить ПІБ здобувача освіти.

▪ **Grade by hand** – встановіть цю опцію для завдань з відкритою відповіддю. Ви зможете оцінити їх вручну.

▪ **Normal Grading** – звичайна оцінка в балах.

▪ **Skip Grading** – не оцінює.

Також встановіть кількість балів, які здобувач освіти отримає за правильну відповідь на кожне з питань, натисніть на кнопку Continue.

У таблиці з результатами опитувальника здобувачів освіти автоматично відкриється лист з оцінками. При цьому стовпчики з питаннями, на які було дано найменше правильних відповідей, будуть виділені кольором. Так Ви зможете визначити, що викликає в здобувачів освіти найбільшу складність.

Переваги Інтернет-анкетування:

- особливості реалізації інтерфейсу дозволяють більш чітко розмежувати запитання з одиничним і множинним вибором, тим самим уникнути механічних помилок респондентів, пропусків запитань;
- можливості питань є більшими, ніж у паперовому варіанті анкет;
- дозволяє організувати опитування географічно віддалених респондентів;
- дозволяє в стислі терміни організувати і провести дослідження великої кількості респондентів;
- має можливість автоматизованого аналізу результатів;
- надає можливість експорту результатів у інші середовища;
- зменшує витрати на опрацювання результатів завдяки збереженню у єдиній базі.

Бесіда – це метод безпосереднього спілкування, що дає змогу одержати від співрозмовників інформацію за допомогою зазделегідь підготовлених запитань.

Бесіда застосовується як допоміжний метод педагогічного опитування для уточнення висновків, зроблених на основі інших методів. Зрідка бесіда застосовується як самостійний метод з метою одержання первинної інформації

Вимоги до методу бесіди:

- чітке визначення мети;
- чітке планування системи запитань;
- відповідність системи запитань індивідуальним особливостям вихованців;
- невимушеність і доброзичливість під час бесіди.

Результати бесіди доцільно порівняти з даними, отриманими за допомогою інших методів.

Інтерв'ю (від англ. «зустріч», «бесіда») – метод отримання інформації за допомогою усного опитування. Він передбачає реєстрацію та аналіз відповідей на запитання, а також вивчення особливостей невербальної поведінки опитуваних.

Інтерв'ю допомагає одержати глибину інформацію про думки, погляди, мотиви, уявлення респондентів, дає змогу вести спостереження за їхніми психологічними реакціями. Воно ефективне у тих випадках, коли дослідник упевнений в об'єктивності відповідей опитуваного. Під час інтерв'ю дослідник ставить сформульовані наперед запитання у певній послідовності та записує відповіді на них.

Метод інтерв'ю застосовується:

- на ранніх стадіях педагогічного дослідження з метою формулювання робочої гіпотези;
- для збору даних;
- для доповнення, уточнення, розширення та контролю даних, отриманих іншими методами.

За ступенем формалізованості інтерв'ю бувають:

а) вільні – бесіди, які жорстко не регламентуються темою; це тривала бесіда за загальною програмою без чіткої деталізації запитань;

б) стандартизовані – передбачають проведення опитування за чітко розробленою схемою, однаковою для всіх респондентів. У цьому випадку спілкування опитуваного й досліджуваного суворо регламентоване детально розробленим запитальником (бланк інтерв'ю, анкета) та інструкцією. Опитуваний зобов'язаний точно дотримуватися формулювання запитань та їх послідовності. У такому інтерв'ю звичайно переважають закриті запитання;

в) напівстандартизовані – ґрунтуються на використанні двох видів запитань: закритих та відкритих;

г) нестандартні – методика такого інтерв'ю характеризується певною гнучкістю. Дослідник має право сам формулювати запитання та змінювати їхній порядок відповідно до конкретної ситуації.

Вибір виду інтерв'ю залежить від рівня дослідження проблеми, повноти її вивчення, мети дослідження.

Правила складання запитань для інтерв'ю:

- кожне запитання повинно бути логічно однозначним, не містити в собі кілька відносно автономних частин, що потребують різних відповідей;
- слід уникати вживання малорозповсюджених іншомовних слів, спеціальних термінів тощо;
- перевагу надавати конкретним запитанням;
- у разі необхідності одержання відомостей дискусійного характеру доцільно надати питанню маскувальний відтінок. Це досягається введенням в обговорення відповідної ситуації, що стосується самого опитуваного або невизначеної особи (наприклад, «одного студента», ідентифікація з яким не завдавала б йому особливих ускладнень);
- відносно складні запитання, нецікаві для респондента або ті, що сприймаються ним як дуже особисті, не слід виносити на початок інтерв'ю;
- якщо йдеться про те, у чому респондент не досить компетентний, іноді бажано зробити відповідну передмову.

Результати інтерв'ю порівнюються з даними, отриманими за допомогою інших методів.

Тестування – метод дослідження, який дуже часто застосовується у психолого-педагогічних дослідженнях. За допомогою тестів порівнюються рівні оволодіння будь-якими видами діяльності.

Наприклад, навчальної діяльності: тести дозволяють визначити особистісні характеристики суб'єктів спілкування в системі освіти, виявити наявність певних знань, умінь та навичок, здібностей чи інших психологічних

характеристик – інтересів, мотивації, емоційних реакцій тощо.

Для тестування як методу наукового дослідження характерні особливості:

- відносна простота процедури й необхідного обладнання;
- безпосередня фіксація результатів;
- можливість використання як індивідуально, так і для цілих груп;
- зручність математичної обробки;
- короткочасність;
- наявність установлених стандартів (норм).

Розрізняють:

- тести успішності навчальних досягнень;
- тести здібностей;
- тести особистісні.

Перевагою тестування є те, що при використанні цього методу стає можливим одержання зіставлених даних у великій кількості досліджуваних.

Складність використання тестів полягає в тому, що не завжди можливо виявити, як і за рахунок чого був досягнутий отриманий у процесі тестування результат.

Процес тестування складається з трьох етапів:

1 – *вибір тесту* – визначається метою тестування і ступенем достовірності та надійності тесту;

2 – *проведення тестування* – визначається інструкцією до тесту;

3 – *інтерпретація результатів* – визначається системою теоретичних припущень відносно предмета тестування.

Обов'язковими умовами реалізації завдань дослідження за допомогою тестування є:

- обов'язковість для всіх досліджуваних комплексу випробувальних завдань;
- наявність стандартної системи оцінювання.

Тестові оцінки мають відносний характер: вони вказують лише на місце, яке займає досліджуваний щодо відповідної норми за певною віковою, статевою або фаховою категорією.

Процес стандартизації передбачає однаковість процедури проведення й оцінки виконання тесту. Він містить:

- точні вказівки відносно використаних матеріалів;
- часові обмеження;
- усні інструкції досліджуваному;
- попередня демонстрація завдання;
- урахування способу трактування питань відносно досліджуваного.

Об'єктивна оцінка тестів – це, перш за все, визначення їх валідності, надійності, репрезентативності, що є показниками якості психолого-педагогічного дослідження.

Об'єктивність – це особливо важлива вимога до тесту. Проведене в різних групах тестування при отриманні певних умов дає значно більшу впевненість в об'єктивності одержаної інформації, ніж оцінювання знань

студентів викладачем. При порівнянні ефективності навчання за різними підручниками або за різними методиками саме тести є найбільш зручним і адекватним методом.

Важливою ознакою тесту є його достовірність. Він чим надійніший, тим більш однорідний.

Статистичний аналіз показує, що при мінімально допустимому значенні критерію придатності тесту, тобто коли коефіцієнт кореляції дорівнює 0,3, у тесті має бути щонайменше 10 завдань, щоб коефіцієнт достовірності був не нижчим за 0,8. Будь-яка інтерпретація статистичної обробки результатів допускається лише тоді, коли для аналізу взято велику кількість даних.

Важливою вимогою є забезпечення валідності тесту, тобто відповідність його своєму призначенню. *Валідність* тесту може бути виведена лише при зіставленні результатів тестування з якимось критерієм, оцінкою, показником, що перебуває поза тестом. Такий критерій називають «зовнішнім». Його вибір є одним з найскладніших завдань. Надостовірнішим зовнішнім критерієм тесту за змістом є результат експертного опитування студентів. Бажана кількість вибірки для експертного опитування складає близько 50 респондентів. Результати експертного опитування зіставляють, порівнюють із результатами тестування й виводять коефіцієнт валідності.

6.2. МЕТОД ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК

Експертний метод – це спосіб вивчення громадської думки науковців, викладачів і фахівців з якогось конкретного питання, засіб всебічного і глибокого вивчення психолого-педагогічних проблем. Коректне застосування експертного методу дає можливість виявити приховану інформацію про психолого-педагогічні процеси, необхідну для подальшої теоретичної та дослідно-експериментальної роботи.

Розширення досліджень проблеми реформування національної системи освіти, створення нових типів навчальних закладів, розвиток прогностичної функції педагогіки, організація навчання й виховання талановитої молоді зумовлюють потребу серйозно опанувати експертним методом і ефективно його запроваджувати в системі інших методів психолого-педагогічного дослідження.

Під час проведення експертиз варто зосереджувати увагу не лише на рішеннях експертів, а й, головним чином, на аргументації, яка обґрунтовує певне рішення, на виявленні справжніх психолого-педагогічних чинників і відношень, необхідних для подальшої теоретичної та дослідно-експериментальної роботи.

Існують різні експертні методи, що містять індивідуальні та колективні оцінки. Найчастіше в психолого-педагогічних дослідженнях застосовують *метод експертних оцінок* (метод Делфі), коли створюються умови, що виключають безпосереднє спілкування між членами експертної групи. За допомогою методу експертних оцінок здійснюються:

- аналіз психолого-педагогічних явищ, процесів, ситуацій, що характеризуються, в основному, якісними показниками та ознаками, що

- не піддаються формалізації;
- визначення й ранжування за заданим критерієм найістотніших факторів, що впливають на функціонування й розвиток освітньої системи;
- оцінка альтернативних рішень і вибір найбільш вдалих варіантів;
- прогнозування розвитку певної галузі знання, процесів навчання й виховання та їх взаємодії із зовнішнім середовищем.

Основні етапи реалізації методу експертних оцінок:

- організація експертизи, формулювання проблеми і мети експерименту;
- установа відповідальності та прав робочої групи;
- добір експертів, проведення їх опитування;
- аналіз і обробка результатів.

При доборі експертів ураховується їх компетентність, відсутність схильності до конформізму, креативність, аналітичність, широта й конструктивність мислення тощо. При виборі методів педагогічних досліджень слід ураховувати, що при груповій експертній оцінці важко буває враховувати вплив на експертів дослідника. Це може призвести до підміни всебічного і глибокого вивчення психолого-педагогічного явища, підтасовуванням фактів, які підтверджують сформульовані заздалегідь рішення.

При застосуванні експертних методів дослідження треба оцінювати ступінь надійності результатів експертизи. Узгодженість думок експертів є необхідною умовою надійності колективної оцінки. Отже, при статистичному аналізі інформації, одержаної від експертів, потрібно визначити ступінь узгодженості індивідуальних експертних оцінок. Методи математичної статистики, які мають використовуватись майже на кожному етапі проведення експертизи, засновані на ранжируванні, тобто розміщенні факторів у порядку зменшення (або зростання) їх відносної значимості. Кількісна оцінка узгодженості думок експертів здійснюється з використанням багатьох методів. Найчастіше критерієм узгодженості думок двох експертів є коефіцієнт рангової кореляції, запропонований Спірменом.

6.3. ВИВЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

Основною передумовою успішного аналізу документів є чітко сформульована мета дослідження й теоретичні вихідні дані. Підхід до проведення аналізу, його направленість обумовлені науковою проблемою.

Документи, які використовує дослідник, самі по собі не переслідують наукових цілей. Робота з ними – складна і трудомістка. Вона передбачає детальне вивчення відповідно до досліджуваної проблеми з її основними поняттями.

При цьому треба обрати такий спосіб роботи з матеріалом, який би забезпечив можливість аналітичного підходу до нього. Необхідно здійснити опис документів, розподіл їх за змістом, забезпечити класифікацію інформації, яка вивчається та її інтерпретацію. Цей якісний аналіз відкриває шлях до проведення кількісного аналізу. Спосіб якісного дослідження документів визначає можливості та ефективність дослідження кількісного.

Метою вивчення важливих документів перш за все є те, що це повинна бути їх змістовна інтерпретація, а не лише формальна класифікація.

Під час аналізу змісту документа необхідно розробити систему категорій відповідно з яких будуть класифікуватися дані.

Кількісний аналіз певних документів у соціальних дослідженнях визначається поняттям «контент-аналіз» або «кількісна семантика». Він є основою класифікації текстового матеріалу. У психолого-педагогічному дослідженні контент-аналіз виступає важливим джерелом пізнання.

Документи можуть бути або головним джерелом пізнання, або вихідним матеріалом подальшого дослідження. У цьому випадку аналіз їх може слугувати конкретизації проблеми, що вивчається, й уточненню наукової гіпотези. На підставі вивчення документів формулюються пункти таблиць, запитання анкет тощо.

6.4. ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Цей метод має велике значення під час дослідження багатьох педагогічних явищ. Джерело інформації: класні журнали, книги протоколів зібрань і засідань, розклад навчальних занять, правила внутрішнього розпорядку, календарні та поурочні плани вчителів, конспекти, стенограми уроків тощо. У цих документах міститься велика кількість об'єктивних даних, які допомагають установити взаємозв'язки між явищами, що вивчаються.

6.5. МЕТОДИ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ НА ЕМПІРИЧНОМУ І ТЕОРЕТИЧНОМУ РІВНЯХ

Абстрагування – це уявне відволікання від несуттєвих неіснуючих властивостей, зв'язків і відношень між ними і виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника. Воно, як правило, здійснюється в два етапи. На першому етапі визначають несуттєві якості, зв'язки тощо. На другому - досліджуваний об'єкт замінюють іншим, більш простим, що являє собою спрощену модель й зберігає головне в складному.

Розрізняють такі види абстрагування:

- *ототожнення* – утворення понять шляхом об'єднання предметів, які поєднані за своїми властивостями в особливий клас;
- *ізолювання* – виділення якостей, які нерозривно з'єднані з предметами;
- *конструктивізація* – відволікання від невизначеності межі реальних об'єктів і, нарешті, припущення потенційного здійснення.

Процес абстрагування проходить у два етапи:

I етап – виділення найбільш важливого в явищах і встановлення незалежності або дещо слабкої залежності досліджуваних явищ від певних факторів: якщо об'єкт А не залежить безпосередньо від фактора Б, то можна ігнорувати останній як несуттєвий;

II етап – реалізація можливостей абстрагування полягає в тому, що один об'єкт замінюється іншим, більш простим, який виступає «моделлю» першого.

Абстрагування може застосовуватися як до реальних, так і до абстрактних об'єктів (які раніше вже пройшли абстрагування).

Процес абстрагування є необхідною умовою утворення найрізноманітніших понять. Будь-яке пізнання загалом пов'язане з абстрагуванням.

Аналіз і синтез наукового пізнання означають процеси фактичного або уявного розкладу цілого на частини і процеси зворотнього з'єднання частин в єдине ціле. Це два взаємообумовлені процеси. Їх неможливо відривати один від одного, протиставити або абсолютизувати один з них.

Аналіз освітянських явищ і процесів означає уявний розподіл цих цілих на окремі частини. Це дозволяє бачити різні сторони і властивості явищ і процесів, їх структуру, різні етапи їх розвитку, суперечні тенденції тощо. Багатогранний аналіз, який відповідає характеру предмета, що вивчається, дозволяє охопити його всебічно. У процесі аналітичної діяльності здійснюється й абстракція та порівняння.

Логіка виробила ряд правил аналітичного дослідження, до яких належать такі:

- перед аналізом досліджуваного об'єкта (явища) необхідно чітко виділити його з другої системи, до якої він належить як складовий елемент. Це теж здійснюється за допомогою попереднього аналізу.

Наприклад, якщо необхідно аналізувати хід заняття, слід його виділити в освітньому процесі, при цьому вказати, які інші компоненти органічно входять у цей процес.

- необхідно встановити підстави, на основі яких буде проводитися аналіз. Підґрунтям слугує та ознака предмета, яка відрізняє одні компоненти від інших. Заняття можна характеризувати за ознакою методу (бесіда, лекція, семінар тощо), за етапами його проведення (повторення вивченого, виклад нового матеріалу, закріплення навчального матеріалу тощо) та за іншими ознаками;

- на кожному етапі аналізу повинно вибиратися одне розчленування, а не кілька відразу. Визначені в результаті аналізу елементи мають виключати одне одного, а не входити один у другий;

- у процесі аналізу перед дослідником досить часто постає завдання визначення послідовності розгляду вичлених елементів. Завдання вирішується, якщо виходити з такого загального твердження: той елемент проаналізованого цілого, який можна зрозуміти без іншого елемента, розглядається раніше ніж останній.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях поелементний (компонентний) аналіз зберігає своє певне значення.

Наприклад, вивчаючи структуру особистості, ми спочатку окремо досліджуємо увагу, пам'ять, інтереси тощо. У освітньому процесі умовно виділяємо викладання та учіння.

Таке ізольоване вивчення елементів правомірне, якщо воно розглядається як один з етапів дослідження і якщо мається на увазі зв'язок цього елемента з

іншими та з процесом у цілому. Припустимо, що, розглядаючи учіння, треба мати на увазі специфічні для нього взаємини «викладач – студент».

Особливе, перспективне значення в психолого-педагогічних дослідженнях, без сумніву, набуває аналіз, що приводить до визначення й вивчення одиниць процесу.

У науковому психолого-педагогічному дослідженні використовуються різні форми аналізу:

- класифікаційний;
- аналіз взаємовідносин;
- каузальний;
- діалектичний.

Класифікаційний аналіз найбільш простий. Він використовується на первинній, описовій стадії наукового дослідження й дозволяє впорядкувати та класифікувати явища на підставі схожості та повторюваності. Дослідник також може виходити з певного цілого й відповідно до встановлених ознак класифікувати явища, що належать до цього цілого (аналітична класифікація).

Синтез є протилежний аналізу процес – об'єднання частин у ціле, розгляд єдиного цілого, що складається з множини елементів.

Розподіл цілого на складові частини дає можливість виявити будову досліджуваного об'єкта, його структуру; розподіл складного явища на більш прості елементи й дозволяє відокремити суттєве від несуттєвого, складне звести до простого. Синтез – це не просто складання, а й смислове поєднання.

Синтез міститься уже в самому аналізі, а не існує поза ним.

Значення методів теоретичного аналізу і синтезу – в їх органічній єдності і пізнавальній функції. Обидва методи використовуються в теоретичному дослідженні з самого початку – при визначенні проблеми дослідження, розробці гіпотези. Відзначимо те, що в емпіричних психолого-педагогічних дослідженнях використовуються й взаємодіють аналіз і синтез в їх теоретичній та експериментальній формах.

Аналіз і синтез бувають:

• *прямим* або *емпіричним* – застосовуються для виділення окремих частин об'єкта, знаходження його властивостей, найпростіших вимірювань;

• *зворотним* або *елементарно-теоретичним* – базується на деяких теоретичних міркуваннях причинно-наслідкового зв'язку різних явищ або дії якої-небудь закономірності, при цьому виділяються й з'єднуються явища, що можна вважати суттєвими, а другорядними – знехтувати;

• *структурно-генетичним* – вимагає виділення в складному явищі таких елементів, що чинять вирішальний вплив на всі сторони об'єкта.

У реальному процесі пізнання **індукція та дедукція** завжди виступають разом як два взаємопов'язані та обумовлені моменти складного діалектичного процесу пізнання.

Поняття «*індукція*» в традиційній логіці означало узагальнення на підставі даних досліду. Однак, тепер це поняття трактується набагато ширше. Загалом, під терміном *індукція* слід розуміти сукупність ряду емпіричних прийомів переходу від відомого до невідомого, сукупність способів узагальнення, аналізу

фактів, що базується на спостереженні, експерименті, практиці. Це форма руху пізнання, що веде від його емпіричного рівня до рівня теоретичного. Вона включає не тільки індукцію на основі узагальнення деяких окремих випадків, а також і аналогії, статистичний опис і висновки, методи наукової індукції, розроблені Д.С. Миллем, та інші форми екстраполяції від відомого до невідомого. Це складний шлях формулювання гіпотетичних висновків з відомих стверджень, явищ, фактів, подій, які ми пізнаємо шляхом спостережень, експерименту. Мета індуктивних методів – проникнути в сутність явищ, відкрити їх закономірності.

Наукова індукція також є висновком частини елементів даного класу до всього класу. Основне місце в науковій індукції займають прийоми розкриття суттєвих зв'язків, що, у свою чергу, вимагають складного аналізу.

У реальному пізнанні індукція завжди виступає в єдності з дедукцією, це взаємозворотні методи пізнання.

Дедукція – це ствердження з одного або декількох інших стверджень на основі законів і правил логіки. Це процес логічного висновку, переходу від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків.

Зв'язок між індукцією й дедукцією не тільки в тому, що одна доповнює іншу на емпіричному і теоретичному рівнях наукового пізнання; він полягає в тому, що в індукцію проникають елементи дедукції, дедукція опирається на результати індукції.

На необхідність пропорційного розвитку індуктивних і дедуктивних методів для успішного розвитку педагогічної науки і виконання нею своєї функції вже не раз зверталась увага.

Однобічний індуктивізм веде до простого реєстрування, опису безпосередньо фактів і явищ, які спостерігаються без глибокого теоретичного аналізу й узагальнення, до концентрації уваги на реальній дійсності.

На противагу цьому однобічна орієнтація на дедуктивні методи дослідження спрямована на формування абстрактних понятійних схем. Одностороння дедукція конструює висновки без надійного аналізу і узагальнення. Іноді це призводить до підміни справжніх наукових рекомендацій на різні вказівки та інструкції. А в теорії це призводить до замикання науки у своєму понятійному апараті, в якого досить обмежений вихід у реальність.

Індуктивно-дедуктивні методи використовуються як на емпіричному рівні пізнання, так і на рівні теоретичному.

6.6. МОДЕЛЮВАННЯ

Моделювання – це один з методів дослідження, що ґрунтується на побудові та дослідженні моделей як засобу вивчення явищ і процесів. Наукова модель – це явно чи матеріально реалізована система, що адекватно відображає предмет дослідження і здатна замінити його у такій мірі, що вивчення моделі дозволяє одержати нову інформацію про сам предмет.

Метод моделювання має таку структуру:

а) постановка завдання;

- б) створення або вибір моделі;
- в) дослідження моделі;
- г) перенесення знань з моделі на оригінал.

Даний метод ґрунтується на синтетичному підході, тобто дозволяє виділяти цілісні системи і досліджувати їх функціонування. Головна його перевага – цілісність інформації.

Моделі можуть створюватися на різній основі. Назвемо два типи моделей:

- моделі матеріальні (реальні) – це моделі сконструйовані людиною;
- моделі уявні (ідеальні) – «сконструйовані» у вигляді уявних зразків, існують тільки у свідомості науковця.

Необхідність моделювання виникає в тому випадку, коли вивчення самого предмета чи процесу неможливе і воно потребує значної кількості часу тощо.

При моделюванні складного об'єкта можна звільнитися від неіснуючих чи випадкових зв'язків і відношень за допомогою абстракції або виділити його суттєві відношення у відносно чистій формі.

За допомогою моделі легше експериментувати і її простіше сконструювати.

Моделювання вимагає теоретичного обґрунтування відносин між моделлю і реальним об'єктом. Модель сама по собі не самоціль, вона лише засіб дослідження об'єкта, який вона представляє, коли знаходиться з ним у відношенні деякої подібності.

Метод моделювання у психолого-педагогічному дослідженні може бути використаний на теоретичному рівні. Цей метод відкриває для педагогічної й психологічної наук можливість математизації психолого-педагогічних даних як засобу дослідження, конструювання математичних моделей тощо. Все це здійснюється шляхом індукції на підставі статистичного узагальнення даних шляхом спостережень певних явищ і процесів.

Можливим є також варіант конструювання математичних моделей шляхом дедуктивного моделювання. Дослідник виходить із загальних положень, які утворюють модель. Статистично, за допомогою вибраного математичного апарату, ця модель повторюється. Так виник рід моделей, які описують процес навчання. Поки що подібні моделі – це схематизовані структури навчання. Дослідження такого типу в освіті тільки розпочинаються. Можна передбачити, що ефективність їх використання буде визначатися подальшим розвитком математичного апарату. Немає сумніву в тому, що використання математичного моделювання тісно пов'язане з більш глибоким пізнанням сутності освітянських явищ і процесів, поглибленням теоретичних основ дослідження.

6.7. ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

Експеримент – форма пізнання об'єктивної дійсності, один із основних методів наукового дослідження педагогічних явищ.

Суть експерименту як методу наукового дослідження полягає у спеціальній організації педагогічної діяльності вчителів та учнів з метою перевірки теоретично розроблених положень, гіпотез. Суттєвою ознакою

педагогічного експерименту, що радикально вирізняє його на фоні інших методів науково-педагогічного дослідження є заздалегідь заплановані зміни у педагогічному процесі. Попередньо розглянуті методи наукового дослідження за своєю суттю лише реєструють об'єктивні факти, а у процесі експерименту дослідник перевіряє гіпотезу. Результати проведення за розробленим планом дослідження педагогічного експерименту стають підставою для формулювання відповідних теоретичних і практичних висновків та узагальнень. Нові методи, форми, прийоми, що впроваджуються у практику загальноосвітніх закладів, проходять апробацію під час проведення саме педагогічних експериментів.

Залежно від мети експерименти поділяються на *короткотривалі* та *довготривалі, можуть охоплювати групу учнів, клас, школу, кілька шкіл, регіон*. Вибір кожного із зазначених параметрів визначається умовами та метою проведення експерименту. Під час визначення тривалості експерименту та кількості його учасників слід спиратись на той факт, що педагогічні процеси характеризуються, по-перше, неоднозначністю перебігу (результати навчання та виховання залежать від одночасного впливу кількох чинників). Це означає, що формулювання гіпотези дослідження й наступне упровадження експериментальної ідеї має в ідеалі виключати усі побічні чинники, що можуть вплинути на кінцевий результат, або звести їх до мінімуму.

По-друге, педагогічні процеси характеризуються неповторністю, на відміну від природничих наук, де експеримент можна повторювати не змінюючи умови, в результаті чого дослідник формулює однозначні висновки, у педагогічному процесі постійно оновлюються чинники, що визначають кінцевий результат. Об'єктивно дослідник проводить експеримент, наприклад, під час вивчення різних тем, що викликають різну інтенсивність зацікавленості учнів. Також неповторність процесів обумовлюється індивідуальними особливостями учнів – учасників педагогічного експерименту, які є унікальними неповторними особистостями. Внаслідок цього висновки щодо результатів проведення експерименту мають формулюватись коректно, з урахуванням відносності умов, за яких вони були отримані.

З метою компенсації неповторності і неоднозначності педагогічного процесу та формулювання об'єктивних висновків за результатами дослідження дослідники обирають збільшення кількості учасників експерименту та пролонгацію його у часі. Збільшення кількості учасників дозволяє відстежувати загальні тенденції та ігнорувати окремі незначні відхилення, а збільшення часу на проведення експерименту допомагає нівелювати вплив окремих ситуативних чинників, як-то: погане самопочуття учасників експерименту, погодні умови, емоційна насиченість матеріалу, зміна умов навчання, наявність у педагогічному процесі сторонніх осіб.

Для проведення експерименту необхідно:

- ідентифікувати та сформулювати проблему;
- сформулювати гіпотезу, визначити мету та завдання експерименту;
- сконструювати модель експерименту, що включає всі елементи, умови і відносини.

Залежно від місця проведення експерименти поділяють на *природний і лабораторний*.

Лабораторний експеримент проводять у спеціально обладнаних приміщеннях з використанням необхідної апаратури. Як правило, рішення про проведення лабораторного експерименту приймається у разі необхідності здійснення ретельного спостереження за досліджуваними, за їх реакціями на зовнішні впливи із допомогою спеціального обладнання. Суттєвим недоліком лабораторного експерименту є штучні умови, які заважають об'єктивному вивченню досліджуваних та усвідомлення ними, що вони у цей час стають об'єктами дослідження. Внаслідок цього поведінка людини стає більш контрольованою і скеровується у бік усвідомленої норми (ідеалу).

Рішення про проведення *природного* експерименту приймається у тому випадку, якщо є підстави вважати, що нововведення слід перевіряти саме у природних умовах без порушення ходу педагогічного процесу з учнями, які, як правило, не знають, що стали об'єктом спостереження. Це дає можливість уникнути емоційного напруження, виникнення відчуття дискомфорту та неприродної поведінки у досліджуваних. Природний експеримент є найбільш поширеним видом педагогічного експерименту.

Надійність та вірогідність результатів дослідження природного педагогічного експерименту забезпечується рівністю умов. З цією метою дослідник має так організувати і провести експеримент, щоб всі фактори, окрім тих, що проходять перевірку, бути рівними для усіх учасників дослідження. Недоліком цього методу є складність виокремлення для спостереження певних елементів у цілісній діяльності досліджуваного.

Залежно від мети педагогічні експерименти поділяють на:

- *констатувальний*,
- *формульальний*,
- *контрольний*.

На практиці названі види експерименту використовують не ізольовано, а послідовно, що складають етапи одного природного експерименту.

Констатувальний етап педагогічного експерименту проводять з метою фіксації фактичного стану досліджуваного об'єкту. На цьому етапі педагогічного експерименту необхідно визначити достатню кількість показників, за змінами у яких, внаслідок практичної перевірки гіпотези дослідження, можна буде робити висновок про позитивний ефект від запровадження нових методів, прийомів. Як правило, під час проведення констатувального етапу педагогічного експерименту здійснюють контрольні зрізи за обраними параметрами. У цей час дослідником можуть бути застосовані інші методи педагогічних досліджень (бесіда, спостереження, анкетування, ранжування, аналіз продуктів діяльності учнів, експертні оцінки) з метою більш глибокого та всебічного визначення початкового стану сформованості досліджуваного об'єкту. Бажано обирати якомога більше показників, щоб інформація про досліджуваний об'єкт була максимально повною. Такими показниками, наприклад, можуть бути рівень розвитку активності, характер мотивації до навчання, наявний рівень знань та

навчальних умінь. Отримані дані обробляють та представляють у вигляді таблиць, діаграм, оформлення яких повинно наочно та зрозуміло демонструвати зафіксовані дані показників кожної задіяної в експерименті групи.

Отримані результати констатувального етапу педагогічного експерименту мають демонструвати початковий стан сформованості показників, за змінами у яких дослідник збирається робити висновок про ефективність визначених у гіпотезі дослідження методів, умов, прийомів тощо. Серед досліджуваних груп визначають контрольні та експериментальні за принципом їхньої приблизної рівності. У такий спосіб дослідник упевнюється, що до початку проведення формувального етапу педагогічного експерименту контрольна та експериментальна групи майже не відрізняються за обраними показниками.

Під час проведення **формувального етапу** педагогічного експерименту в експериментальній групі запроваджуються нові методи, прийоми, які, на думку дослідника, мають підвищити ефективність педагогічного процесу. Слід пам'ятати, в експериментальній групі зміни у педагогічному процесі обмежуються тими експериментальними умовами, вплив яких у даний момент перевіряється. У контрольній групі в цей час усі умови залишаються незмінними.

По завершенню формувального етапу педагогічного експерименту проводиться **контрольний етап**. Його метою є отримання необхідної інформації для формулювання висновків про ефективність запропонованого нововведення та правильність гіпотези експерименту. Дослідник повторює всі процедури, які він проводив під час констатувального етапу педагогічного експерименту. Отримані дані порівнюються із результатами, що були отримані на констатувальному етапі педагогічного експерименту, і на цій основі визначаються зміни у показниках контрольної та експериментальної групи.

Порівняння результатів констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту контрольної групи за обраними показниками дає підстави робити висновок про темпи природного розвитку учнів в умовах традиційної організації педагогічного процесу. Зміни у показниках експериментальної групи дають можливість оцінити величину позитивного ефекту від упровадження нововведення. Порівняння динаміки змін за обраними показниками у контрольній та експериментальній групах є підставою для формулювання висновків про правильність гіпотези дослідження та ефективність запропонованого нововведення. Слід пам'ятати, що під час оформлення отриманих результатів слід забезпечити високий рівень наочності отриманих змін. З цією метою доречно звертатись до порівняльних таблиць і діаграм, що дозволяють простежити якісні зміни у контрольній та експериментальній групах за обраними параметрами до проведення формувального етапу педагогічного експерименту та після його завершення.

Модифікаціями природного експерименту є **паралельний** та **перехресний**.

При **паралельному експерименті** визначаються контрольні та експериментальні групи. Експеримент проводиться у цих групах паралельно з урахуванням того, що в експериментальній групі перевіряються гіпотеза

дослідження, а в контрольній не відбувається жодних змін в організації педагогічного процесу. Такий експеримент проводять за описаною вище методикою.

З метою отримання більш об'єктивних даних про ефективність запропонованого нововведення дослідник може прийняти рішення про необхідність проведення *перехресного експерименту*. Його особливістю є зміна на певному етапі ролей контрольної та експериментальної груп. Фактично проводяться два послідовних паралельних експерименти.

Після проведення першого експерименту, який включає констатувальний, формувальний, контрольний етапи, визначається динаміка змін у обраних показниках у контрольній та експериментальній групах на підставі чого робиться попередній висновок про ефективність запропонованого нововведення.

Під час проведення другого етапу перехресного педагогічного експерименту контрольна група перетворюється на експериментальну, в якій відтепер перевірятиметься гіпотеза дослідження (проводиться констатувальний, формувальний, контрольний етапи експерименту). При цьому результати контрольного етапу експерименту першого етапу перехресного експерименту використовуються в якості результатів констатувального етапу експерименту другого етапу перехресного експерименту. Група, яка під час першого етапу перехресного експерименту була експериментальною, відтепер стає контрольною, а організація педагогічного процесу в ній – традиційною.

По закінченню другого етапу перехресного експерименту після обробки відповідних результатів дослідник отримує можливість зробити остаточний висновок про характер впливу експериментальних методів, прийомів на результати педагогічного процесу.

Цінністю перехресного експерименту мінімізація впливу можливих об'єктивних чинників, які можуть заважати зробити правильний висновок про ефективність нововведення. Наприклад, це може бути різниця у природних темпах розвитку учнів контрольної та експериментальної груп або відмінності в інтелектуальному фоні у цих групах, що суттєво впливає на результати контрольних вимірювань за параметрами. Виокремити ефект від упровадження нововведення можна шляхом проведення формувального етапу педагогічного експерименту в кожній групі по черзі, що вирівнює вплив інших факторів на різницю у динаміці розвитку контрольної та експериментальної груп.

6.8. ІНТРОСПЕКЦІЯ

Інтроекція (від лат. – дивлюся всередину) – метод психолого-педагогічного дослідження, який полягає в спостереженні власних психічних процесів без використання яких-небудь інструментів або еталонів.

Інтроекція – метод поглибленого дослідження і пізнання людиною актів власної активності окремих думок, образів, почуттів, переживань, актів мислення як діяльність розуму, що структурує свідомість.

Варіанти методу:

- аналітична інтроекція;

- систематична інтроспекція;
- феноменологічне самостереження;
- інтроспективна психологія.

Аналітична інтроспекція характеризується прагненням повного розчленування чуттєвого образу на складові елементи, що не редуциують параметрів подразника.

Систематична інтроспекція характеризується орієнтацією на відстеження основних стадій процесу мислення на основі ретроспективного звіту.

Феноменологічна інтроспекція характеризується орієнтацією на опис психічних феноменів у їх безпосередності і цілісності «наївним випробуванням».

Плюс методу в тому, що ніхто не знає людину краще, ніж він сам. У зв'язку з цим, інтроспекція пов'язана з рефлексією. Ніхто інший не може залізти до нього в душу і вивернути навиворіт. Однак, головним недоліком методу інтроспекції є його необ'єктивність, суб'єктивізм.

6.9. ІДЕАЛІЗАЦІЯ ТА ФОРМАЛІЗАЦІЯ

Ідеалізація (від фр. *idealisation*) – розумова дія, пов'язана з утворенням понять про об'єкти, яких немає в дійсності і не можна відтворити в досліді, це процес конструювання понять про об'єкти, які в дійсності не існують, але мають прообрази в реальному світі. Ідеалізовані об'єкти вважаються граничними випадками реальних об'єктів і обираються як засіб їх наукового аналізу, як основа для побудови їх теорії. Таким чином вони у кінцевому результаті виступають як відображення об'єктивно існуючих предметів, процесів і явищ. Прикладами ідеалізованих об'єктів можуть бути поняття: «точка», «пряма лінія» тощо. Потрібно зазначити, що ідеалізація правомірна лише у певних межах.

Мета ідеалізації як методу пізнання – позбавити реальні об'єкти деяких притаманних їм властивостей і надати їм (уявно) певних нереальних і гіпотетичних властивостей. Досягнення такої мети здійснюється багатоступеневим абстрагуванням, уявним переходом до граничного випадку у розвитку якої-небудь властивості, простим абстрагуванням.

Формалізація – метод пізнання об'єктів шляхом відображення їхньої структури у знаковій формі за допомогою штучних мов (наприклад, мовою математики, фізики, хімії, програмування тощо). У процесі формалізації всі змістові терміни замінюють символами, а змістові твердження – відповідними їм послідовностями символів або формулами. Як метод формалізація зводить дослідження реальних змістових сторін об'єктів, властивостей і відношень до формального дослідження відповідних їм знаків (абстрактних об'єктів). Здійснюється формалізація шляхом з'ясування й перебудови структури теорії, внаслідок чого вона набуває вигляду ланцюга формул, де кожна наступна логічно впливає з однієї або кількох попередніх.

Завдяки своїй специфічності, формалізація забезпечує узагальненість підходу до розв'язання пізнавальних проблем. Крім того, символіка штучної мови надає стислості і чіткості фіксації значень формалізованих об'єктів пізнання, однозначності розуміння їх структури. Формалізація, як правило,

пов'язана із застосуванням математичного апарату і широко застосовується при математичному моделюванні у багатьох галузях науки.

6.10. МЕТОД ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ

Метод екстраполяції – це розповсюдження яких-небудь закономірностей або тенденцій досліджуваного об'єкта, які спостерігаються на певному часовому інтервалі, на інший часовий інтервал. Основна його функція – прогностична. У педагогіці метод екстраполяції використовується при складанні навчальних планів, програм, професіограм, кваліфікаційних характеристик освітнього процесу. Цей метод використовується на двох рівнях:

- якісному або описовому;
- кількісному або статистичному.

Суть методу екстраполяції на якісному рівні – вивчення історії об'єкта, що прогнозується, і перенесення закономірностей його розвитку в минулому і теперішньому на майбутнє.

На кількісному рівні екстраполяція – це процедура встановлення значення функції в точках $f(x)$, що лежать поза інтервалом, по відомих значенням функції $f(x_0) < x_1 < x_n$, що лежать в середині інтервалу. Виходячи з цього, прогностична екстраполяція в більшості випадків проводиться для статистичного встановлення тенденцій зміни кількісних характеристик об'єкта, що прогнозується.

Прогностична екстраполяція має структуру, компонентами якої є:

- базис екстраполяції;
- екстраполяційні операції;
- результат екстраполяції.

Базис – це первинні і аргументовані знання про найбільш істотні риси об'єкта, що досліджуються; знання про закономірності його поведінки в минулому і сучасному. Це складає інформаційну основу екстраполяції, яка дає можливість висувати науково обґрунтовану гіпотезу про розвиток об'єкту в майбутньому.

Екстраполяційні операції – це способи розповсюдження тенденцій, закономірностей об'єкта дослідження з базового періоду на майбутній час. Ці способи поділяються на три види:

- експортні операції (інтуїтивні, евристичні);
- графічні операції;
- математичні операції.

Графічні і математичні операції використовуються на кількісному рівні екстраполяції. Результат екстраполяції – це висновки про можливу поведінку об'єкта, ці висновки мають ймовірний характер, тому вони потребують оцінки їх ступеня достовірності. Педагогічна наука об'єктивно вимушена звертатись до екстраполяції, бо об'єктом педагогіки є виховні системи. Існують такі фактори освітнього процесу: явні; приховані; випадкові. Явні фактори – це такі, наявність яких не викликає сумніву. Вони можуть безпосередньо піддаватися екстраполяції (як вчився у школі, так і у ЗВО).

Екстраполяція лише явних факторів недостатня. Але значний вплив на успішність мають приховані фактори, дія яких під час базового періоду може не виявлятися. Наприклад, якість складання розкладу, методи і прийоми навчання пізнавальні інтереси учнів. Випадкові фактори: психофізіологічний стан, неоднакові критерії (оцінювання знань педагогами тощо).

Отже метод екстраполяції в педагогічних дослідженнях повинен використовуватись (в сукупності) з іншими методами дослідження. Якщо додаткових методів немає, то дослідник повинен відповісти на питання: на основі яких внутрішніх процесів передбачається, що умови базового періоду будуть незмінні в майбутньому? Якщо відповіді не має, то наукового прогнозу не буде. У чистому вигляді методи екстраполяції можуть застосовуватись на рівні тактичного короткого прогнозування.

6.11. МЕТОД СОЦІОМЕТРИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Соціометрична техніка застосовується для діагностики міжособових і міжгрупових відносин з метою їх зміни, поліпшення і вдосконалення. За допомогою соціометрії можна вивчати типологію соціальної поведінки людей в умовах групової діяльності, визначати соціально-психологічну сумісність членів конкретних груп. Соціометрична процедура може мати на меті:

- а) дослідження міри згуртованості-дифузності в групі;
- б) виявлення «соціометричних позицій», тобто співвідносного авторитету членів групи за ознаками симпатії-антипатії, де на крайніх полюсах виявляються «лідер» групи і «відторгнуті»;
- в) виявлення внутрішньогрупових підсистем, згуртованих утворень, на чолі яких можуть бути свої неформальні лідери.

Використання соціометрії дозволяє проводити вимір авторитету формального і неформального лідерів для перегруповування людей в командах так, щоб понизити напруженість у колективі, яка виникає через взаємну неприязнь деяких членів групи. Соціометрична методика проводиться груповим методом, її проведення не вимагає великих тимчасових затрат (до 15 хв.). Вона корисна в прикладних дослідженнях, особливо в роботі з вдосконалення відносин у колективі. Але вона не є радикальним способом вирішення внутрішньогрупових проблем, причини яких слід шукати не в симпатіях і антипатіях членів групи, а в більш серйозних причинах.

Надійність процедури залежить перш за все від правильного відбору критеріїв соціометрії, що визначається програмою дослідження і попереднім знайомством із специфікою групи.

Соціометрична процедура

Загальна схема дій під час соціометричного дослідження полягає в такому. Після постановки завдань дослідження і вибору об'єктів вимірювань формулюються основні гіпотези і положення, що стосуються можливих критеріїв опитування членів груп. Конкретна змістовна ситуація, яка характеризується контактом і є основою вибору або відхилення називається соціометричним критерієм. Соціометричні критерії формулюються у вигляді

запитань, відповіді на які і є підставою для визначення структури взаємовідносин у групі.

Виділяють *виробничі критерії*, які дозволяють досліднику з'ясувати міжособистісні стосунки на рівні структури виробничої діяльності. Вони формулюються у вигляді запитань, яке вимагає вибору осіб для спільного виконання виробничих (навчальних) завдань.

Наприклад:

1. а) *Кого зі своїх одногрупників Ви попросили б у разі потреби надати допомогу в підготовці до занять (в першу, другу, третю чергу)?*

Невиробничі критерії є показниками міжособистісних стосунків у колективі. Для такого критерію обирається ситуація, не пов'язана з виробничою діяльністю (навчанням) колективу.

Наприклад:

1. а) *Якби всі члени Вашої групи жили в гуртожитку, з ким із них Вам хотілося б поселитися в одній кімнаті?*

Прогностичний критерій – критерій, що дозволяє з'ясувати структуру очікуваних стосунків членів колективу згідно уявлень респондента, які базуються на його соціально-психологічних особливостях.

Наприклад:

1. а) *Хто із членів групи запросить Вас на свій день народження?*

Соціальні критерії передбачають вибір для спільної суспільної роботи.

Наприклад:

1. а) *Кого б з колективу Ви не обрали для спільної волонтерської діяльності?*

Критерій вважається *позитивним* (або *прямим*), якщо передбачає об'єднання партнерів для здійснення будь-якої спільної діяльності. Негативним називається критерій тоді, коли з колективу виділяються особи, з якими респондент не хотів би займатися спільною діяльністю.

За характером виявлених взаємостосунків виділяють *подвійні* критерії, які передбачають стосунки партнерства (наприклад, «*З ким би Ви хотіли жити в одній кімнаті?*») і *одинарні* (наприклад, «*Кого б Ви обрали бригадиром (старостою)?*»).

Під час формулювання соціометричного критерію необхідно враховувати такі *правила*:

1. Соціометричний критерій повинен бути підібраний так, щоб у його змісті перш за все відображались взаємини між членами колективу. Тільки у такому випадку він буде дієвим інструментом соціометричного дослідження.

2. Соціометричний критерій повинен відображати ситуацію вибору партнера для здійснення спільної діяльності.

3. Критерій не повинен обмежувати можливості вибору. Респондент повинен чітко уявляти розміри і межі колективу і знати, що він має право

обрати будь-якого його члена.

4. Обрані критерії повинні бути цікавими й значимими для досліджуваних.

5. Критерій повинен описувати конкретні ситуації для того, щоб у респондента була конкретна підстава для вибору або відхилення партнера.

6. Формулювання критерію має бути чітким і однозначним.

Проведення соціометричного опитування повинно відповідати таким вимогам.

1. Опитування можна проводити тільки в колективах, що мають деякий досвід спільної діяльності (не менше 6 місяців), на основі якої вже виникли певні стійкі взаєностосунки між його членами (спільна суспільна робота, навчання тощо).

2. Запитання повинні бути зрозумілими, на підставі яких респондент може здійснити особистий вибір когось-небудь з членів колективу.

3. Необхідно вказати можливе число виборів; коли вимагається отримати повну картину взаєностосунків між членами даного колективу, дозволяється робити необмежене число виборів.

4. Кожен член колективу може обирати собі партнерів для спільної діяльності тільки в межах свого колективу.

5. Анонімність.

6. Опитування повинна проводити особа, яка не є членом даного колективу або його керівництвом.

7. Кожен член колективу повинен робити вибір самостійно, не радячись з іншими.

Соціограма. Соціограма – це графічне зображення зв'язків всередині колектива, які встановлюються на основі вибору. Соціограма дозволяє провести порівняльний аналіз структури взаєностосунків у групі в просторі на певній площині («щиті») за допомогою спеціальних знаків (див. рис.б.11.1). Вона дає наочне уявлення про внутрішньогрупову диференціацію членів групи за їх статусом (популярністю).

За способом побудови розрізняють довільні, кругові, концентричні соціограми. *Довільна* соціограма показує комбінацію міжособистісних стосунків у формі найбільш вдалого для сприйняття розміщення членів групи. У *кругових* соціограмах усі члени колективу розташовуються по колу, в середині якого вказують позитивні і негативні вибори. У *концентричних* – по концентричних колах, при чому особи з високим соціометричним статусом розташовуються у внутрішньому колі. У наступному колі знаходяться особи, які отримали число виборів, близьке до середньостатистичного, потім коло з «ізолюваними», тобто тими, хто не має позитивних виборів. Далі розташовується коло з відторгнутими членами колективу, які отримали тільки негативні вибори. Локограма – це така соціограма, в якій досліджувані попередньо позначаються так, як вони реально розміщуються в приміщенні (на виробництві, в класі тощо).

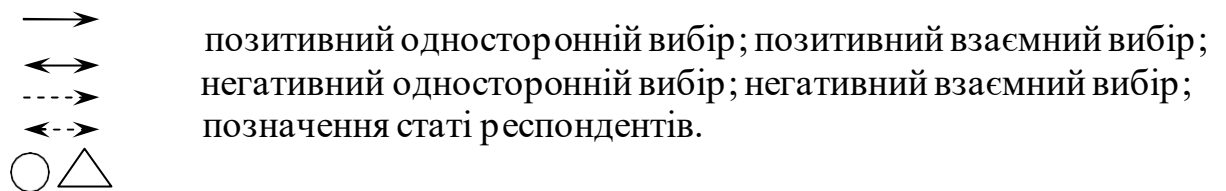
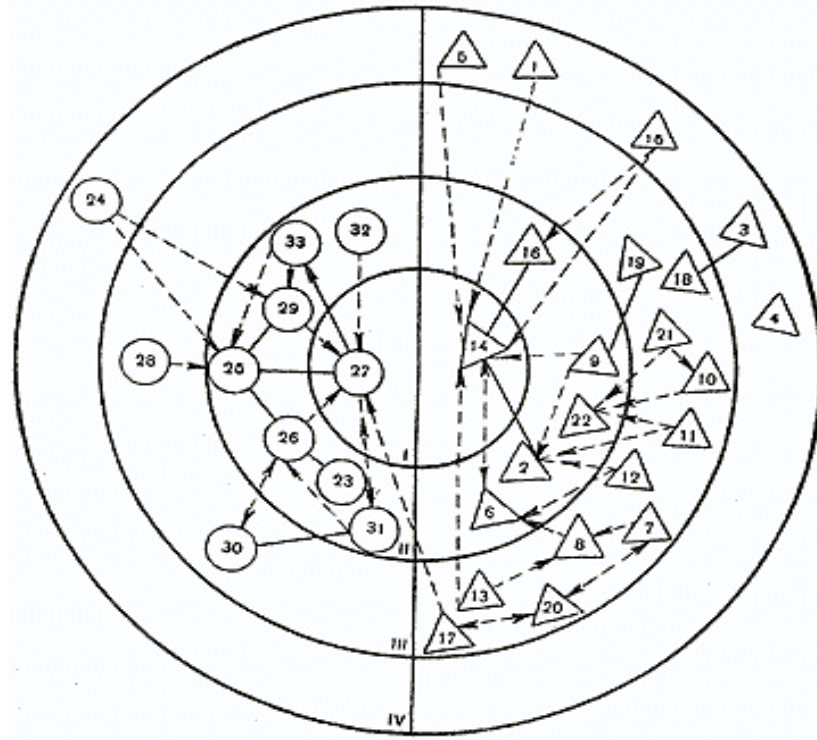

Рис. 6.11.1 Приклад концентричної соціограми (карти групової диференціації):

Соціограмная техніка є істотним доповненням до табличного підходу в аналізі соціометричного матеріалу, оскільки вона дає можливість більш глибокого якісного опису і наочного представлення групових явищ.

РОЗДІЛ 7. МЕТОДИ МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ

Список позначень

Латинські позначення:

A - показник асиметрії розподілу

c - кількість груп або умов виміру

d - різниця між рангами, частотами

df - число ступенів волі в дисперсійному аналізі

E - показник ексцесу

F - критерій Фішера для порівняння дисперсій

f - частота

f^* - частота, або відносна частота

G - критерій знаків

H - критерій Крускала-Уолліса

i - індекс, що позначає порядковий номер спостереження

j - індекс, що позначає порядковий номер розряду, класу, групи

k - кількість класів або розрядів ознаки

M - середнє значення ознаки або середня арифметична; теж, що й \bar{x}

m - біноміальний критерій

n - кількість спостережень (випробувань, реакцій, виборів тощо)

N - загальна кількість спостережень у двох або більше вибірках

P - імовірність того, що подія відбудеться

p - імовірність помилки 1 роду, рівень статистичної значимості

Q - 1) імовірність того, що подія не відбудеться; 2) критерій Розенбаума

rs - коефіцієнт рангової кореляції Спірмена

S^2 - оцінка дисперсії

S_i - кількість значень, які вище або нижче даного значення

SS - суми квадратів (у дисперсійному аналізі)

T - критерій Вілкоксона

T_c - суми рангів по стовпцях

T_k - більша сума рангів у критерії U

U - критерій Манна-Уїтні

W_n - розмах варіативності, або діапазон значень від найменшого до найбільшого

x_i - поточне спостереження; кожне спостереження один по одному

\bar{x} - середнє значення ознаки (те ж, що й M)

Грецькі позначення:

α (альфа) - імовірність помилки I роду (відхилення H_0 , яка вірна)

β (бета) - імовірність помилки II роду (прийняття H_0 , яка невірна)

ν (ню) - число ступенів волі в непараметричних критеріях

σ (сігма) - стандартне відхилення

φ (фі) - центральний кут, обумовлений по процентній частці в критерії φ^*

φ^* (фі) - критерій Фішера з кутовим перетворенням

χ^2 (хі-квадрат) - критерій Пірсона

χ^2_r (хи-ар-квадрат) - критерій Фрідмана.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В МАТЕМАТИЧНІЙ ОБРОБЦІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДАНИХ

Математична статистика – це галузь математичних знань, що розробляє раціональні прийоми (способи) систематизації, обробки і аналізу даних статистичних спостережень масових явищ з метою встановлення характерних для них статистичних закономірностей, використання для наукових і практичних висновків.

Завдання математичної статистики:

1) указати способи збору і групування даних, отриманих в результаті спостережень або спеціально спланованих експериментів;

2) розробити методи аналізу статистичних даних залежно від мети психолого-педагогічних досліджень.

На констатувальному чи формуальному етапах психолого-педагогічного дослідження, статистичні методи допоможуть розкрити зв'язки між досліджуваними явищами. Дуже важливим у статистиці є поняття **сукупності**.

Генеральною сукупністю називають сукупність однорідних об'єктів, що піддаються статистичному аналізу. *Об'єм генеральної сукупності* – це кількість об'єктів у генеральній сукупності.

При вибірковому спостереженні з генеральної сукупності формується *вибіркова сукупність* (або *вибірка*) – обмежена множина випадково відібраних з генеральної сукупності об'єктів, для якої проводяться статистичні дослідження. Результати досліджень вибірки переносяться на генеральну сукупність.

Вибірка є *репрезентативною*, якщо кожен елемент генеральної сукупності має однакову ймовірність потрапити до цієї вибірки.

Дані, що були отримані у процесі психологічного дослідження, можуть бути систематизовані за допомогою *простого* або *перехресного групування*. Просте групування полягає в упорядкуванні або класифікації за однією ознакою. Залежно від гіпотези, усіх випробуваних, що увійшли до вибіркової сукупності, можна згрупувати за певними ознаками: статтю, віком, типом темпераменту, рівнем розвитку здібностей тощо.

Результат групування одиниць спостереження за будь-якою ознакою називають *статистичним рядом*. Групування – це лише перший етап статистичного аналізу отриманих даних. Наступний крок опрацювання полягає в отриманні деяких узагальнюючих характеристик, що дозволяє глибше зрозуміти особливості одиниці спостереження. Сюди перш за все відносять *середнє значення* ознаки, навколо якого варіюють інші її значення, а також *міру розсіювання* ознаки. До середніх величин у математичній статистиці відносять *середнє арифметичне, медіану, моду*, до показників міри розсіювання – *варіаційний розмах, дисперсію, середнє квадратичне відхилення* тощо.

Середнє арифметичне значення є часткою від поділу суми всіх значень ознаки на кількість вимірів.

Медіаною (Me) називають значення ознаки, що знаходиться всередині варіаційного ряду і поділяє його строго навпіл. Щоб знайти медіану, спочатку визначають її порядковий номер. Для цього при непарному числі одиниць

спостереження до суми усіх частот додається одиниця і все ділять на два. При парному числі одиниць спостереження в ряду будуть дві середні одиниці і за усіма правилами медіана має визначатися як середня із значень цих двох одиниць. Проте на практиці при парному числі одиниць спостереження медіана визначається як значення ознаки тієї одиниці, порядковий номер якої дорівнює загальній сумі частот, поділеній на 2. Знаючи порядковий номер медіани, легко за накопиченими частотами знайти її значення.

Модю (Mo) у математичній статистиці називають значення ознаки, яке частіше за все зустрічається в даній сукупності.

Варіаційний розмах – це різниця між максимальним та мінімальним значеннями ознаки у даній сукупності.

Дисперсія – це величина, що дорівнює середньому значенню квадрата відхилень окремих значень ознак від середньої арифметичної.

Статистичні гіпотези. Формулювання гіпотез систематизує припущення дослідника й представляє їх у чіткому й лаконічному вигляді. Завдяки гіпотезам дослідник не втрачає дороговказної нитки в процесі розрахунків і йому легко зрозуміти після їхнього закінчення, що саме, він виявив.

Статистичні гіпотези підрозділяються на нульові й альтернативні, направлені й ненаправлені.

Нульова гіпотеза – це гіпотеза про відсутність розходжень. Вона позначається як H_0 і називається нульовою тому, що містить число 0: $X_1 - X_2 = 0$, де X_1, X_2 – зіставляються значення ознак. Нульова гіпотеза – це те, що спростовується, якщо стоїть задача довести значимість розходжень.

Альтернативна гіпотеза – це гіпотеза про значимість розходжень. Вона позначається як H_1 . Альтернативна гіпотеза – це те, що доводиться, тому іноді її називають *експериментальною* гіпотезою.

Бувають задачі, у яких необхідно довести саме незначимість розходжень, тобто підтвердити нульову гіпотезу. Наприклад, якщо потрібно переконатися, що різні випробувані отримують хоча й різні, але врівноважені за складністю завдання, або що експериментальна й контрольна вибірки не різняться між собою за якимись значимими характеристиками. Однак частіше все-таки потрібно довести значимість розходжень, тому що вони більш інформативні у пошуку нового. Нульова й альтернативна гіпотези можуть бути направлені й ненаправлені.

Направлені гіпотези:

H_0 : X_1 не перевищує X_2 ;

H_1 : X_1 перевищує X_2 .

Ненаправлені гіпотези:

H_0 : X_1 не відрізняється від X_2 ;

H_1 : X_1 відрізняється від X_2 .

В одній із груп індивідуальні значення випробуваних за якоюсь ознакою, наприклад за соціальною сміливістю, вище, а в іншій – нижче, тобто, для перевірки значимості цих розходжень необхідно сформулювати направлені гіпотези.

При доведенні того, що в групі А під впливом якихось експериментальних впливів відбулися більш виражені зміни, ніж у групі Б, теж необхідно сформулювати направлені гіпотези.

При доведенні того, що форми розподілу ознаки в групі А і Б розрізняються, формулюються ненаправлені гіпотези.

При використанні кожного критерію формулюються гіпотези, які він допомагає перевірити. Перевірка гіпотез здійснюється за допомогою критеріїв статистичної оцінки розходжень.

Статистичний критерій – це вирішальне правило, що забезпечує надійну поведінку, тобто прийняття істинної та відхилення хибної гіпотези з високою ймовірністю.

Перевірка статистичних гіпотез полягає у перевірці припущень про характер розподілу випадкових величин та про зв'язок між ними, про належність даних до однієї генеральної сукупності, про значимість відмінностей тощо.

Розрізняють два види задач перевірки гіпотез про узгодженість розподілів: порівняння отриманого емпіричного розподілу з деяким теоретичним та порівняння двох емпіричних розподілів. Задача першого типу виникає як правило тоді, коли для статистичної обробки результатів спостережень необхідно використати параметричний критерій. У цьому випадку априорі потрібна інформація про вид розподілу отриманих даних. Для цього здійснюється порівняння емпіричного розподілу з одним із теоретичних. Задача другого типу виникає, наприклад, у випадку класифікації спостережуваних явищ. Узгодженість емпіричних розподілів двох явищ дає підстави віднести їх до одного класу, а неузгодженість – до різних класів.

Критерії поділяються на параметричні й непараметричні.

Параметричні критерії – критерії, що включають у формулу розрахунку параметри розподілу, тобто середні й дисперсії (t-критерій Стьюдента, критерій F та ін.).

Непараметричні критерії – критерії, що не включають у формулу розрахунку параметри розподілу й засновані на оперуванні частотами або рангами (критерій Q Розенбаума, критерій T Вілкоксона та ін.).

Преваги й недоліки різних критеріїв відображені у таблиці 7.1.

Таблиця 7.1

Можливості й обмеження параметричних і непараметричних критеріїв

	Параметричні критерії	Непараметричні критерії
1.	Дозволяють напряму оцінити розходження в середніх, отриманих у двох вибірках (t – критерій Стьюдента).	Дозволяють оцінити лише середні тенденції, наприклад, відповіді на запитання, чи частіше у вибірці А зустрічаються більш високі, а у вибірці Б – більше низькі значення ознаки (критерії Q, U, i, φ^* та ін.).
2	Дозволяють напряму оцінити розходження в дисперсіях (критерій Фішера).	Дозволяють оцінити лише розходження в діапазонах варіативності ознаки (критерій φ^*).

3.	Дозволяють виявити тенденції зміни ознаки при переході від умови до умови (дисперсійний однофакторний аналіз), але лише за умови нормального розподілу ознаки.	Дозволяють виявити тенденції зміни ознаки при переході від умови до умови при будь-якому розподілі ознаки (критерії тенденцій L і S).
4	Дозволяють оцінити взаємодію двох і більше факторів у їхньому впливі на зміни ознаки (двохфакторний дисперсійний аналіз).	Ця можливість відсутня.
5.	Експериментальні дані повинні відповідати двом, а іноді трьом, умовам: а) значення ознаки обмірювані за інтервальною шкалою; б) розподіл ознаки є нормальним; в) у дисперсійному аналізі повинна дотримуватися вимога рівності дисперсій в чарунках комплексу.	Експериментальні дані можуть не відповідати жодній з цих умов: а) значення ознаки можуть бути представлені в будь-якій шкалі, починаючи від шкали найменувань; б) розподіл ознаки може бути будь-яким і збіг його з яким-небудь теоретичним законом розподілу необов'язково й не потребує перевірки; в) вимога рівності дисперсій відсутня.
6.	Математичні розрахунки досить складні.	Математичні розрахунки в більшості прості й займають мало часу (за винятком критеріїв χ^2 і λ).
7.	Якщо умови, перераховані вище у п.5, виконуються, параметричні критерії виявляються трохи могутнішими, чим непараметричні.	Якщо умови, перераховані вище у п.5, не виконуються, непараметричні критерії виявляються могутнішими, ніж параметричні, тому що вони менш чутливі до «засмічувань».

З табл. 7. 1 ми бачимо, що параметричні критерії можуть виявитися трохи могутнішими, ніж непараметричні, але тільки в тому випадку, якщо ознака обмірювана за інтервальною шкалою й нормально розподілена. Лише з деякою натяжкою можна вважати дані, представлені не в стандартизованих оцінках, інтервальними. Крім того, перевірка розподілу «на нормальність» вимагає досить складних розрахунків, результат яких заздалегідь невідомий. Може виявитися, що розподіл ознаки відрізняється від нормального, і нам так чи інакше однаково прийдеться звернутися до непараметричних критеріїв.

Непараметричні критерії позбавлені всіх цих обмежень і не вимагають таких тривалих і складних розрахунків. У порівнянні з параметричними критеріями вони обмежені лише в одному – з їхньою допомогою неможливо оцінити взаємодію двох або більше умов або факторів, що впливають на зміну ознаки. Цю задачу може вирішити тільки дисперсійний двухфакторний аналіз, що є параметричним методом.

Статистичні критерії визначають також метод розрахунку певного числа й саме це число.

Кореляційний аналіз призначений для оцінювання форми, знаку й тісноти зв'язку між кількома ознаками або факторами, що досліджуються. При визначенні форми зв'язку розглядається її лінійність або нелінійність.

Факторний аналіз – метод багатофакторної математичної статистики, що застосовується при дослідженні статистично пов'язаних ознак з метою виявлення певної кількості прихованих що безпосереднього спостереження факторів.

Потужність критерію - це його здатність виявляти розходження, якщо вони є. Іншими словами, це його здатність відхилити нульову гіпотезу про відсутність розходжень, якщо вона неправильна.

Якщо приймається нульова гіпотеза, у той час як вона неправильна – це називається помилкою II роду.

Імовірність такої помилки позначається як β . Потужність критерію – це його здатність не припуститися помилки II роду, тому: Потужність = $1 - \beta$.

Потужність критерію визначається емпіричним шляхом. Одні й ті ж задачі можуть бути вирішені за допомогою різних критеріїв, при цьому виявляється, що деякі критерії дозволяють виявити розходження там, де інші нездатні це зробити, або виявляють більш високий рівень значимості розходжень. Підставою для вибору критерію може бути не тільки потужність, але й інші його характеристики, а саме:

- а) простота;
- б) більш широкий діапазон використання;
- в) застосовність до нерівних за об'ємом виборок;
- г) більша інформативність результатів.

Рівні статистичної значимості – це ймовірність того, що розходження вважалися істотними, а вони насправді випадкові.

Коли вказується, що розходження достовірні на 5%-ому рівні значимості, або при $\rho \leq 0,05$, то вважається, що ймовірність того, що вони все-таки недостовірні, становить 0,05.

Коли вказується, що розходження достовірні на 1%-ому рівні значимості, або при $\rho \leq 0,01$, то мається на увазі, що ймовірність того, що вони все-таки недостовірні, становить 0,01.

Якщо перевести все це на більш формалізовану мову, то рівень значимості – це ймовірність відхилення нульової гіпотези, у той час як вона правильна.

Якщо відхиляється нульова гіпотеза, у той час як вона правильна – це називається помилкою I роду.

Імовірність такої помилки звичайно позначається як α . У деяких посібниках автори вказують у дужках не $\rho \leq 0,05$ або $\rho \leq 0,01$, а $\alpha \leq 0,05$ або $\alpha \leq 0,01$.

Якщо ймовірність помилки – це α , то ймовірність правильного рішення: $1 - \alpha$. Чим менше α , тим більше ймовірність правильного рішення.

Історично склалося так, що в психології прийнято вважати нижчим рівнем статистичної значимості 5%-ий рівень ($\rho \leq 0,05$): достатнім – 1%-ий рівень ($\rho \leq 0,01$) і вищим 0,1%-ий рівень ($\rho \leq 0,001$), тому в таблицях критичних значень звичайно наводяться значення критеріїв, що відповідають рівням статистичної значимості $\rho \leq 0,05$ й $\rho \leq 0,01$, іноді - $\rho \leq 0,001$. Для деяких

критеріїв у таблицях зазначений точний рівень значимості їх різних емпіричних значень. Наприклад, для $\rho^* = 1,56$ $\rho = 0,06$.

Якщо рівень статистичної значимості не досягне $\rho = 0,05$, нульова гіпотеза не відхиляється. Найбільш логічно, вслід за Р. Руніоном (1982), буде дотримуватися наступного правила відхилення гіпотези про відсутність розходжень (H_0) і прийняття гіпотези про статистичну вірогідність розходжень (H_1).

Правило відхилення H_0 й прийняття H_1

Якщо емпіричне значення критерію дорівнює критичне значення, що відповідає $\rho \leq 0,05$ або перевищує його, то H_0 відхиляється, але певно прийняти H_1 ще неможна. Якщо емпіричне значення критерію дорівнює критичне значення, що відповідає $\rho \leq 0,01$ або перевищує його, то H_0 відхиляється й приймається H_1 .

Винятки: критерій знаків G, критерій Т Вілкоксона й критерій U Манна-Уїтні. Для них встановлюються зворотні співвідношення.

Для полегшення процесу ухвалення рішення можна щораз вичерчувати «ось значимості».

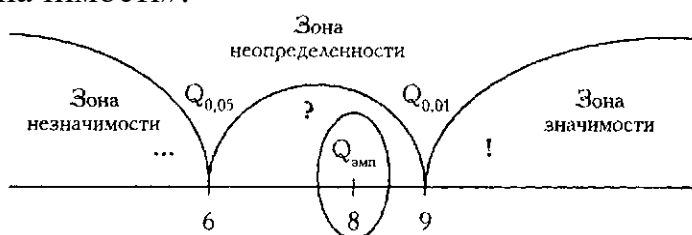

Рис. 7.1 Приклад «осі значимості» для критерію Q Розенбаума

Критичні значення критерію позначені як $Q_{0,05}$ і $Q_{0,01}$, емпіричне значення критерію - як $Q_{емп}$. Воно укладено в еліпс.

Вправо від критичного значення $Q_{0,01}$ простирається «зона значимості» – сюди попадають емпіричні значення, що перевищують $Q_{0,01}$ і, отже, безумовно значимі.

Уліво від критичного значення $Q_{0,05}$ простирається «зона незначимості», – сюди попадають емпіричні значення Q , які нижче $Q_{0,05}$ і, отже, безумовно незначимі.

Можна побачити, що $Q_{0,05} = 6$; $Q_{0,01} = 9$; $Q_{емп} = 8$.

Емпіричне значення критерію попадає в область між $Q_{0,05}$ і $Q_{0,01}$. Це зона «невизначеності»: можна одразу відхилити гіпотезу про невірогідність розходжень (H_0), але ще неможна прийняти гіпотезу про їхню вірогідність (H_1).

Дослідник може вважати достовірними вже ті розходження, які не попадають у зону незначимості, заявивши, що вони достовірні при $\rho \leq 0,05$, або вказавши точний рівень значимості отриманого емпіричного значення критерію, наприклад: $\rho = 0,02$. За допомогою таблиць Додатка 1 це можна

зробити стосовно критеріїв Н Крускала-Уолліса, χ^2 , Фрідмана, L Пейджа, φ^* Фішера, λ Колмогорова.

Рівень статистичної значимості або критичні значення критеріїв визначаються по-різному при перевірці направлених і ненаправлених статистичних гіпотез.

При направленій статистичній гіпотезі використовується одnobічний критерій, при ненаправленій гіпотезі – двобічний критерій. Двобічний критерій більш строгий, оскільки він перевіряє розходження в обидва боки, і тому то емпіричне значення критерію, що раніше відповідало рівню значимості $\rho \leq 0,05$, тепер відповідає лише рівню $\rho \leq 0,10$.

У таблицях критичних значень, де критерії підібрані таким чином, що направленим гіпотезам відповідає одnobічний, а ненаправленим – двобічний критерій, наведені значення, що задовольняють ті вимоги, які пред'являються до кожного з них. Дослідникові необхідно лише стежити за тим, щоб його гіпотези збігалися за змістом і за формою з гіпотезами, пропонованими в описі кожного з критеріїв.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАВДАНЬ І МЕТОДІВ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Безліч завдань психологічного дослідження допускає ті або інші зіставлення. Треба зіставити групи випробуваних за якою-небудь ознакою, щоб виявити відмінності між ними за цією ознакою. Отже, зіставляється те, що було «до» з тим, що стало «після» наших експериментальних або будь-яких інших впливів, щоб визначити ефективність цих впливів. Емпіричний розподіл значень ознаки зіставляється з яким-небудь теоретичним законом розподілу або два емпіричні розподіли між собою, для того, щоб довести не випадковість вибору альтернатив або відмінності у формі розподілів.

Зазначимо, що далі зіставляються дві ознаки, обмірювані на одній і тій же вибірці випробуваних, для того, щоб установити ступінь погодженості їх змін, їх спряженість, кореляцію між ними.

Нарешті, зіставляються індивідуальні значення, отримані при різних комбінаціях яких-небудь істотних умов, для того щоб виявити характер взаємодії цих умов у їхньому впливі на індивідуальні значення ознаки.

Саме ці завдання дозволяють розв'язати той набір методів, який пропонується. Усі ці методи можуть бути використані при так званій «ручній» обробці даних.

Коротка класифікація завдань і методів представлена у таблиці 7.2.

Класифікація завдань і методів їх розв'язання

Завдання	Умови	Методи
1. Виявлення відмінностей у рівні досліджуваної ознаки	а) 2 вибірки випробуваних	Q - критерій Розенбаума; U - критерій Манна-Уїтні; ϕ^* - критерій (кутове перетворення Фішера)
	б) 3 і більш вибірок випробуваних	S - критерій тенденцій Джонкіра; H - критерій Крускала-Уолліса.
2. Оцінка зрушення значень досліджуваної ознаки	а) 2 виміри на одній і тій же вибірці випробуваних	T - критерій Вілкоксона; G - критерій знаків; ϕ^* - критерій (кутове перетворення Фішера).
	б) 3 і більш вимірів на одній і тій же вибірці випробуваних	χ^2 - критерій Фрідмана; L - критерій тенденцій Пейджа.
3. Виявлення відмінностей у розподілі	а) при зіставленні емпіричної ознаки розподілу з теоретичною	χ^2 - критерій Пірсона; λ - критерій Колмогорова-Смірнова; m - біноміальний критерій.
	б) при зіставленні двох емпіричних розподілів	χ^2 - критерій Пірсона; λ - критерій Колмогорова-Смірнова; ϕ^* - критерій (кутове перетворення Фішера).
4. Виявлення ступеня погодженості змін	а) двох ознак	rs - коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.
	б) двох ієрархій або профілів	rs - коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.
5. Аналіз змін ознаки під впливом контрольованих умов	а) під впливом одного фактора	S - критерій тенденцій Джонкіра; L - критерій тенденцій Пейджа; однофакторний дисперсійний аналіз Фішера.
	б) під впливом двох факторів одночасно	двухфакторний дисперсійний аналіз Фішера.

ВИЯВЛЕННЯ ВІДМІННОСТЕЙ У РІВНІ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ОЗНАКИ

Q-критерій Розенбаума

Призначення критерію

Критерій використовується для оцінки відмінностей між двома вибірками за рівнем якої-небудь ознаки, кількісно обмірюваного. У кожній з вибірок повинно бути не менш 11 випробуваних.

Опис критерію

Це дуже простий непараметричний критерій, який дозволяє швидко оцінити відмінності між двома вибірками за якою-небудь ознакою. Однак якщо критерій Q не виявляє достовірних відмінностей, це ще не означає, що їх дійсно немає.

У цьому випадку варто застосувати критерій φ^* Фішера. Якщо ж Q-критерій виявляє достовірні відмінності між вибірками з рівнем значимості $p < 0,01$, можна обмежитися тільки їм і уникнути труднощів застосування інших критеріїв.

Критерій застосовується в тих випадках, коли дані представлені принаймні в порядковій шкалі. Ознака повинна варіювати в якомусь діапазоні значень, інакше зіставлення за допомогою Q-критерію просто неможливі. Наприклад, якщо в нас тільки 3 значення ознаки, 1, 2 і 3, – нам дуже важко буде встановити відмінності. Метод Розенбаума вимагає досить тонко обмірюваних ознак.

Застосування критерію починається з того, що впорядковуються значення ознаки в обох вибірках по наростанню (або убубанню) ознаки. Найкраще, якщо дані кожного випробуваного представлені на окремій картці. Тоді нічого не варто впорядкувати два ряди значень по ознаці, що цікавить нас, розкладаючи картки на столі. Так відразу видно, чи збігаються діапазони значень, і якщо ні, то наскільки один ряд значень «вище» (S_1), а другий – «нижче» (S_2). Для того, щоб не заплутатися, у цьому й у багатьох інших критеріях рекомендується *першим рядом* (вибіркою, групою) уважати той ряд, де значення вище, а *другим рядом* – той, де значення нижче.

Гіпотези

H_0 : Рівень ознаки у вибірці 1 не перевищує рівня ознаки у вибірці 2.

H_1 : Рівень ознаки у вибірці 1 перевищує рівень ознаки у вибірці 2.

Графічне представлення критерію Q

На рис. 7.2 представлено три варіанти співвідношення рядів значень у двох вибірках. У варіанті (а) усі значення першого ряду вище всіх значень другого ряду. Відмінності, безумовно, достовірні, при дотриманні умови, що $n_1, n_2 \geq 11$.

У варіанті (б), навпаки, обоє рядів перебувають на тому самому рівні: відмінності недостовірні. У варіанті (в) ряди частково перехрещуються, але все-таки перший ряд виявляється набагато вище другого. Досить великі зони S_1 і S_2 , у сумі складові Q, можна визначити по таблиці I додатка 1, де наведені критичні значення Q для різних n . Чим величина Q більше, тим більше достовірні відмінності можна констатувати.

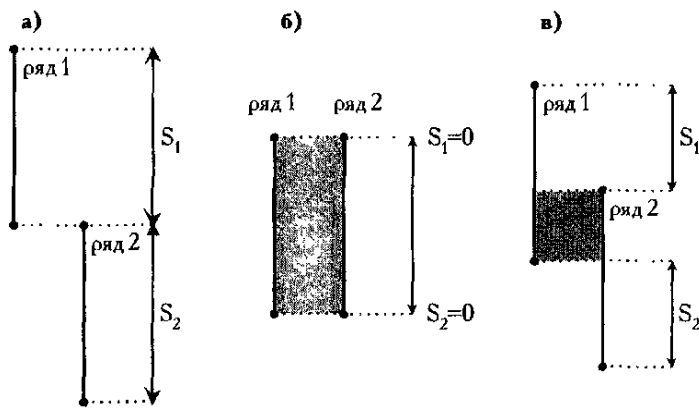

Рис.7.2 Можливі співвідношення рядів значень у двох виборках; S_1 – зона значень 1-го ряду, які є вищими максимального значення 2-го ряду; S_2 – зона значень другого ряду, що є меншими мінімального значення 1-го ряду; штрихуванням відзначені перехресні зони двох рядів.

Обмеження критерію Q

1. У кожній з вибірок, що зіставляються, повинно бути не менш 11 спостережень. При цьому обсяги вибірок повинні приблизно збігатися. Е.В. Гублером вказуються наступні правила:

а) якщо в обох вибірках менше 50 спостережень, то абсолютна величина різниці між n_1 і n_2 не повинна бути більше 10 спостережень;

б) якщо в кожній з вибірок більше 51 спостереження, але менше 100, то абсолютна величина різниці між n_1 і n_2 не повинна бути більше 20 спостережень;

в) якщо в кожній з вибірок більше 100 спостережень, то допускається, щоб одна з вибірок була більше іншої не більш ніж в 1,5-2 рази.

2. Діапазони розбігу значень у двох вибірках повинні не збігатися між собою, а якщо ні, то застосування критерію безглуздо. Тим часом, можливі випадки, коли діапазони розкиду значень збігаються, але, внаслідок різносторонньої асиметрії двох розподілів, відмінності в середніх величинах ознак істотні (рис. 4.3, 4.4).

(Рис. 2.3., 2.4).

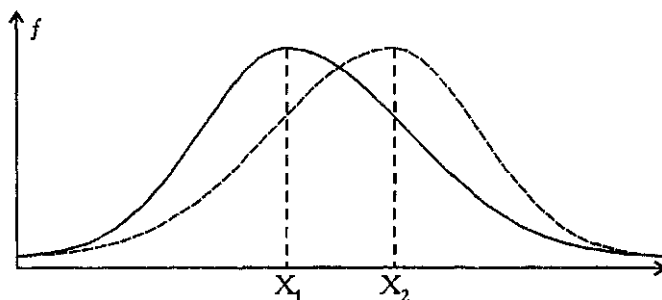

Рис. 7.3. Варіант співвідношення розподілів ознаки у двох вибірках, при якому критерій безпомічний

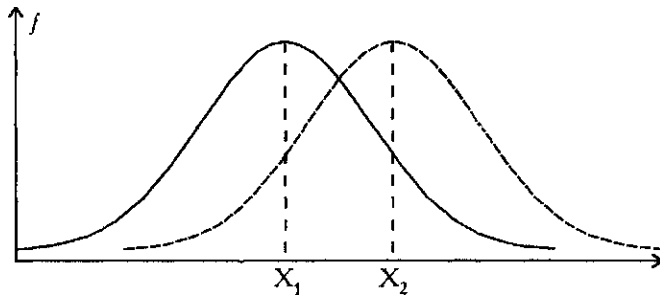

Рис. 7.4. Варіант співвідношення розподілів ознаки у двох вибірках, при якому критерій може бути могутнім

АЛГОРИТМ 1

Підрахунок критерію Q Розенбаума

1. Перевірити, чи виконуються обмеження: $n_1, n_2 \geq 11$, $n_1 n_2 \approx n_2$
2. Упорядкувати значення окремо в кожній вибірці по ступеню зростання ознаки. Уважати вибіркою 1 ту вибірку, значення в якій приблизно вище, а вибіркою 2 – ту, де значення приблизно нижче.
3. Визначити найвище (максимальне) значення у вибірці 2.
4. Підрахувати кількість значень у вибірці 1, які вище максимального значення у вибірці 2. Позначити отриману величину як S_1 .
5. Визначити найнижче (мінімальне) значення у вибірці 1.
6. Підрахувати кількість значень у вибірці 2, які нижче мінімального значення вибірки 1. Позначити отриману величину як S_2 .
7. Підрахувати емпіричне значення Q по формулі: $Q = S_1 + S_2$
8. При $n_1, n_2 > 26$ зіставити отримане емпіричне значення з $Q_{кр} = 8$ ($p \leq 0,05$) і $Q_{кр} = 10$ ($p \leq 0,01$). Якщо $Q_{емп}$ перевищує або принаймні рівняється $Q_{кр} = 8$, H_0 відкидається.

U - критерій Манна-Уїтні

Призначення критерію

Критерій призначений для оцінки відмінностей між двома вибірками за рівнем якої-небудь ознаки, кількісно обмірюваного. Він дозволяє виявляти відмінності між малими вибірками, коли $n_1, n_2 \geq 3$ або $n_1 = 2, n_2 \geq 5$, і є сильнішим, чим критерій Розенбаума.

Опис критерію

Цей метод визначає, чи досить мала зона перехресних значень між двома рядами. Ми пам'ятаємо, що 1-м рядом (вибіркою, групою) ми називаємо той ряд значень, у якому значення, за попередньою оцінкою, вище, а 2-м рядом – той, де вони приблизно нижче.

Чим менше область перехресних значень, тим більше імовірно, що відмінності достовірні. Іноді ці відмінності називають відмінностями в розташуванні двох вибірок.

Емпіричне значення критерію U відбиває те, наскільки велика зона збігу між рядами. Тому чим менше $U_{емп}$, тим більше імовірно, що відмінності достовірні.

Гіпотези

H_0 : Рівень ознаки в групі 2 не нижче рівня ознаки в групі 1.

H_1 : Рівень ознаки в групі 2 нижче рівня ознаки в групі 1.

Графічне представлення критерію U

На рис. 7.5 представлено три, з безлічі можливих варіантів, співвідношення двох рядів значень.

У варіанті (а) другий ряд нижче першого, і ряди майже не перехрещуються. Область накладення занадто мала, щоб скрадати відмінності між рядами. Є шанс, що відмінності між ними достовірні. Точно визначити це можна за допомогою критерію U.

У варіанті (б) другий ряд теж нижче першого, але й область перехресних значень у двох рядів досить велика. Вона може ще не досягати критичної величини, коли відмінності прийде визнати несуттєвими. Але чи так це, можна визначити тільки шляхом точного підрахунку критерію U.

У варіанті (в) другий ряд нижче першого, але область накладення настільки велика, що відмінності між рядами скрадаються.

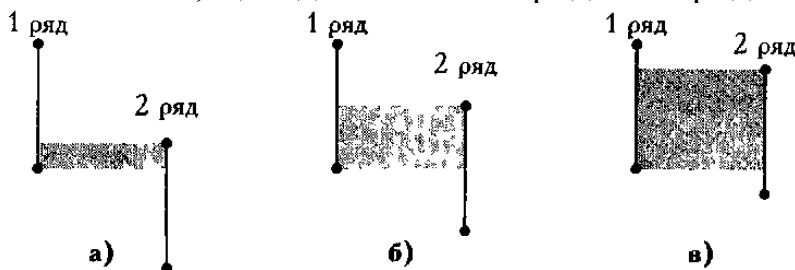

Рис. 7.5. Можливі варіанти співвідношень рядів значень у двох вибірках; штрихуванням позначені зони накладення.

Обмеження критерію U

1. У кожній вибірці повинно бути не менш 3 спостережень: $n_1, n_2 \geq 3$; допускається, щоб в одній вибірці було 2 спостереження, але тоді в другій їх повинно бути не менш 5.

2. У кожній вибірці повинно бути не більш 60 спостережень; $n_1, n_2 \leq 60$. Однак уже при $n_1, n_2 > 20$ ранжирування стає досить трудомістким.

Вважається, у випадку, якщо $n_1, n_2 > 20$, краще використовувати інший критерій, а саме кутове перетворення Фішера в комбінації із критерієм λ , що дозволяє виявити критичну точку, у якій накопичуються максимальні відмінності між двома вибірками, що зіставляються.

Формулювання звучить складно, але сам метод досить простий. Кожному дослідникові краще спробувати різні шляхи й вибрати той, який видасться йому більш підходящим.

Критерій U вимагає старанності й уваги. Насамперед, необхідно пам'ятати правила ранжирування.

Правила ранжирування

1. Меншому значенню нараховується менший ранг. Найменшому значенню нараховується ранг 1.

Найбільшому значенню нараховується ранг, відповідний до кількості ранжируємих значень. Наприклад, якщо $n=7$, то найбільше значення одержить

ранг 7, за можливим виключенням для тих випадків, які передбачені правилом 2.

2. У випадку, якщо кілька значень рівні, їм нараховується ранг, що представляє собою середнє значення з тих рангів, які вони одержали б, якби не були рівні.

Наприклад, 3 найменших значення рівні 10 секундам. Якби вимірювався час більш точно, то ці значення могли б різнитися й становили б, скажемо, 10,2 сек; 10,5 сек; 10,7 сек. У цьому випадку вони одержали б ранги, відповідно, 1, 2 і 3. Але оскільки отримані значення рівні, кожне з них одержує середній ранг:

$$\frac{1+2+3}{3} = \frac{6}{3} = 2$$

Допустимо, з'являються 2 значення рівні 12 сек. Вони повинні були б одержати ранги 4 і 5, але, оскільки вони рівні, то одержують середній ранг:

$$\frac{4+5}{2} = 4,5 \text{ н т. д.}$$

3. Загальна сума рангів повинна збігатися з розрахунковою, яка визначається по формулі:

$$\sum(R_i) = \frac{N \cdot (N+1)}{2}$$

де N - загальна кількість ранжируємих спостережень (значень). Розбіжність реальної й розрахункової сум рангів буде свідчити про помилку, допущену при нарахуванні рангів або їх підсумовуванні. Перш ніж продовжити роботу, необхідно знайти помилку й усунути її.

При підрахунку критерію U легше всього відразу привчити себе діяти по строгому алгоритму.

АЛГОРИТМ 2

Підрахунок критерію U Манна-Уїтні.

1. Перенести всі дані випробуваних на індивідуальні картки.
2. Позначити картки випробуваних вибірки 1 одним кольором, скажемо червоним, а всі картки з вибірки 2 – іншим, наприклад синім.
3. Розкласти всі картки в єдиний ряд по ступеню зростання ознаки, незважаючи на те, до якої вибірки вони відносяться, так якби працювали з однієї великою вибіркою.
4. Проранжувати значення на картках, приписуючи меншому значенню менший ранг. Усього рангів вийде стільки (n_1+n_2) .
5. Знову розкласти картки на дві групи, орієнтуючись на кольорові позначення: червоні картки в один ряд, сині – в іншій.
6. Підрахувати суму рангів окремо на червоних картках (вибірка 1) і на синіх картках (вибірка 2). Перевірити, чи збігається загальна сума рангів з розрахунковою.
7. Визначити більшу із двох рангових сум.
8. Визначити значення U по формулі:

$$U = (n_1 \cdot n_2) + \frac{n_x \cdot (n_x + 1)}{2} - T_x$$

де n_1 - кількість випробуваних у вибірці 1;

- n_2 - кількість випробуваних у вибірці 2;
- T_x - більша із двох рангових сум;
- n_x - кількість випробуваних у групі з більшою сумою рангів.

Для оцінки відмінностей одночасно між *трьома, чотирма* і т.д. вибірки по *рівню* якої-небудь ознаки призначається **Н - критерій Крускала-Уолліса**. Він дозволяє встановити, що *рівень* ознаки *змінюється* при переході від групи до групи, але не вказує на напрямок цих змін.

ОЦІНКА ВІРОГІДНОСТІ ЗРУШЕННЯ В ЗНАЧЕННЯХ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ОЗНАКИ

Критерій Вілкоксона (Уілкоксона): дві залежні вибірки

Призначення критерію Вілкоксона

Критерій призначений для зіставлення показників, обмірюваних у двох різних умовах на одній і тій же вибірці випробуваних. Він дозволяє встановити не тільки спрямованість змін, але і їх виразність, тобто здатний визначити, чи є зрушення показників в одному напрямку більш інтенсивним, чим в іншому.

Критерій застосується в тих випадках, коли ознаки обмірювані, принаймні, у порядковій шкалі. Доцільно застосовувати даний критерій, коли величина самих зрушень варіює в деякому діапазоні (10-15 % від їхньої величини). Це пояснюється тим, що розкид значень зрушень повинен бути таким, щоб з'являлася можливість їх ранжирування. У випадку якщо зрушення незначно різняться між собою й ухвалюють якісь кінцеві значення (наприклад: +1, -1 і 0), то формальних перешкод до застосування критерію нема, але, через велику кількість однакових рангів, ранжирування втрачає зміст, і ті ж результати простіше було б одержати за допомогою критерію знаків.

Опис критерію Вілкоксона

Суть методу полягає в тому, що зіставляються абсолютні величини виразності зрушень у тому або іншому напрямку. Для цього спочатку всі абсолютні величини зрушень ранжуються, а потім підсумовуються ранги. Якщо зрушення в ту або іншу сторону відбуваються випадково, то й суми їх рангів виявляться приблизно рівні. Якщо ж інтенсивність зрушень в одну сторону більше, то сума рангів абсолютних значень зрушень у протилежну сторону буде значно нижче, чим це могло б бути при випадкових змінах.

Мінімальне значення величини: $W = n(n + 1)/2$, де n – обсяг другої вибірки.
Максимальне значення величини $W = n(n + 1)/2 + mn$, де n – обсяг другої вибірки, m – обсяг першої вибірки.

Обмеження критерію

Обсяг вибірки – від 5 до 50 елементів

Нульові зрушення виключаються з розгляду. (Цю вимогу можна обійти, переформулювавши вид гіпотези. Наприклад: зрушення у бік збільшення значень перевищує зрушення у бік їх зменшення й тенденцію до збереження на колишньому рівні.)

Зрушення в напрямку, що більш часто зустрічається, прийнято вважати «типовим», і навпаки.

Є також урізаний варіант для порівняння однієї вибірки з відомим значенням медіани.

АЛГОРИТМ 3

Підрахунок критерію Вілкоксона

1. Скласти список випробуваних у будь-якому порядку, наприклад, алфавітному.
2. Обчислити різницю між індивідуальними значеннями в другому й першому вимірах. Визначити, що буде вважатися типовим зрушенням.
3. Згідно з алгоритмом ранжирування, проранжувати абсолютні величини різниць, нараховуючи меншому значенню менший ранг, і перевірити збіг отриманої суми рангів з розрахунковою.
4. Відзначити яким-небудь способом ранги, відповідні до зрушень у нетиповому напрямку. Підрахувати їхню суму T .
5. Визначити критичні значення T для даного обсягу вибірки. Якщо T -емп. менше або рівний T -кр. – зрушення в «типову» сторону вірогідно переважає.

Фактично оцінюються знаки значень, отриманих вирахуванням ряду значень одного виміру з іншого. Якщо в результаті кількість значень, що знизилися, приблизно дорівнює кількості, що збільшилися, гіпотеза про нульову медіану підтверджується.

Отже, у вас є дані обстеження, отримані у двох досвідах (або у двох вимірах), але на одній і тій же групі випробуваних (піддослідних, об'єктів).

Поняття «залежні вибірки».

Залежні вибірки – це два виміри того самого параметра, зроблені на одній і тій же сукупності об'єктів або в різний час, або при різних умовах. У підсумку виходять дві групи даних, попарно зв'язані між собою через ті самі об'єкти.

Дві вибірки вважаються залежними друг від друга, якщо кожному значенню однієї вибірки можна однозначно поставити у відповідність рівно одне значення іншої вибірки. Аналогічно визначається залежність друг від друга декількох вибірок.

Або таке визначення:

Залежні (зв'язані, попарно сполучені) вибірки – це вибірки параметри, яких представляють собою, одні й ті ж сукупності до й після впливу деякого фактора.

Найчастіше *залежні* вибірки – це виміри однієї й тієї ж групи об'єктів у різні моменти часу (наприклад, до й після впливу якого-небудь фактора). Таким чином, залежні вибірки завжди повинні містити *однакову кількість спостережень*. В електронній таблиці залежні змінні розташовуються в різних *стовпчиках* однієї таблиці під різними назвами (наприклад, *показники чогось до впливу й показники чогось після впливу*).

Треба із цих двох стовпчиків даних одержати якісь узагальнені результати, зробити висновки. *І найголовніше – треба зрівняти між собою дві ці вибірки.*

Для зіставлення показників, обмірюваних у *трьох або більше* умовах на *одній* і тій же вибірці випробуваних застосовується **Критерій χ^2 Фрідмана**, який дозволяє встановити, що величини показників від умови до умови *змінюються*, але при цьому не вказує на напрямок змін.

ВИЯВЛЕННЯ ВІДМІННОСТЕЙ У РОЗПОДІЛІ ОЗНАКИ

χ^2 критерій Пірсона

Для перевірки гіпотези про узгодженість розподілів найчастіше використовують χ^2 критерій Пірсона.

Призначення критерію

χ^2 критерій Пірсона застосовується як для перевірки узгодженості емпіричного розподілу із заданим теоретичним, так і для перевірки узгодженості емпіричних розподілів. Критерій є непараметричним.

Опис критерію

Критерій χ^2 відповідає на запитання про те, чи з однаковою частотою зустрічаються різні значення ознаки в емпіричному й теоретичному розподілах або у двох і більше емпіричних розподілах.

Перевага методу полягає в тому, що він дозволяє зіставляти розподіли ознак, представлених у будь-якій шкалі, починаючи від шкали найменувань. У найпростішому випадку альтернативного розподілу «так – ні», «допустив брак – не допустив браку», «вирішив задачу – не вирішив задачу» можна застосувати критерій χ^2 .

Наприклад, якийсь спостерігач фіксує кількість пішоходів, що обрали праву або ліву із двох симетричних доріжок на шляху із точки А в точку Б (див. Рис. 7.6).

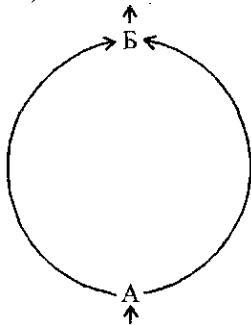

Рис. 7.6. Ілюстрація наприклад про теоретично рівноверогідний вибір із двох альтернатив – правої й лівої доріжок, що ведуть із крапки А в крапку Б

У результаті 70 спостережень встановлено, що 51 особа обрали праву доріжку, і лише 19 – ліву. За допомогою критерію χ^2 можна визначити, чи відрізняється даний розподіл виборів від рівномірного розподілу, при якому обидві доріжки вибиралися б з однаковою частотою. Це варіант зіставлення отриманого емпіричного розподілу з теоретичним. Така задача може стояти, наприклад, у прикладних психологічних дослідженнях, пов'язаних із проектуванням в архітектурі, системах повідомлення й ін.

Але можна припустити, що спостерігач вирішує зовсім іншу задачу: він зайнятий проблемами білатерального регулювання. Збіг отриманого розподілу з

рівномірним його цікавить набагато в меншому ступені, ніж збіг або розбіжність його даних з даними інших дослідників. Йому відомо, що люди з перевагою правої ноги схильні робити коло проти годинникової стрілки, а люди з перевагою лівої ноги - коло по ходу годинникової стрілки, і що в дослідженні колег перевага лівої ноги була виявлена в 26 осіб зі 100 обстежених.

За допомогою методу χ^2 він може зіставити два емпіричних розподіли: співвідношення 51:19 у власній вибірці й співвідношення 74:26 у вибірці інших дослідників.

Це варіант зіставлення двох емпіричних розподілів за найпростішою альтернативною ознакою (найпростішій з математичної точки зору).

Аналогічним образом можна зіставляти розподіли виборів із трьох і більше альтернатив. Наприклад, якщо у вибірці з 50 осіб 30 обрали відповідь (а), 15 осіб – відповідь (б) і 5 осіб – відповідь (в), то можна за допомогою методу χ^2 перевірити, чи відрізняється цей розподіл від рівномірного розподілу або від розподілу відповідей в іншій вибірці, де відповідь (а) обрали 10 осіб, відповідь (б) – 25 осіб, відповідь (в) – 15 осіб.

У тих випадках, якщо ознака вимірюється кількісно – у балах, секундах або міліметрах, доведеться об'єднати весь достаток значень ознаки в кілька розрядів. Наприклад, якщо час розв'язання задачі варіює від 10 до 300 секунд, то можна ввести 10 або 5 розрядів, залежно від об'єму вибірки. Наприклад, це будуть розряди: 0-50 секунд; 51-100 секунд; 101-150 секунд і т.д. Потім за допомогою методу χ^2 потрібно зіставляти частоти зустрічальності різних розрядів ознаки, але в іншому принципова схема не змінюється.

При зіставленні емпіричного розподілу з теоретичним визначається ступінь розбіжності між емпіричними й теоретичними частотами.

При зіставленні двох емпіричних розподілів визначається ступінь розбіжності між емпіричними частотами й теоретичними частотами, які спостерігалися б у випадку збігу двох цих емпіричних розподілів. Формули розрахунку теоретичних частот спеціально надаватимуться для кожного варіанта зіставлень.

Чим більше розбіжність між двома розподілами, що зіставляються, тим більше емпіричне значення.

Гіпотези

У першому випадку критерій служить для перевірки наступних гіпотез:

H_0 : розподіл ознаки збігається із заданим теоретичним;

H_1 : ознака розподілена за відмінним від заданого законом.

Якщо n_i — емпірична частота варіанти x_i ($i = \overline{1, k}$), а $f_i = np_i$, де p_i — ймовірність x_i , а $n = \sum_{i=1}^k n_i$ — об'єм вибірки, то величину

$$\chi_e^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(n_i - f_i)^2}{f_i} = n \sum_{i=1}^k \frac{(n_i/n - p_i)^2}{p_i}$$

називають емпіричним значенням χ^2 критерію Пірсона. Критичну точку $\chi_{кр}^2$ для заданого рівня значущості α і ν ступенів вільності визначають з таблиць критичних значень розподілу χ^2 (додаток А).

Кількість ступенів вільності ν визначають за формулою

$$\nu = k - l - 1,$$

де k — кількість варіант, l — кількість незалежних параметрів розподілу, які визначаються за вибіркою.

Якщо $\chi_e^2 \leq \chi_{кр}^2$ для рівня значущості $\alpha = 0,05$, то приймається гіпотеза H_0 , у випадку, коли $\chi_e^2 \geq \chi_{кр}^2$ для рівня значущості $\alpha = 0,01$, приймається альтернативна гіпотеза H_1 .

Графічне представлення критерію

На прикладі з вибором правої або лівої доріжок на шляху із крапки А в крапку Б. На рис. 7.7 частота вибору лівої доріжки представлена лівим стовпчиком, а частота вибору правої доріжки – правим стовпчиком гістограми. На осі ординат відмірюються відносні частоти вибору, тобто частоти вибору тієї або іншої доріжки, віднесені до загальної кількості спостережень. Для лівої доріжки відносна частота, що називається також частістю, становить $19/70$, тобто $0,27$, а для правої доріжки $51/70$, тобто $0,73$.

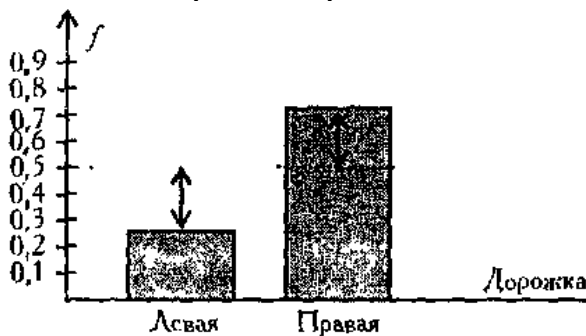

Рис. 7.7. Частоти вибору лівої й правої доріжок, теоретична частота представлена у вигляді горизонтальної планки, стрілками позначені області розбіжності між емпіричними й теоретичними частотами.

Якби обидві доріжки обиралися рівноверогідно, то половина випробуваних обрала б праву доріжку, а половина – ліву. Імовірність вибору кожної з доріжок становила б $0,50$.

Видно, що відхилення емпіричних частот від цієї величини досить значні. Можливо, розходження між емпіричним і теоретичним розподілом виявляться достовірними.

На рис. 7.8 фактично представлені дві гістограми, але стовпчики згруповані так, що ліворуч зіставляються частоти переваги лівої доріжки у виборі спостерігача (1) і у вибірці Т.А. Доброхотової і Н.Н. Брагіної (2), а праворуч – частоти переваги правої доріжки в цих же двох вибірках.

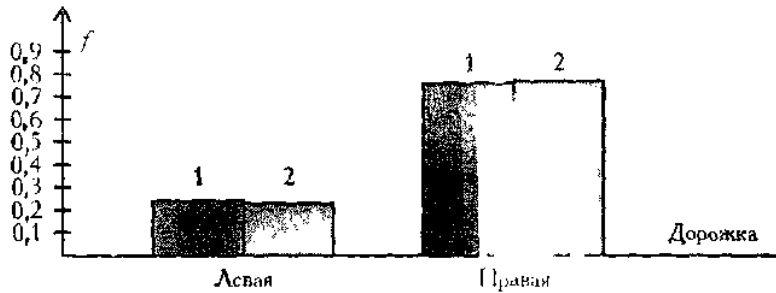

Рис. 7.8. Частоти вибору лівої й правої доріжок у двох вибірках випробуваних

- Вибірка спостерігача;
- Вибірка інших дослідників.

Ми бачимо, що розбіжності між вибірками дуже незначні. Критерій швидше за все, підтвердить збіг двох розподілів.

Обмеження критерію

1. Об'єм вибірки повинен бути досить великим: $n \geq 30$. При $n < 30$ критерій χ^2 дає досить приблизні значення. Точність критерію підвищується при великих n .

2. Теоретична частота для кожної чарунки таблиці не повинна бути менше 5: $f \geq 5$. Це означає, що якщо число розрядів задане заздалегідь і не може бути змінено, то не можна застосовувати метод χ^2 , не накопичивши певного мінімального числа спостережень. Якщо, наприклад, стоїть задача перевірити припущення про те, що частота звернень до телефонної служби Довіри нерівномірно розподіляється по 7 дням тижня, то буде потрібно $5 \cdot 7 = 35$ звернень. Таким чином, якщо кількість розрядів (k) задано заздалегідь, як у цьому випадку, мінімальне число спостережень (n_{\min}) визначається за формулою: $n_{\min} = k \cdot 5$.

3. Обрані розряди повинні «вичерпувати» весь розподіл, тобто охоплювати весь діапазон варіативності ознак. При цьому групування на розряди повинно бути однаковим у всіх розподілах, що зіставляються.

4. Необхідно вносити «поправки на безперервність» при зіставленні розподілів ознак, які приймають усього 2 значення. При внесенні поправки значення зменшується.

5. Розряди повинні бути неперехресними: якщо спостереження віднесені до одного розряду, то воно вже не може бути віднесено ні до якого іншого розряду.

Сума спостережень по розрядах завжди повинна дорівнювати загальну кількість спостережень.

Правомірне питання про те, що вважати числом спостережень – кількість виборів, реакцій, дій або кількість випробуваних, які роблять вибір, проявляють реакції або здійснюють дії. Якщо випробуваний проявляє кілька реакцій, і всі вони реєструються, то кількість випробуваних не буде збігатися з кількістю реакцій. Можна проскладати реакції кожного випробуваного, як, наприклад, це робиться в методиці Хекхаузена для дослідження мотивації досягнення або в

Тесті фрустраційної толерантності С. Розенцвейга, і порівняти розподіли індивідуальних сум реакцій у декількох вибірках.

У цьому випадку числом спостережень буде кількість випробуваних. Якщо ж підраховується частота реакцій певного типу в цілому по вибірці, то утворюється розподіл реакцій різного типу, і в цьому випадку кількістю спостережень буде загальна кількість зареєстрованих реакцій, а не кількість випробуваних.

З математичної точки зору правило незалежності розрядів дотримується в обох випадках: одне спостереження належить до одного й тільки одного розряду розподілу.

Можна уявити собі й такий варіант дослідження, де вивчається розподіл виборів одного випробуваного. У когнітивно-біхевіоральній терапії, наприклад, клієнтові пропонується щораз фіксувати точно час прояву небажаної реакції, наприклад, приступів страху, депресії, вибухів гніву. Надалі психотерапевт аналізує отримані дані, виявляючи години, у які несприятливі симптоми проявляються частіше, і допомагає клієнтові будувати індивідуальну програму попередження несприятливих реакцій.

Чи можна за допомогою критерію χ^2 довести, що деякі години в цьому індивідуальному розподілі більш часто зустрічаються, а інші - менш часто зустрічаються? Всі спостереження - залежні, тому що вони належать до одного випробуваного; у той же час всі розряди - неперехресні, тому що один і той самий приступ відноситься до одного й тільки одного розряду (у цьому випадку – години дня). Очевидно, застосування методу χ^2 буде в цьому випадку деяким спрощенням. Приступи страху, гніву або депресії можуть наставати неодноразово протягом дня, і може виявитися так, що ранній ранковий, 6-годинний, і пізній вечірній, 12-годинний, приступи звичайно з'являються разом, в один день: у той же час денний 3-годинний приступ з'являється не раніше як через добу після попереднього приступу й не менш ніж за двоє діб до наступних. Очевидно, мова тут може йти про складну математичну модель або взагалі про щось таке, чого не можна «перевірити алгеброю». І проте в практичних цілях може виявитися корисним використовувати критерій для того, щоб виявити систематичну нерівномірність наступу яких-небудь значимих подій, вибору, переваг і т.п. у однієї людини.

Отже, одне і те саме спостереження повинне відноситися тільки до одного розряду. Але чи вважати спостереженням кожного випробуваного або кожен досліджувану реакцію випробуваного – питання, рішення якого залежить від цілей дослідження.

Головне ж «обмеження» критерію χ^2 – те, що він здається більшості дослідників дуже складним.

АЛГОРИТМ 4

Розрахунок критерію χ^2

1. Занести в таблицю найменування розрядів і відповідні їм емпіричні частоти (перший стовпець).

2. Поруч з кожною емпіричною частотою записати теоретичну частоту (другий стовпець).

3. Підрахувати різниці між емпіричною й теоретичною частотою по кожному розряду (рядку) і записати їх у третій стовпець.

4. Визначити число ступенів свободи за формулою: $\nu = k - 1$
де k - кількість розрядів ознаки.

Якщо $\nu=1$, внести поправки на «безперервність».

5. Возвести у квадрат отримані різниці й занести їх у четвертий стовпець.

6. Розділити отримані квадрати різниць на теоретичну частоту й записати результати в п'ятий стовпець.

7. Проскладати значення п'ятого стовпця. Отриману суму позначити як χ^2_{emp}

8. Визначити критичні значення для даного числа ступенів свободи ν .

Якщо χ^2_{emp} менше критичного значення, розбіжності між розподілами статистично недостовірні.

Якщо χ^2_{emp} дорівнює критичне значення або перевищує його, розбіжності між розподілами статистично достовірні.

Критерій Стьюдента

Призначення критерію

Критерій Стьюдента дає змогу порівняти середні значення досліджуваної нормально розподіленої ознаки як для двох взятих з однієї генеральної сукупності вибірок, так і для вибірок, що репрезентують дві різні генеральні сукупності. У першому випадку вважаємо, що виправлені вибіркові дисперсії є оцінками невідомої дисперсії генеральної сукупності. У другому випадку дисперсії генеральних сукупностей вважаємо різними.

Гіпотези:

Якщо вибірки взяті з однієї генеральної сукупності, у цьому випадку для дисперсій має виконуватись гіпотеза $\sigma_1^2 = \sigma_2^2$ (перевіряємо на підставі критерію Фішера). Оцінкою дисперсії генеральної сукупності служитиме величина

$$s^2 = \frac{(n_1 - 1)s_1^2 + (n_2 - 1)s_2^2}{n_1 + n_2 - 2}.$$

Статистика
$$T = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{s\sqrt{1/n_1 + 1/n_2}} = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{\frac{n_1 + n_2}{n_1 n_2} \cdot \frac{(n_1 - 1)s_1^2 + (n_2 - 1)s_2^2}{n_1 + n_2 - 2}}},$$

де \bar{x}_i – вибіркове середнє, s_i^2 – незміщена оцінка дисперсії, а n_i – об'єм i -ої вибірки, має розподіл Стьюдента з $n_1 + n_2 - 2$ ступенями вільності. Тому при перевірці гіпотези H_0 : «середні рівні досліджуваної ознаки в обох вибірках однакові» при конкуруючій гіпотезі H_1 : «середні рівні досліджуваної ознаки відрізняються» нульова гіпотеза на рівні значущості α приймається, якщо $|T| \leq t_{1-\alpha/2, n_1+n_2-1}$ (тут $t_{1-\alpha/2, n_1+n_2-1}$ – квантиль рівня $1-\alpha/2$ розподілу Стьюдента з $n_1 + n_2 - 1$ ступенями вільності), і відхиляється в іншому випадку. При перевірці

гіпотези H_0 : «середні рівні досліджуваної ознаки в обох вибірках однакові» при конкуруючій гіпотезі H_1 : «середній рівень досліджуваної ознаки більший у вибірці з більшим вибірковим середнім» нульова гіпотеза на рівні значущості α приймається, якщо $|T| \leq t_{1-\alpha, n_1+n_2-1}$, і відхиляється в іншому випадку.

Якщо вибірки взяті з різних генеральних сукупностей, у цьому випадку гіпотеза про рівність дисперсій може не виконуватись. Статистика

$$T = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{s_1^2/n_1 + s_2^2/n_2}},$$

де \bar{x}_i – вибіркове середнє, s_i^2 – незміщена оцінка дисперсії, а n_i – об'єм i -ої вибірки, має розподіл Стьюдента з $k = \frac{(s_1^2/n_1 + s_2^2/n_2)^2}{\frac{(s_1^2/n_1)^2}{n_1-1} + \frac{(s_2^2/n_2)^2}{n_2-1}}$ ступенями вільності.

Тому при перевірці гіпотези H_0 : «середні рівні досліджуваної ознаки в обох вибірках однакові» при конкуруючій гіпотезі H_1 : «середні рівні досліджуваної ознаки відрізняються» нульова гіпотеза на рівні значущості α приймається, якщо $|T| \leq t_{1-\alpha/2, k}$, де $t_{1-\alpha/2, k}$ – квантиль рівня $1-\alpha/2$ розподілу Стьюдента з k ступенями вільності, і відхиляється в іншому випадку. При перевірці гіпотези H_0 : «середні рівні досліджуваної ознаки в обох вибірках однакові» при конкуруючій гіпотезі H_1 : «середній рівень досліджуваної ознаки більший у вибірці з більшим вибірковим середнім» нульова гіпотеза на рівні значущості α приймається, якщо $|T| \leq t_{1-\alpha, k}$, інакше – відхиляється.

Зв'язок ознак, вимірних у порядкових шкалах. Якщо ознаки X та Y виміряні у порядкових шкалах, то для дослідника більш суттєвими є не значення (x_i, y_i) , що характеризують i -ий об'єкт ($i = 1..n$), а пари (r_i, s_i) , де r_i – ранг x_i серед чисел x_1, x_2, \dots, x_n , а s_i – ранг y_i серед чисел y_1, y_2, \dots, y_n .

Якщо випадкові величини X та Y статистично незалежні, то для будь-якої послідовності чисел r_1, r_2, \dots, r_n всі $n!$ перестановок чисел $1, 2, \dots, n$, що відіграватимуть роль рангів s_1, s_2, \dots, s_n є рівноймовірними. У протилежному випадку послідовність r_1, r_2, \dots, r_n буде визначати послідовність s_1, s_2, \dots, s_n тим повніше, чим тісніший зв'язок між величинами X та Y .

Статистика
$$S = \sum_{i=1}^n (r_i - s_i)^2$$

відображає близькість рядів r_1, r_2, \dots, r_n і s_1, s_2, \dots, s_n . Вона набуває найменшого значення $S = 0$ лише коли всі $s_i = r_i$ (абсолютний прямий зв'язок) і найбільшого – $S = \frac{n^3 - n}{3}$, коли $s_i = n + 1 - r_i$ (абсолютний зворотній зв'язок).

Якщо досліджувані ознаки незалежні, то математичне сподівання статистики S дорівнює $MS = \frac{n^3 - n}{6}$.

Для зручності ймовірнісної інтерпретації замість статистики S розглядають статистику

$$\rho = 1 - \frac{6S}{n^3 - n},$$

яку називають ранговим **коефіцієнтом кореляції Спірмена**. Ця величина задовольняє нерівність $-1 \leq \rho \leq 1$, причому крайні значення $\rho = \pm 1$ досягаються лише у випадку абсолютного прямого чи зворотного зв'язку між рангами. Для незалежних ознак ρ розподілена на відрізку $[-1; 1]$, а її значення концентруються в околі нуля тим щільніше, чим більше n ($D\rho = \frac{1}{n-1}$).

Критичні значення статистики ρ на рінях значущості $\alpha = 0,05$ та $\alpha = 0,01$ для малих n наведені в таблиці 14 додатка. Для великих n величина $\frac{\rho\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-\rho^2}}$ має

розподіл Стьюдента з $n-2$ ступенями вільності. Емпіричні значення рангового коефіцієнта кореляції Спірмена, що перевищують за модулем $\rho_{0,05}$ (а тим більше $\rho_{0,01}$) є підставою для відхилення гіпотези про незалежність ознак X та Y і прийняття альтернативної гіпотези.

Якщо при ранжуванні ознак X та Y зустрічаються однакові ранги, то ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена обчислюють за відкоригованою формулою

$$\rho = \frac{\frac{n^3 - n}{6} - S - T_x - T_y}{\sqrt{\left(\frac{n^3 - n}{6} - 2T_x\right)\left(\frac{n^3 - n}{6} - 2T_y\right)}}.$$

Тут T_x, T_y — поправки на однакові ранги для кожної з вибірок, які обчислюють за формулою

$$T = \frac{1}{12} \sum_{i=1}^m (n_i^3 - n_i),$$

де m — кількість груп з однаковими рангами, а n_i — кількість однакових рангів в i -й групі.

У пакеті Statistica 6.0 знаходження рангового коефіцієнта кореляції Спірмена реалізовано у субмодулі *Correlations* модуля *Nonparametrics*.

АЛГОРИТМ 5

Розрахунок коефіцієнта рангової кореляції Спірмена r_s

1. Визначити, які дві ознаки або дві ієрархії ознак будуть брати участь у зіставленні як змінні А і В
2. Проранжувати значення змінної А, нараховуючи ранг 1 найменшому значенню, відповідно до правил ранжування. Занести ранги в перший стовпець таблиці за порядком номерів випробуваних або ознак.
3. Проранжувати значення змінної В, відповідно до тих же правил. Занести ранги в другий стовпець таблиці за порядком номерів випробуваних або ознак.
4. Підрахувати різниці d між рангами А і В по кожному рядку таблиці й занести в третій стовпець таблиці.
5. Звести кожен різницю у квадрат: d^2 . Ці значення занести в четвертий стовпець таблиці.
6. Підрахувати суму квадратів $\sum d^2$.

7. При наявності однакових рангів розрахувати поправки:

$$T_a = \frac{\sum(a^3 - a)}{12}$$

$$T_b = \frac{\sum(b^3 - b)}{12}$$

де a – об'єм кожної групи однакових рангів у ранговому ряді А;

b – об'єм кожної групи однакових рангів у ранговому ряді В.

8. Розрахувати коефіцієнт рангової кореляції r_s за формулою:

а) при відсутності однакових рангів:

$$r_s = 1 - 6 \frac{\sum d^2}{N(N^2 - 1)}$$

б) при наявності однакових рангів:

$$r_s = 1 - 6 \frac{\sum d^2 + T_a + T_b}{N \cdot (N^2 - 1)}$$

де $\sum d^2$ – сума квадратів різниць між рангами;

T_a і T_b – поправки на однакові ранги;

N - кількість випробуваних або ознак, що брали участь у ранжируванні.

9. Визначити критичні значення r_s для даного N . Якщо r_s перевищує критичне значення або крайній мірі дорівнює йому, кореляція вірогідно відрізняється від 0.

БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНІ СТАТИСТИЧНІ КРИТЕРІЇ

Багатофункціональні статистичні критерії – це критерії, які можуть використовуватися стосовно найрізноманітніших даних, вибірок і задач.

Це означає, що дані можуть бути представлені в будь-якій шкалі, починаючи від номінальної (шкали найменувань).

Це означає також, що вибірки можуть бути як незалежними, так і «зв'язаними», тобто ми можемо за допомогою багатофункціональних критеріїв порівнювати й різні вибірки випробуваних, і показники однієї й тієї ж вибірки, обмірювані в різних умовах. Нижні границі вибірок – 5 спостережень, але можливе застосування критеріїв і стосовно вибірок з $n=2$, з деякими застереженнями.

Верхня границя вибірок задана тільки в біноміальному критерії – 50 осіб. У критерії φ^* Фішера верхньої границі не існує – вибірки можуть бути як завгодно великими.

Багатофункціональні критерії дозволяють вирішувати задачі зіставлення рівнів досліджуваної ознаки, зрушень у значеннях досліджуваної ознаки й порівняння розподілів.

До числа багатофункціональних критеріїв повною мірою належить критерій φ^* Фішера (кутове перетворення Фішера) і, з деякими застереженнями - біноміальний критерій m .

Багатофункціональні критерії побудовані на зіставленні долей, виражених у долях одиниці або у відсотках. Суть критеріїв складається у визначенні того, яка доля спостережень (реакцій, виборів, випробуваних) у

даній вибірці характеризується ефектом, що цікавить дослідника, і яка доля цим ефектом не характеризується.

Таким ефектом може бути: а) певне значення якісно обумовленої ознаки – наприклад, вираження згоди з якою-небудь пропозицією; вибір правої доріжки із двох симетричних доріжок; віднесеність до певної статі; присутність фігури батька в ранньому спогаді й ін.;

б) певний рівень кількісно вимірюваної ознаки, наприклад, одержання оцінки, що перевищує прохідний бал; рішення задачі менш чим за 20 сек; факт роботи в команді, по чисельності перевищуючої 4-х осіб; вибір дистанції в розмові, що перевищує 50 см, й ін.;

в) певне співвідношення значень або рівнів досліджуваної ознаки, наприклад, більш частий вибір альтернатив А і Б у порівнянні з альтернативами В і Г, переважний прояв крайніх значень ознаки, як найвищих, так і найнижчих, перевага позитивних зрушень над негативними й ін.

Отже, шляхом зведення будь-яких даних до альтернативної шкали «Є ефект – немає ефекту» багатофункціональні критерії дозволяють вирішувати всі три задачі зіставлень - порівняння «рівнів», оцінки «зрушень» і порівняння розподілів.

Критерій φ^* застосовується в тих випадках, коли обстежені дві вибірки випробуваних, біноміальний критерій m – у тих випадках, коли обстежена лише одна вибірка випробуваних.

Критерій φ^* – кутове перетворення Фішера. Даний метод описаний у багатьох посібниках. Справжній опис опирається на той варіант методу, що був розроблений і викладений Є.В. Гублером.

Призначення критерію φ^*

Критерій Фішера призначений для зіставлення двох вибірок по частоті зустрічальності ефекту, що цікавить дослідника.

Опис критерію

Критерій оцінює вірогідність розходжень між процентними частками двох вибірок, у яких зареєстрований ефект, що цікавить нас.

Суть кутового перетворення Фішера складається в переведенні процентних долей у величини центрального кута, що вимірюється в радіанах. Більшій процентній долі буде відповідати більший кут φ , а меншій долі – менший кут, але співвідношення тут не лінійні:

$$\varphi = 2 \cdot \arcsin(\sqrt{P})$$

де P - процентна доля, виражена в долях одиниці (див. рис. 7.9).

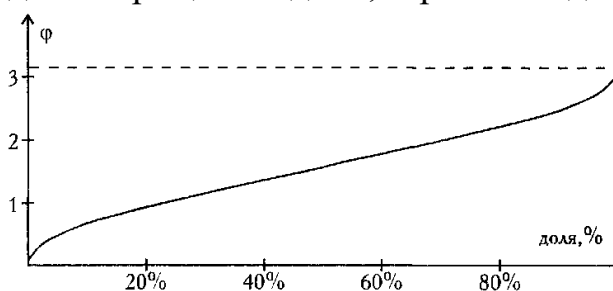

Рис.7.9. Графік залежності кута φ від процентної долі.

При збільшенні розбіжності між кутами φ_1 й φ_2 і збільшенні чисельності вибірок значення критерію зростає. Чим більше величина φ^* , тим більше імовірно, що розходження достовірні.

Гіпотези

H_0 : Доля осіб, у яких проявляється досліджуваний ефект, у вибірці 1 не більше, ніж у вибірці 2.

H_1 : Доля осіб, у яких проявляється досліджуваний ефект, у вибірці 1 більше, ніж у вибірці 2.

Графічне представлення критерію φ^*

Метод кутового перетворення трохи більше абстрактний, чим інші критерії.

Формула, якої дотримується Є.В. Гублер при підрахунку значень φ , припускає, що 100% становлять кут $\varphi=3,142$, тобто округлену величину $\pi=3,14159\dots$ Це дозволяє нам представити зіставляємі вибірки, у вигляді двох напівкіл, кожне з яких символізує 100% чисельності своєї вибірки. Процентні долі випробуваних з «ефектом» будуть представлені як сектори, утворені центральними кутами φ . На Рис. 17 представлено два півкола, що ілюструють Приклад 1. У першій вибірці 60% випробуваних вирішили задачу. Цій процентній долі відповідає кут $\varphi=1,772$. У другій вибірці 40% випробуваних вирішили задачу. Цій процентній долі відповідає кут $\varphi=1,369$.

Рис. 7.10. Графічне представлення кутів, утворених процентними долями випробуваних, що вирішили задачу в групі 1 (ліворуч) і в групі 2 (праворуч); відлік кута іде праворуч ліворуч.

Критерій φ^* дозволяє визначити, чи дійсно один з кутів статистично вірогідно перевершує інший при даних об'ємах вибірок.

Обмеження критерію φ^*

1. Жодна із долей, що зіставляються, не повинна дорівнювати нулю. Формально немає перешкод для застосування методу φ у випадках, коли доля спостережень в одній з вибірок дорівнює 0. Однак у цих випадках результат може виявитися не виправдано завищеним.

2. Верхня межа в критерії φ відсутня – вибірки можуть бути як завгодно великими.

Нижня межа – 2 спостереження в одній з вибірок. Однак повинні дотримуватися наступні співвідношення в чисельності двох вибірок:

а) якщо в одній вибірці всього 2 спостереження, то в другій повинне бути не менш 30: $n_1 = 2 \rightarrow n_2 \geq 30$;

б) якщо в одній з вибірок усього 3 спостереження, то в другій повинне бути не менш 7: $n_1 = 3 \rightarrow n_2 \geq 7$;

в) якщо в одній з вибірок усього 4 спостереження, то в другій повинне бути не менш 5: $n_1 = 4 \rightarrow n_2 \geq 5$;

г) при $n_1, n_2 \geq 5$ можливі будь-які зіставлення.

У принципі можливо й зіставлення вибірок, що не відповідають цій умові, наприклад, зі співвідношенням $n_1 = 2, n_2 = 15$, але в цих випадках не вдасться виявити достовірні розходження.

Інших обмежень у критерію φ^* немає.

АЛГОРИТМ 6

Розрахунок критерію φ^*

1. Визначити ті значення ознаки, які будуть критерієм для поділу випробуваних на тих, у кого «є ефект» і тих, у кого «немає ефекту». Якщо ознака обмірювана кількісно, використовувати критерій λ для пошуку оптимальної точки поділу.

2. Накреслити чотирьохклітинну таблицю із двох стовпців і двох рядків. Перший стовпець – «є ефект»; другий стовпець - «немає ефекту»; перший рядок зверху – 1 група (вибірка); другий рядок – 2 група (вибірка).

3. Підрахувати кількість випробуваних у першій групі, у яких «є ефект» і занести це число в ліву верхню чарунку таблиці.

4. Підрахувати кількість випробуваних у першій вибірці, у яких «немає ефекту», і занести це число в праву верхню чарунку таблиці. Підрахувати суму по двох верхніх чарунках. Вона повинна збігатися з кількістю випробуваних у першій групі.

5. Підрахувати кількість випробуваних у другій групі, у яких «є ефект», і занести це число в ліву нижню чарунку таблиці.

6. Підрахувати кількість випробуваних у другій вибірці, у яких «немає ефекту», і занести це число в праву нижню чарунку таблиці. Підрахувати суму по двох нижніх чарунках. Вона повинна збігатися з кількістю випробуваних у другій групі (вибірці).

7. Визначити процентні частки випробуваних, у яких «є ефект», шляхом віднесення їхньої кількості до загальної кількості випробуваних у даній групі (вибірці) Записати отримані процентні частки відповідно в лівій верхній і лівій нижній чарунках таблиці в дужках, щоб не переплутати їх з абсолютними значеннями.

8. Перевірити, чи не рівняється одна із зіставлених процентних часток нулю. Якщо це так, спробувати змінити це, зрушивши точку поділу груп у ту або іншу сторону. Якщо це неможливо або небажано, відмовитися від критерію φ^* й використовувати критерій χ^2 .

9. Визначити величини кутів φ для кожної із процентних часток, що зіставляються.

10. Підрахувати емпіричне значення φ^* за формулою:

$$\varphi^* = (\varphi_1 - \varphi_2) \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}$$

де: φ_1 - кут, що відповідає більшій процентній частці;

φ_2 - кут, що відповідає меншій процентній частці;

n_1 - кількість спостережень у вибірці 1;

n_2 - кількість спостережень у вибірці 2.

Зіставити отримане значення φ^* із критичними значеннями: $\varphi^* < 1,64$ ($p < 0,05$) і $\varphi^* < 2,31$ ($p < 0,01$). Якщо $\varphi^*_{\text{емп}} > \varphi^*_{\text{кр}}$, H_0 відхиляється

При необхідності визначити точний рівень значимості отриманого $\varphi^*_{\text{емп}}$ (О.В.Сидоренко).

Схоже, що при зіставленні двох вибірок за якою-небудь якісною ознакою критерій φ може скоріше засмутити, чим обрадувати. Те, що здавалося істотним, зі статистичної точки зору може таким не виявитися.

Набагато більше можливостей порадувати дослідника з'являється у критерію Фішера тоді, коли зіставляється дві вибірки за кількісно обмірюваним ознакам, де можна варіювати «ефект».

РОЗДІЛ 8. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТВОРЕННЯ ВІЗУАЛЬНОГО СУПРОВОДУ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Активне застосування електронних освітніх ресурсів (ЕОР) стає потребою, що зумовлене особливостями нового етапу розвитку освітнього процесу. ЕОР володіють програмно-апаратними можливостями, реалізація яких забезпечує:

- опрацювання та збереження інформації;
- автоматизацію процесу обробки інформації;
- збереження великих об'ємів інформації;
- роботу в інтерактивному режимі;
- візуалізацію закономірностей тощо.

ЕОР використовують:

- як засіб подання знань і засіб навчання;
- з метою формування культури освітньої діяльності;
- як інструмент пізнання навколишньої дійсності та самопізнання тощо.

Однак використання ЕОР в освітньому процесі зазнає ряд технічних та педагогічних ускладнень. Вони пов'язані з тим, що відсутні дидактичні матеріали, які повинні бути пристосовані до конкретної техніки та відповідати вимогам освітнього процесу, недостатня обізнаність викладачів про наявність уже розроблених матеріалів з предметів і їх мала активність у створенні власних матеріалів. Використання типових програм пакету Microsoft Office: *Word, Excel, PowerPoint, Access, Publisher* у роботі викладача дає багаті можливості для підготовки до занять та їх проведення. Текстовий редактор Microsoft *Word* має великі можливості для створення професійно виконаних документів, художнього оформлення текстів: нестандартне розташування тексту на сторінці, надання враження об'ємності тексту, зображення тіні від написаного тексту, зафарбовування букв візерунком довільного тексту, робота з таблицями, діаграмами, малюнками. Програма Microsoft *Excel* дозволяє впроваджувати в текстуальну частину роботи: таблиці, чисельну інформацію, формули, діаграми і графіки; є одним із найбільш зручних методів досягнення навчально-виховної мети. Використання баз даних (Microsoft *Access*) надає можливості розміщення в роботі потрібної довідкової інформації, відібраної за певними критеріями, є засобом збереження великих обсягів інформації. Одним із найпопулярніших програмних засобів, створених для розробки навчальних матеріалів є програма створення комп'ютерних презентацій. **Презентація** (від англ. «*presentation*» – подання, вистава) – це набір картинок-слайдів на певну тему, що зберігаються у файлі спеціального формату. Перевагами застосування мультимедійних презентацій є:

- змога зацікавити аудиторію предметом;
- перегляд як з участю доповідача, так і без його участі;
- створення не тільки для показу на великому екрані в аудиторії, а також для індивідуального перегляду на ПК;
- добір потрібної послідовності відображення навчального матеріалу.

Основними можливостями програми Microsoft *PowerPoint* є:

- створення презентацій, що можуть містити текстові, графічні, звукові та відеоматеріали, анімаційні ефекти;
- оформлення друкованих документів тощо.

У літературі не існує загально визнаної класифікації презентацій за типом змісту та оформленням. Частіше за все їх класифікують за ступенем «оживлення» різними ефектами. Залежно від цілей застосування, можна виділити:

- лекційні презентації,
- проєктні презентації,
- дослідження (курсова, дипломна, магістерська роботи),
- тести.

Презентації можна демонструвати по-різному:

- на кожному комп'ютері в комп'ютерній аудиторії,
- на кіноекрані за допомогою мультимедійного проєктора,
- на телеекрані великого формату.

За способом подання презентації розрізняють:

- для супроводу;
- без супроводу доповідача, або із записаним голосом останнього (слайд-шоу).
- з усним супроводом, із записаним голосом, частиною якої може бути слайд-шоу (комбінована).

Презентація складається з окремих частин – екранних кадрів, які називаються слайдами. Основними елементами слайдової презентації є *слайди*, *замітки* та *заголовки*. На кожному слайді можна вмістити такі елементи: заголовки, основний текст, графічні об'єкти (ефекти *WordArt*, рисунки з бібліотеки *ClipArtGallery* чи прочитані з файла, автофігури, організаційні діаграми, об'єкти *WordArt*, таблиці, діаграми) елементи мультимедіа (відеокліпи, звукові кліпи з файлів чи дикторські тексти), дату, час, текст колонтитула, номер слайда, кнопки керування процесом демонстрації. *ClipArtGallery* – це одна з прикладних програм Microsoft Office, що забезпечує доступ до стандартних бібліотек і об'єднує в собі такі об'єкти: **Малюнки**, **Звуки** та **Фільми**. Ця бібліотека відкрита, тобто до неї можна включати свої об'єкти. Окрім того, презентації легко тиражуються та розповсюджуються. Створені у інших програмах: схеми, таблиці, слайди, відеокліпи, звукові фрагменти, легко зберігаються в електронному вигляді за допомогою презентацій.

Вимоги до змісту презентацій

Основна мета презентації – це забезпечення стисло та наочно подання основних результатів своєї роботи. При створенні презентації необхідно створити короткий анований конспект свого виступу.

По-перше, визначити ідею презентації (це не назва, а пояснення чому виступ вартий уваги).

По-друге, ідентифікація цілі (тобто для чого і для кого готується презентація).

По-третє, структурування презентації:

- що, чому та як?
- формування та планування ключових думок;
- обрання дизайну презентації.

Під час створення презентацій бажано врахувати вимоги до змісту презентації. Структура презентації (наприклад, магістерська, курсова, дипломна роботи) повинна мати певний вигляд, це:

- 1 слайд – тема роботи;
- 2 слайд – актуальність, мета та проблеми дослідження;
- 3 слайд – об'єкт, предмет, гіпотеза дослідження;
- 4 слайд – головна мета та задачі роботи
- 5 слайд – методи дослідження.

Для належного впливу на аудиторію необхідно, окрім своєї особистості, ретельної підготовки і деяких акторських здібностей, ще й користуватися сучасним візуальним супроводженням. Це вміння обирати текстовий та зображувальний матеріал для слайдів, володіння основними правилами композиції, наявності технічно-досконалих проекторів. За Д. Льюїсом вимоги до змісту презентації мають бути такими:

- заголовки мають привертати увагу аудиторії та узагальнювати основні положення слайду;
- у заголовках мають бути і великі, і малі літери;
- кожний слайд має відображати одну думку;
- текст має складатися з коротких слів та простих речень;
- рядок має містити 6-8 слів;
- усього на слайді має бути 6-8 рядків;
- загальна кількість слів не повинна перевищувати 50;
- дієслова мають бути в одній часовій формі;
- слайди мають бути не надто яскравими (зайві прикраси лише створюють бар'єр на шляху ефективної передачі інформації);
- кількість блоків інформації під час відображення статистичних даних на одному слайді має бути не більше чотирьох;
- підписи до ілюстрації розміщуються під нею, а не над нею;
- на одному слайді використовувати не більше трьох різних шрифтів;
- усі слайди презентації мають бути витримані в одному стилі.

Вимоги до врахування фізіологічних особливостей сприйняття кольорів і форм:

- стимулюючі (теплі) кольори сприяють збудженню й діють як подразники (за спаданням інтенсивності впливу: червоний, оранжевий, жовтий);
- дезінтегруючі (холодні) кольори заспокоюють, викликають сонливий стан (у тому ж порядку: фіолетовий, синій, блакитний, синьо-зелений, зелений);
- нейтральні кольори: світло-рожевий, жовто-зелений, коричневий;

- поєднання двох кольорів – кольору знака й кольору фону – суттєво впливає на зоровий комфорт, причому деякі пари кольорів не тільки стомлюють зір, а й можуть спричинити стрес (наприклад, зелені символи на червоному фоні);

- найкраще поєднання кольорів шрифту та фону: білий на темно-синьому, чорний на білому, жовтий на синьому;

- кольорова схема має бути однаковою для всіх слайдів;

- будь-який малюнок фону підвищує стомлюваність очей і знижує ефективність сприйняття інформації;

- чіткі, яскраві малюнки, що швидко змінюються, миготять, легко «вхоплюють» підсвідомість і краще запам'ятовуються;

- будь-який другорядний об'єкт, що рухається (анімований), знижує якість сприйняття матеріалу, відвертає увагу, порушує її динаміку;

- показ слайдів із фоновим супроводженням нерелевантних звуків (пісень, мелодій) викликає швидко втомлюваність і, сприяє розсіюванню уваги.

Загальні правила використання шрифтів

Кожен шрифт (гарнітура + написання) має одне змістове навантаження. Для сталої гарнітури традиційними, щонайменше, з ХІХ ст. є такі:

- *напівжирний* шрифт – назви структур документа,

- *курсив* – логічний наголос, зокрема, на формулюванні основних положень, означень тощо,

- «*прямий*» звичайний – основний масив інформації.

Тексти презентацій, що використовують у психологічно напруженій нестандартній ситуації, треба подати гарнітурою зі спрощеним алгоритмом розпізнавання, (наприклад, Arial, Tahoma, Verdana). Це доцільно під час роботи з інструкціями правил безпеки, нормативними актами, угодами з правовими чи майновими наслідками, умовами олімпіадних завдань тощо.

Математичні формули подаються гарнітурою, близькою до стандартної (Times New Roman), причому, всі змінні – *курсивом*, решта – дужки, знаки математичних дій, усталені назви функцій (sin, cos тощо) – звичайним «прямим» шрифтом або краще використовувати спеціальний вбудований математичний редактор (*MathType*) – «**Вставка**» – **Формула**.

Указівки щодо створення навчальних презентацій

Використання презентаційної графіки (Microsoft *PowerPoint*) дозволяє доповнити текстуальні частини роботи візуальним рядом: малюнком, фотографіями, картинками, ефектами анімації. Пошуки послідовності у побудові візуального ряду є, безумовно, творчими компонентами комп'ютерного викладу матеріалу. Загальний вигляд програми *PowerPoint* показано на рис. 8.1.

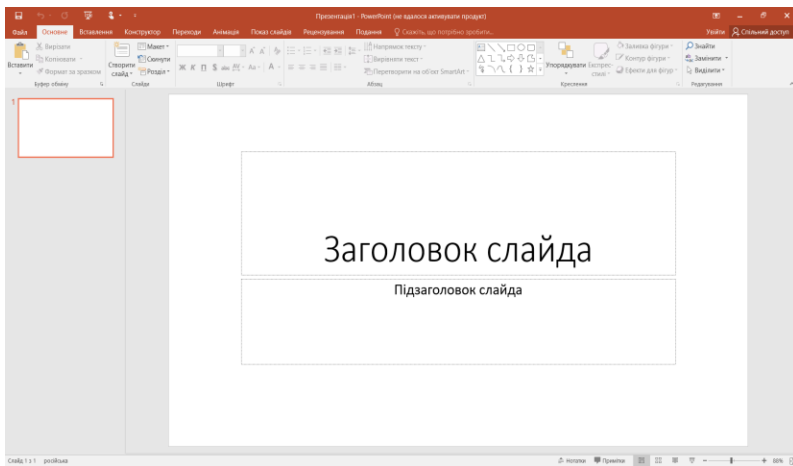

Рис. 8.1. Загальний вигляд програми *PowerPoint*

Після завантаження *PowerPoint* з'являється панель (рис.8.2), що дозволяє відкрити наявну презентацію або створити нову різними способами. За допомогою *Майстра автозмісту* створюється презентація, яка використовує шаблони наявних варіантів презентацій. Другий режим – це *Шаблон оформлення*. Це готовий шаблон, який необхідно заповнити певним чином, додавши (за потреби) слайди з графікою чи діаграмами. Найчастіше створюють презентацію з чистої сторінки, обравши *Нова презентація*.

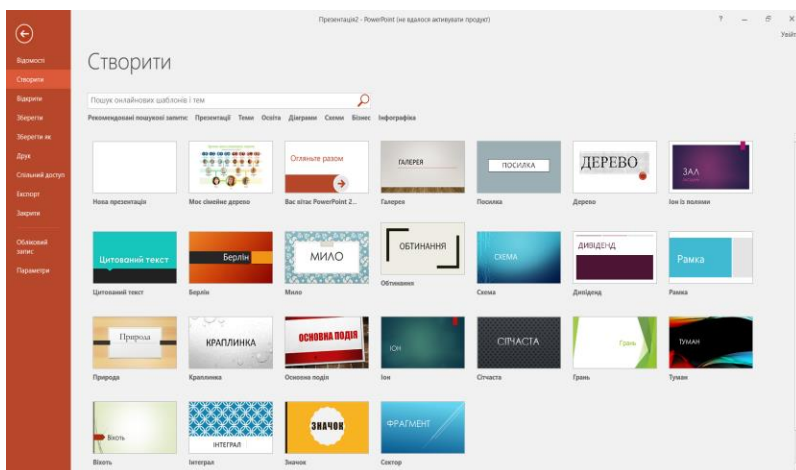

Рис. 8.2. Вид екрана при створенні нової презентації

Виконавши команду */Формат/Розмітка слайда/*, можна вибрати розмітку. Для першого слайда доцільно вибрати макет *Титульний слайд*. Можна вибрати порожній слайд, а потім уміщувати в нього потрібні елементи.

Для збереження презентації необхідно вибрати наступні пункти меню:

Файл – Зберегти (Зберегти як) – обрати шлях, де буде зберігатися файл, та ввести ім'я файла, що присвоєно створеному файлу (рис.8.3).

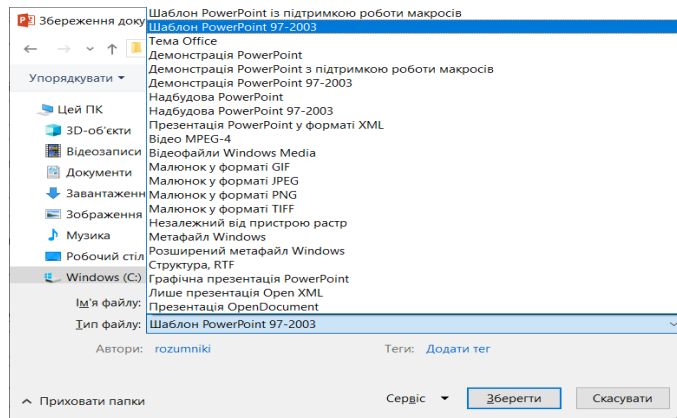

Рис.8.3. Збереження презентації

Застосування шаблону оформлення слайда

При оформленні слайда рекомендується виконувати такі дії: вибрати меню **Формат /Застосувати шаблон оформлення/**, обрати необхідний шаблон оформлення слайда.

Вставлення тексту до слайда

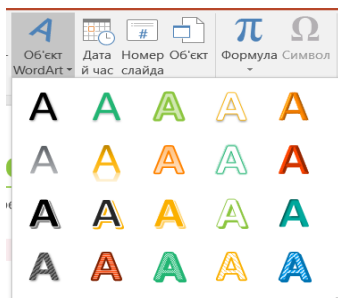

Рис.8.4. Діалогове вікно *WordArt*

На титульну сторінку можна вставити текст WordArt. Для цього необхідно виконати такі дії: меню **Вставлення/ Малюнок/ Об'єкт WordArt** (або на панелі інструментів **Малювання** вибрати кнопку **Додати об'єкт WordArt**), у вікні **Колекція WordArt** вибрати необхідний стиль тексту (рис.8.4). після цього ввести необхідний текст.

За бажанням можна змінити тип, розмір та накреслення шрифту. Установити текст можна так: **Вставлення/ Підпис** (або на панелі інструментів **Малювання** вибрати кнопку **Напис**). Вибрати

місце розміщення тексту на слайді і ввести текст.

Форматування тексту

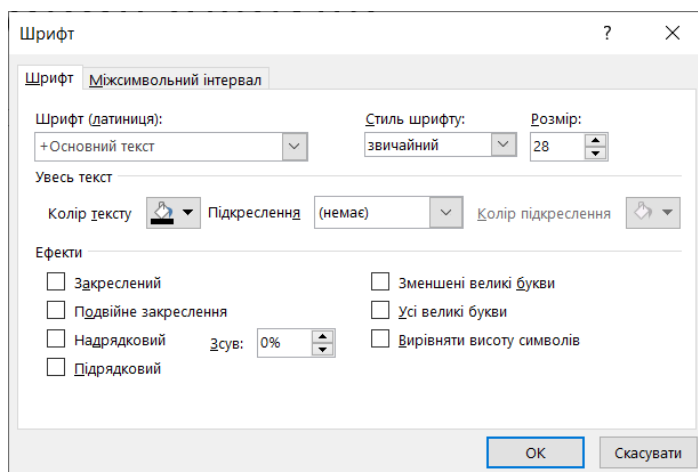

Рис. 8.5. Діалогове вікно *Шрифт*

Щоб відформатувати текст, необхідно, по-перше, виділити текст, а потім у діалоговому вікні **Шрифт /Формат/ Шрифт/** (рис.8.5) обрати параметри форматування. При потребі можна змінити тип, накреслення, розмір, колір тексту й установити ефекти (**підкреслення, тінь, рельєф, верхній, нижній індекс**): окремо кожний ефект або в комбінації.

Створення списку

Є кілька варіантів створення списків. Наприклад, під час створення списку в режимі введення напису необхідно натиснути **Enter** для переходу на новий рядок; натиснути кнопку **Нумерація** для створення нумерованого або кнопку **Маркери** для створення маркованого списку та відформатувати список: **Формат/ Список** (рис.8.6).

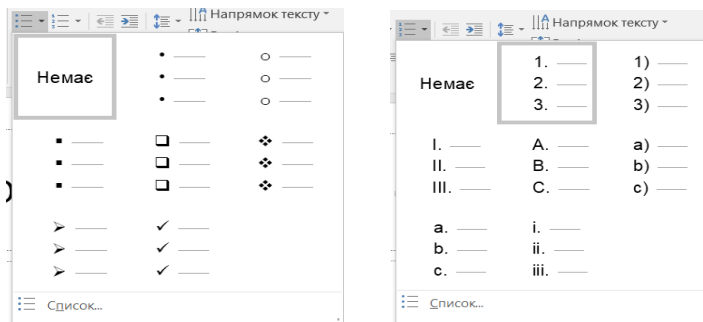

Рис.8.6. Види оформлення списку

Вставлення нового слайда

Для вставки нового слайда до презентації необхідно виконати таку послідовність дій: **Вставити/ Новий слайд** (рис.8.7). Застосувати до цього слайда потрібний макет.

Форматування слайда

Форматуючи слайд, можна обрати фон слайда, змінити кольорову гаму оформлення чи вибрати оформлення фону. Щоб змінити кольорову гаму оформлення слайда, необхідно виконати такі дії: **Формат/ Кольорова схема слайда**. Далі обрати стандартну чи спеціальну схему.

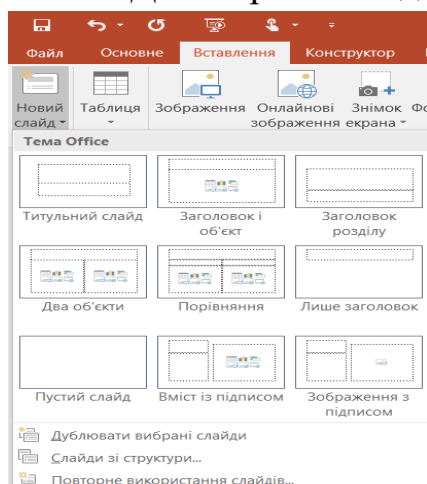

Рис.8.7. Вставлення нового слайда

Оформлення фону слайда

Для оформлення фону слайда необхідно виконати такі дії **Формат/ Фон/ Засоби заливки** (рис.8.8) (Права кнопка миші/ Формат тіла), на екрані з'явиться діалогове вікно **Засоби заливки**, де можна вибрати типи заливки фону (**Градїєнтна, Текстура, Візерунок, Зображення**). Після вибору пункту **Інші кольори** на екрані з'явиться діалогове вікно (рис.8.9). **Кольори** із вкладками **Звичайні та Спектр**. Для оформлення фону або засіб заливки, необхідно вказати чи то цей вибір стосується одного слайда або всіх слайдів презентації. Для цього у діалоговому вікні **Фон** (рис.8.10) вибрати **Застосувати** або **Застосувати до всіх**.

Вставлення об'єктів до слайдів презентації

Щоб вставити графічний об'єкт (рисунок із бібліотеки рисунків ClipArt Gallery чи записаний у файлі, автофігуру, організаційну діаграму, об'єкт WordArt, рисунок зі сканера чи цифрової камери), необхідно виконати такі дії: **Вставлення/ Рисунок/** вибрати необхідний тип графічного об'єкта (рис.8.11). Наприклад, для вставки та форматування рисунку із бібліотеки ClipArt, виконайте наступні дії: меню **Вставлення/ Рисунок/ Картинки**, на панелі в правому нижньому куті програми треба вибрати «**Коллекция картинок**». З'явиться діалогове вікно «**Коллекция картинок**» (рис.8.12). Відповідно до тематики презентації виберіть один із запропонованих розділів, деякі розділи складаються з окремих частин. У правій частині треба виділити малюнок, скопіювати його.

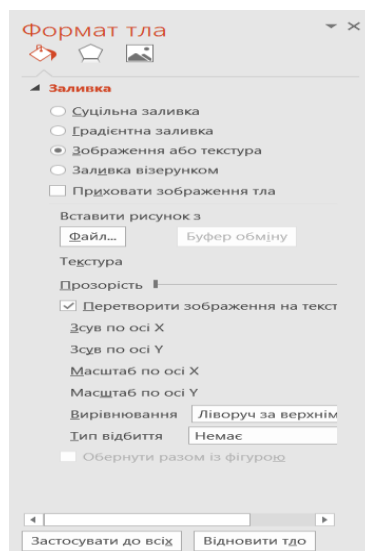

Рис.8.8. Вибір способу заливки фону слайда

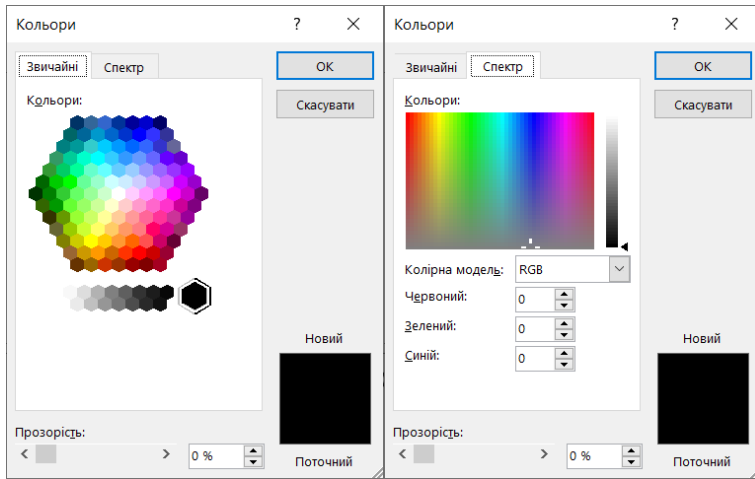

Рис.8.9. Вибір кольору заливки

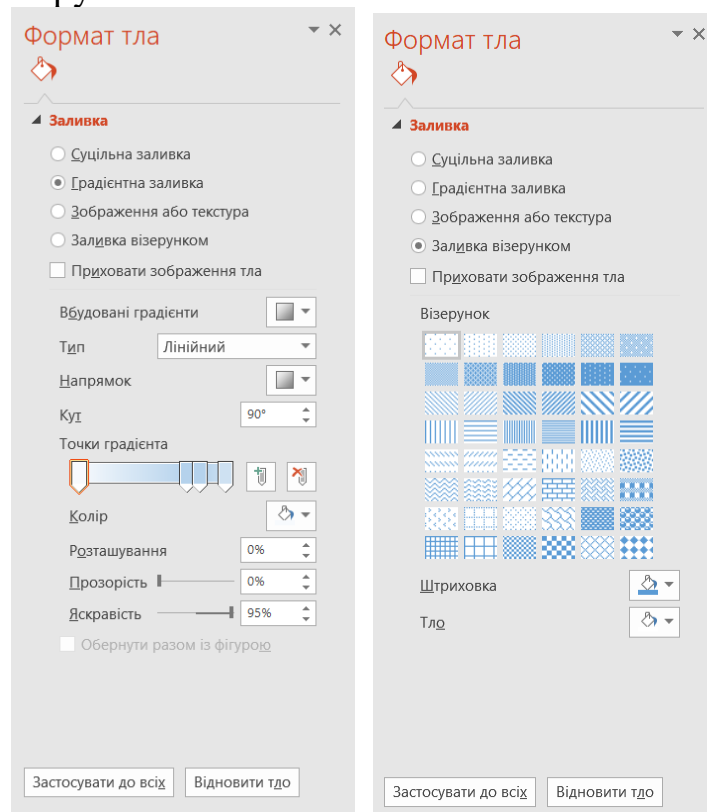

Рис.8.10. Вибір засобів заливки фону слайда

Перейти на потрібний слайд та вставити (із контекстного меню, команда **Правка/Вставити** або відповідними комбінаціями клавіш для вставки скопійованих об'єктів). Уставлений малюнок можна вилучати, переміщувати по слайду, змінювати його розмір.

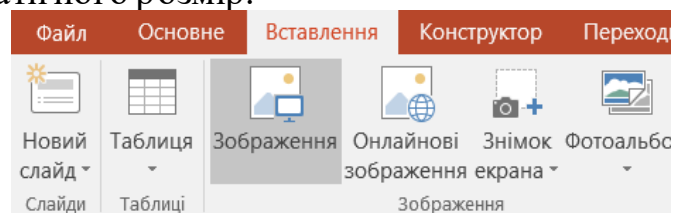

Рис.8.11. Вставлення картинки

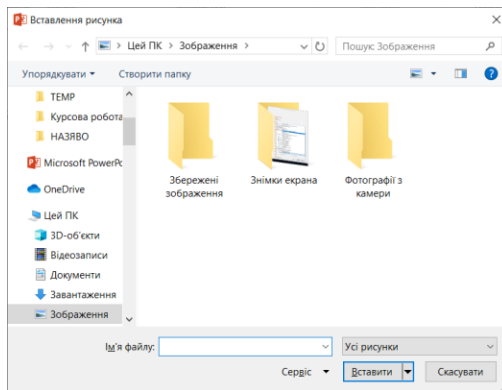

Рис.8.12. Вставлення рисунка, використовуючи бібліотеку

Вилучення об'єктів

Для того, щоб вилучити об'єкт, необхідно виділити його за допомогою курсору та натиснути ліву кнопку миші, натиснути клавішу Delete або праву кнопку миші контекстне меню **Вилучити**.

Щоб змінити розміри виділеного об'єкта, необхідно курсор миші встановити на один із маркерів, натиснути ліву кнопку миші і методом перетягування зменшити (або збільшити) об'єкт.

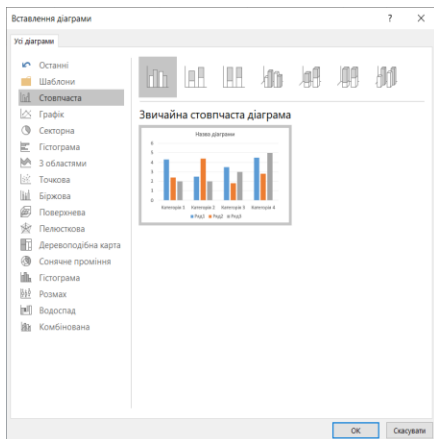

Рис.8.13. Вибір типу діаграми

Вставка організаційної діаграми

Щоб вставити організаційну діаграму (схему) (рис.8.13), необхідно виконати такі дії **Вставка/ Рисунок/ Організаційна діаграма**.

Вставка та форматування таблиці

Щоб вставити таблицю, необхідно виконати дії **Вставка/ Таблиця**, потім на екрані з'явиться діалогове вікно, в якому необхідно встановити кількість стовпчиків та кількість рядків у таблиці. Після цього натиснути кнопку **Вставка таблиці** (рис.8.14). За допомогою кнопок панелі інструментів можна виконати необхідне форматування: тип, товщину, колір ліній та колір меж, заливку, об'єднати чи поділити комірки, вставити чи вилучити стовпчики чи рядки тощо.

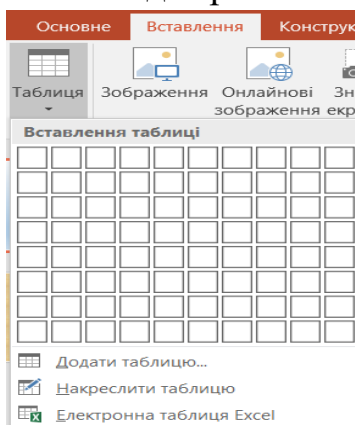

Рис.8.14. Вставка таблиці

Імпортування об'єктів, створених у середовищі інших програмних засобів

PowerPoint дає змогу вставляти у слайди креслення, створені засобами *AutoCad*, документи і малюнки *Word*, сторінки та діаграми *Excel*. Щоб вставити такі та інші об'єкти, треба виконати команду **Вставка/ Об'єкт/** (Формат/ Об'єкт) вибрати тип об'єкта та програму, в якій він виконаний (рис.8.15).

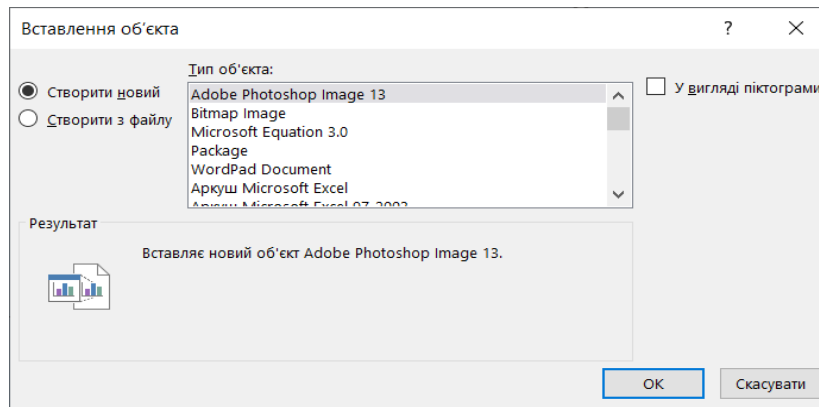

Рис.8.15. Вставлення об'єкта

Вставлення колонтитулів у слайд

Щоб пронумерувати слайди, вставити дату і час та іншу текстову інформацію в нижньому колонтитулі, необхідно виконати команду **Вид/ Колонтитули** (рис.8.16). У діалоговому вікні **Колонтитули** встановити прапорці біля полів, які необхідно включити до слайда (дату і час, нумерацію слайдів, довільний текст колонтитула тощо).

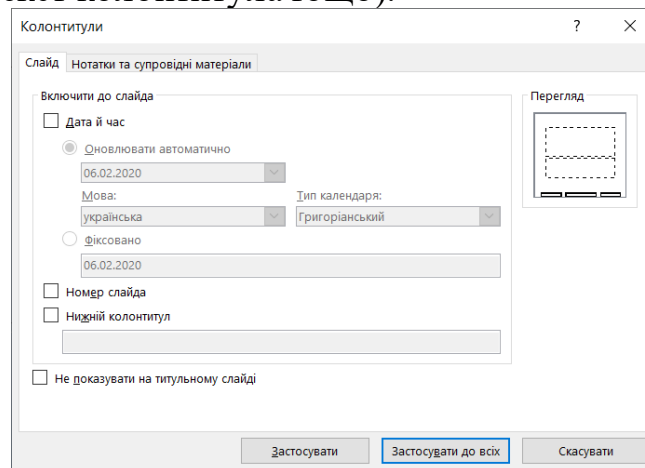

Рис.8.16. Вставлення колонтитулів

За потребою можна ввести текст верхнього колонтитула, а також вказати: ця настройка стосується одного слайда чи всіх слайдів.

Застосування ефекту прихованого слайда

Визначити прихований слайд можна за допомогою команди меню **Показ слайдов/ Приховати слайд**. Ці слайди не виводяться на екран під час звичайного перегляду презентації. Показати такі слайди на демонстрації можна, вибравши в контекстному меню: **Перехід/ Вибір слайда за іменем/** у запропонованому списку слайдів презентації вибрати прихований слайд. За допомогою цього ефекту можна підготувати деякі додаткові презентаційні матеріали, що можуть бути використані або пропущені під час демонстрації залежно від та реакції аудиторії.

Вставлення гіперпосилань

Розгалужена структура презентації реалізується шляхом вставки гіперпосилань. За допомогою гіперпосилань можна організувати перехід на визначений файл, на будь-який слайд цієї презентації, на новий документ та на електронну адресу. Щоб організувати гіперпосилання, необхідно по-перше,

виділити об'єкт, за яким буде закріплено гіперпосилання (наприклад фрагмент тексту (слово) або автофігура); потім виконати команду **Вставлення/Гіперпосилання** або на панелі інструментів вибрати кнопку **Додати Гіперпосилання**; потім вибрати потрібний тип гіперпосилання та необхідні параметри (рис.8.17), (наприклад, ім'я файла, який потрібно завантажити, чи номер слайда, на який здійснюється перехід).

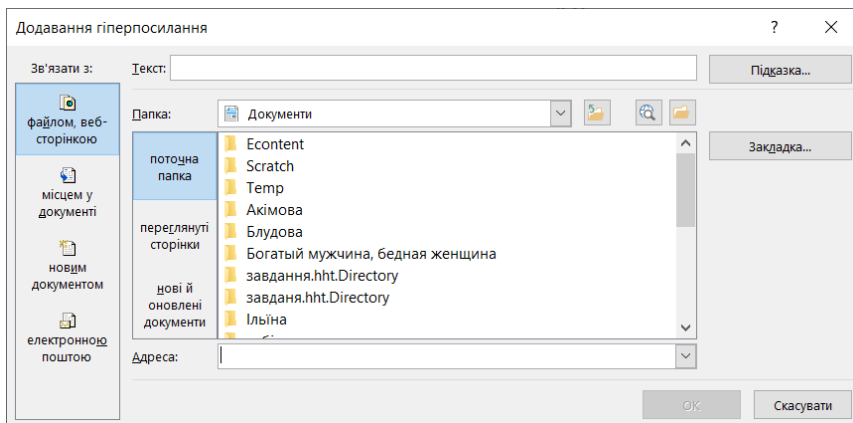

Рис.8.17. Вставлення гіперпосилання

Вставлення кнопок керування

За допомогою елементів керування можна активно впливати на перебіг демонстрації слайдів презентації. Щоб уставити кнопку керування, необхідно вибрати **Показ слайдів/ Керуючі кнопки** (рис.8.18), потім вибрати необхідну кнопку.

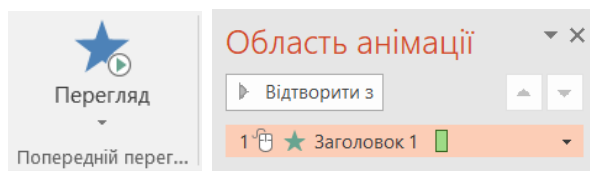

Рис.8.18. Показ слайдів

Налаштування кнопки керування

Щоб за кнопкою **Настраиваемая** закріпити виконання дій, необхідно у діалоговому вікні **Налаштування дії** (рис.8.19) вибрати її з меню, **Інший файл**. У діалоговому вікні **Гіперпосилання** на другий файл вибрати ім'я файла.

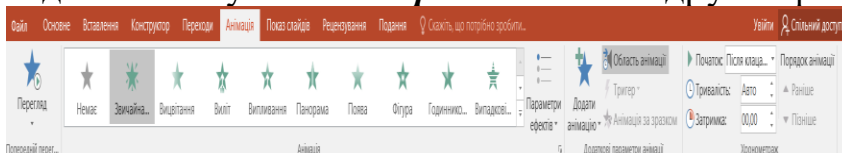

Рис.8.19. Налаштування кнопок керування

Анімаційні ефекти

Анімація – це рух або видозміна об'єктів на екрані. Застосування анімаційних ефектів надає презентації динамічності, а також дає змогу підкреслити деякі ключові моменти її змісту.

Анімаційні ефекти можуть супроводжувати:

- зміну слайдів,

- появу та відображення об'єктів слайда.

Ефект при переході до наступного слайда можна встановити виконуючи такі дії: **Показ слайдів/ Зміна слайдів** на панелі справа обрати потрібний ефект (рис.8.20). Ефект можна застосувати лише до одного або до всіх слайдів. До будь-якого об'єкта слайда (тексту, рисунків, таблиць тощо) можна застосувати анімаційний ефект. Перш ніж застосовувати ефекти, необхідно визначити, які об'єкти будуть анімовані, в якому порядку вони з'являтимуться під час демонстрації, який саме анімаційний ефект буде застосований після їхньої появи на екрані, з якою метою і скільки він триватиме. Щоб установити порядок появи об'єктів на екрані, треба виконати такі дії: **Показ слайдів/ Налаштування анімації**. Обрати порядок появи об'єктів на екрані. На панелі **Налаштування анімації** потрібно вказати, яким чином буде здійснено анімацію: після натискання на кнопку миші чи автоматично через указаний проміжок часу.

Можна обрати і звуковий ефект (стандартний, записаний із мікрофона тощо), в супроводі якого об'єкт з'являтиметься на екрані.

PowerPoint дає змогу налаштувати анімаційні ефекти появи тексту по літерах, словах, абзацах.

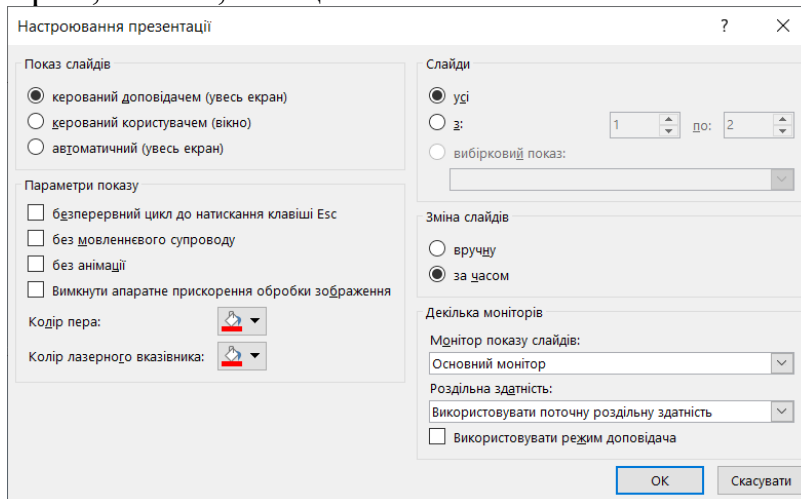

Рис.8.20. Налаштування анімації

Вставлення звуків

Звукові ефекти, такі як запис музики і мовного супроводу, допоможуть презентації вийти на якісно високий рівень. Звукові файли можуть мати такі формати: **.wav** або **.midi**. Для того, щоб додати звук, потрібно скористатися командою **Вставлення/Фільми та звук / Звук з колекції** (можна додати наявні в колекції звуки), або якщо файл звуку є на диску, то **Вставлення/ Фільми та звук/ Звук з файла/** вказати шлях до такого файла з діалогового вікна **Вставлення звуку**, щоб записати мовний супровід: **Показ слайдів/ Звукозапис Вставлення відеокліпів**

До будь-якого слайда можна вставити один або декілька відео кліпів. Для цього треба перейти на потрібний слайд, а потім виконати команди: **Вставлення/ Фільми та звук/ Фільм з колекції**. Відчиниться вікно **Вставлення картинок**. Натисніть на ній кнопку **Колекція картинок** для пошуку на комп'ютері відеокліпів. Виділіть фільм, який необхідно додати до слайда

(значна частина їх є анімованими, мають формат **.gif**), якщо треба вставити фільм із наявного файлу на диску, виберіть **Вставлення/ Фільми и звук / Фільм з файла** (більшість таких файлів мають розширення **.avi**). Відкрийте потрібний диск, папки, та знайдіть файл. Щоб налаштувати показ відео кліпу, виділіть об'єкт відео на слайді, виберіть **Показ слайдів/ Налаштування анімації/ Додати ефект** для зміни способу відтворення.

Режими перегляду презентації

У *PowerPoint* є кілька режимів перегляду слайдів презентації:

- Режим **Звичайний**, де виконуються переважно всі операції.
- Режим **Сортувальник слайдів** призначений для роботи з презентацією загалом, а не з окремими слайдами. У ньому зручно змінювати порядок розміщення слайдів, переміщенням їх за допомогою миші, підключати різноманітні ефекти при переході від слайда до слайда чи при заповненні слайда об'єктами. Усе це можна виконати і в режимі **Звичайний**.
- Режим **Показ слайдів** – на екран виводять лише слайди підготовленої презентації й кнопки виклику контекстного меню керуванням презентацією. Контекстне меню можна також викликати, натиснувши праву кнопку миші у будь-якому місці слайда. Це допоможе під час демонстрації виконувати допоміжні дії. Наприклад, перехід до будь-якого слайда або викликати примітки до слайда (Зауваження доповідача).

Потрібний режим задають натисканням на відповідну кнопку в лівій нижній частині екрана або відповідною командою з меню **Вигляд**.

РОЗДІЛ 9. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ОФОРМЛЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЧАСТИН НАУКОВОГО ТЕКСТУ

Виразність викладу, чіткість передачі інформації забезпечуються відповідним використанням термінології, відсутністю суперечності в аргументації, підтвердження висновків фактами чи даними. Змістова частина наукових документів ділиться, як правило, на кілька вже відомих семантичних блоків: вступ, основну частину, висновки. Кожна з них передбачає висвітлення тих чи інших положень, що мають подаватися у чіткій послідовності. Для оформлення змістових блоків наукових праць рекомендуємо застосувати такі мовні кліше.

АКТУАЛЬНІСТЬ. ... підхід до вивчення ... сягає ідей ..., праць основоположника ... теорії ..., його послідовників ..., ідей, підхоплених на просторах ...; Водночас недостатнє вирішення окремих ... питань ... є потужним стимулом для уточнення окремих положень ... з огляду на ..., які потребують комплексного використання як загальнонаукових, так і спеціальних дослідних методів; Важливого значення набуває питання ...; Однією з актуальних проблем ... сьогодні варто назвати ...; Соціальне значення теми визначається...; Серед проблем, пов'язаних із..., уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання ...; У зв'язку з ... особливого значення набуває питання...; Зацікавлення проблемою зумовлене...; Тим часом відкритим залишається питання...; Проблема ... перебуває у центрі уваги..... заслуговує на особливу увагу..... посідає важливе місце..... є актуальною..... давно є на часі..... є цілком на часі.....відноситься до найактуальніших..... цілком не є вирішеною..... є малорозробленою, недослідженою..... є дискусійною, не досить розробленою..... фрагментарно висвітлювалася в..... не була об'єктом спеціального вивчення...; Важливо ... дослідити..... описати (здійснити опис)... узагальнити..... вивчити..... встановити..... пояснити..... систематизувати..... схарактеризувати (дати характеристику)..... класифікувати..... визначити..... підсумувати..... проаналізувати..... з'ясувати..... розробити..... здійснити експеримент..... простежити..... укласти..... виявити..... експериментально перевірити...

ВАРІАНТИ ВИРІШЕННЯ. Теоретичне обґрунтування ... знаходимо у студіях ...; До теорії ... не раз зверталися ...; Проблемам ... присвячені праці .. .; Унаслідок спеціальних досліджень було з'ясовано, що ...; Учення про ... знайшло відображення в ...; Заслужують на увагу і погляди на ... дослідника ...; Відомо, що...; Відомі способи...; Широкого застосування набули...; Проблемі... присвячена значна кількість публікацій; Останнім часом цій проблемі надавалася значна увага у таких працях, як ...; Висвітлення проблеми знайшло відображення у монографіях, низці статей, дисертаціях...; Прийнято вважати, що...; Загальновідомо, що...; Є думка, що...; На думку (кого?)...; Згідно з точкою зору...,...; Відповідно до концепції...; Як вважає (вважають)..., ...; Існуючі точки зору з цього питання можна класифікувати таким чином...; Дослідженням цієї проблеми займалися...; Цих поглядів дотримується (дотримуються)...; Гіпотезу (передбачення) про... висунув (розробив) ...;

Початок напряду (тенденції) покладено...; Нову концепцію (ідею, гіпотезу, теорію тощо) розроблено...

МЕТА І ЗАВДАННЯ. Метою пропонованої статті є спроба окреслити перспективи вивчення..., враховуючи сучасні підходи до аналізу...; Метою цієї статті є встановлення специфіки..., визначення..., з'ясування типових механізмів формування...; У пропонованій статті спробуємо проаналізувати..., що допоможе глибше зрозуміти...; У зв'язку з наявністю достатньої кількості досліджень, присвячених вивченню..., ми зосередили нашу увагу на пошуку...; Метою нашої розвідки є...; Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: ...; Метою нашого дослідження є уточнення поняття про...; Статтю присвячено такому питанню, як...; Мета статті полягає в тому, щоб...; Завдання дослідження формулюється (формулюються)...; Метою є встановити (встановлення)...; Метою є визначити (визначення)...; У статті порівнюється (порівнюються)...; У статті виявляється (виявляються)...; У статті вивчається (вивчаються)...; У статті з'ясовується (з'ясовуються)...; Автор розв'язує низку завдань, а саме: ...; Мета статті — проаналізувати (описати, схарактеризувати)...; Метою роботи є дослідження...

МАТЕРІАЛИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. Так, дослідники дійшли висновку про можливість...; У цілому ми погоджуємось із висловленою... тезою... про те, що...; Цілком слушним, на нашу думку, є зауваження вченого щодо...; Водночас не може викликати схвалення...; Ми дотримуємося погляду, згідно з яким...; Відзначимо той факт, що...; Аналіз... свідчить, що...; З огляду на зазначене, видається перспективним...; У такий спосіб ми й з'ясовуємо головний принцип, за яким...; У світлі цих знакових відкриттів... стає зрозумілим...; У статті про..., покликаючись на працю..., учений згадує...; На наш погляд, цю... розробку про... слід тлумачити як...; Таку думку можна обґрунтувати тим, що...; Наведені факти виявляють... найважливіші риси... специфіки...; Незважаючи на те, що й досі не створено..., природно вважати, що...; Є підстави вважати...; Умови та хід експерименту дозволяють висунути гіпотезу...; Гіпотетично можна стверджувати...; Перевіримо запропоновану гіпотезу...; Виходячи з передбачення..., ...; Однією з найважливіших особливостей (чого?)... є...; Об'єкт дослідження характеризується такими особливостями: ...; Об'єкт аналізу має такі специфічні якості, як...; Зібраний матеріал підлягає структуруванню...; Матеріали здійсненого обстеження дозволяють згрупувати (класифікувати, узагальнити, уточнити, конкретизувати)...; За структурою можна виокремити...; Нами зафіксовано (виявлено, з'ясовано, описано)...

ВИСНОВКИ. Викладене вище дозволяє нам стверджувати, що...; Висунуте нами припущення, що..., знайшло підтвердження у проаналізованому матеріалі: ...; Викладене підтверджує спостереження дослідників, що в процесі...; Проаналізований матеріал дозволяє твердити про...; Таким чином, можна з певністю твердити, що...; Отже, аналіз... продемонстрував...; Це підтверджує загальновідому тезу про те, що...; Таким чином, проведене дослідження (аналіз) підтверджує, що...; Отже, є всі підстави зробити такий висновок:...; Як

підсумок зазначимо, що...; Дані здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про...; Відтак, можна впевнено стверджувати, що...; Сформулюємо основні висновки та рекомендації...; Описана у статті методика проведення експерименту являє собою...; Нарешті, зробимо висновок про...; Підсумовуючи все сказане, відзначимо, що...; Підбиваючи підсумки, сформулюємо...; Можна зробити низку висновків...; Здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки:...; Дослідження дало можливість сформулювати такі висновки: ...; У ході експерименту вирішено поставлені завдання і підтверджено основні положення запропонованої гіпотези, а саме:...

Лексико-граматичні засоби логічного викладу наукового тексту

Кожен науковець повинен володіти навичками логічного викладу результатів своїх досліджень. Саме для цього використовують мовні засоби, які відображають послідовність міркувань, перехід до розгляду іншого твердження, речливість тез чи тверджень, причиново-наслідкові зв'язки, підсумовування тощо.

У наукових роботах слід використовувати певні слова та словосполучення, які надають тексту логічності і наукової чіткості.

Структуризація тексту:

Вище, нижче <...>.

Врешті (урешті), зрештою <...>.

Далі <...>.

Деякі додаткові зауваги щодо/стосовно

Зупинімося на <...>.

Зупинімося докладніше на

Наведемо декілька прикладів <...>.

Надалі, в подальшому, згодом <...>.

Наприкінці <...>.

Нарешті, перейдімо до <...>.

Необхідно зупинитися <...>.

Необхідно розглянути <...>.

Основні переваги цього методу полягають у <...>.

Останніми роками, за останні роки <...>.

Перспективи дослідження полягають у/зумовлено <...>.

Перш ніж перейти до <...>, звернімося до <...>.

По-перше (а) по-друге, <...>.

Потім <...>.

Разом з тим <...>.

Розглянувши <...>, перейдімо до <...>.

Розгляньмо <...>.

Розгляньмо такі випадки, як-от <...>

Спочатку, насамперед, передусім, щонайперше, якнайперше <...>.

Ще раз, знову <...>.

Опис, ствердження, доповнення, уточнення:

З одного боку, <...>, а з іншого — <...>.

Зокрема (*переважно у сполученні з іменником, уживають для підкреслення, виокремлення чогось з-поміж однотипного*).

Особливо <...>.

Переважно, здебільшого <...>.

При цьому <...>.

При чому <...>.

Разом з тим <...>.

Так само і <...>.

Як-от (*сполучник, який уживають переважно при переліку — уточнює конкретизує сказане раніше*) <...>.

Вказівка на причиново-наслідкові зв'язки:

Адже (*сполучник, який уживають на початку підрядного речень стоїть після головного*).

Бо (*сполучник, який указує на відношення причиновості, що пов'язані як головне і підрядне речення, його вживають звичайно на початку підрядного речення, іноді після першого слова в підрядному реченні*).

До того ж <...>.

З цієї причини <...>.

Завдяки тому, що <...>.

Завдяки цьому <...>.

Залежно від <...>.

Згідно з <...>.

Однак (*незважаючи на щось*)

Окрім того <...>.

Оскільки <...>, то <...>.

Отже, <...>.

Проте (*незважаючи на щось*) <...>.

Тим часом <...>.

Тимчасом як <...>.

Тоді як <...>.

Тому (*внаслідок чого-небудь*)

І тому <...>.

Тому що <...>.

У зв'язку з <...>.

У результаті <,,>.

Унаслідок <...>.

Через те, що <...>.

Через це <...>.

Якщо то <...>.

Втім [утім], а втім (*незважаючи на щось*)

Припущення:

Припустімо, що <...>, тоді <...>.

Вважаймо (уважаймо, що),

Переважно, здебільшого <...>.

При цьому <...>.

Ймовірно, <...>.

Мабуть, <...>.

Можливо <...>.

Допустімо, що...

Можна висловити припущення...

Є підстави висунути гіпотезу...

Домовимось, що...

Маємо припустити, що...

Доречно проаналізувати ситуацію, припустивши, що...

Цитування, наведення прикладів:

За даними [Г. Іваненка],

За повідомленням [Г. Іваненка],

На думку [Г. Іваненка], <...>.

На мою/нашу думку, <...>.

Наприклад (вставне слово, яке уживають при переліку, уточненні, при поясненні слова в реченні: вводить у речення слова, що слугують для ілюстрації, пояснення попереднього викладу), <...>.

Прикладом слугує <...>.

Такий <...>, як <...>.

У випадку <...>.

У разі <...>.

Як пише/стверджує [Г. Іваненко], <...>.

Класифікація, порівняння й зіставлення:

<...>. а <...>

<...> але <...>.

Аналогічно <...>.

З одного боку, з другого боку, <...>.

Зіставлення засвідчує <...>.

Із порівняння виходить, що <...>.

Подібно <...>.

Порівняно з <...>.

Разом з тим <...>.

Так само, як і <...>.

Також <...>.

Тимчасом, як <...>.

Тоді як <...>.

У такий же спосіб <...>.

Як порівняти <...>, то <...>.

Якщо <...>, то <,,>.

Засоби впевненості

У(в)певнений (упевнена) у(в) тому, що...

Є впевненість у тому, що...

Є певність у тому, що...

Є переконання в тому, що...

Переконливою є точка зору знаних авторитетів у цій галузі знань (кого? на що?)...

Безумовно, що...

Не можна не зважати на те, що...

Доведено, що...

Загальновідомо, що...

Є очевидним, що...

Немає сумнівів щодо (чого?)...

У цьому зв'язку зрозуміло, що...

Ці факти переконують у (чому?)...

Автор переконливо доводить, що...

Результати дослідження підтверджують справедливість (чого?)...

Можна з упевненістю (певністю) сказати, що...

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що ...

Доцільно взяти до уваги ..

Без сумніву, <...>.

Безперечно, <...>.

Безсумнівно, <...>

Звичайно, <...>.

Зрозуміло, <...>.

Не викликає жодних сумнівів <...>.

Очевидно, що <...>.

Певна річ, <...>.

Засоби критики (непогодження, спростування)

Доцільно (доречно) викрити (зазначити) недоліки...

Не можна не заперечити...

Не можна погодитися...

Навряд чи можна погодитись...

Автор, на наш погляд, помиляється стосовно...

Є підстави дорікати в неточності, неуважності...

Є серйозні розбіжності в поглядах на...

Є серйозні заперечення з приводу...

Можна спростувати наведену думку...

Автором, як свідчить його доповідь(виступ, робота...), ігноруються факти...

Автор припускається явних неточностей...

Автор дотримується нетрадиційного погляду на...

Автор припускається, на наш погляд, помилкових тверджень...

Автором не висвітлено питання (чого?)...

Авторська позиція суперечить (чому?)...

Автором необґрунтовано стверджується, що...

Автором поставлено нерозв'язуване завдання...

Висновки не підтверджуються фактами...

Не зрозуміло, що автор має на увазі, стверджуючи (що?) ...

Є дискусійним питання (про що?)...

Сумнів викликають наведені статистичні дані: ...

Низка сумнівів та зауважень виникає при ...

На жаль, <...>.

Узагальнення, підсумовування:

[Здійснений аналіз], дає змогу дійти висновку, що <...>.

Наприкінці відзначимо, що <...>.

Нарешті <...>.

Отже, <...>.

Отримані результати свідчать про <...>.

Підсумовуючи <...>.

Так (*у значенні вставного слова уживають на початку речення, перед ілюстрацією, поясненням до попереднього висловлення*),

Таким чином, <...>.

У результаті <...>.

У такий спосіб <...>.

ПІСЛЯМОВА

В Україні сьогодні відбувається становлення нової системи освіти, орієнтованої на входження у світовий освітній простір. Основним напрямом діяльності вищої школи на цей момент має стати задоволення потреб особистості в знаннях, які б дозволяли адаптуватися в сучасному швидкоплинному світі.

Педагогічна діяльність відрізняється тим, що не може бути лише теоретичною або тільки практичною. В.О. Сухомлинський говорив, що «за своєю логікою, відповідністю філософській основі, за творчим характером педагогічна праця неможлива без наукового дослідження. Близькість педагогічної праці до наукового дослідження вбачається перш за все у аналізі фактів та у необхідності передбачати».

Проблема залучення майбутніх фахівців до наукового пошуку за останні роки набула суттєвого значення. Цілі і мотиви навчання у ЗВО передбачають залучення здобувачів освіти до науково-дослідної роботи протягом усього періоду фахової підготовки.

Викладений матеріал є адаптованим до використання в освітній діяльності педагогічних ЗВО, зокрема акцент зроблений на педагогічній проблематиці науково-дослідних робіт студентів, а послідовність залучення здобувачів освіти до науково-дослідної діяльності має більше реальних можливостей для їх розвитку тому, що детальний виклад матеріалу з глибоким обґрунтуванням ознак, закономірностей проблеми, яка розглядається, сприяє оволодінню навичками системного засвоєння знань.

Матеріали посібника сприятимуть побудові системи науково-дослідної діяльності студентів у освітньому процесі ЗВО, яка передбачає формування у студентів умінь аналізувати науково-педагогічну літературу, висвітлювати результати науково-теоретичних і дослідницьких пошуків у курсовій, дипломній, магістерській роботах, наукових розвідках тощо.

Матеріали посібника дадуть можливість кожному здобувачеві згідно з освітньою програмою оволодіти процесом наукового пізнання, виконуючи протягом усього періоду навчання завдання, які поступово ускладнюються та поглиблюються.

Автори посібника так виклали матеріал, щоб студенти досягнули усі сфери професійного становлення, набули необхідні фахові компетенції, що забезпечить формування цілісного досвіду самостійної науково-пізнавальної діяльності та суттєво підвищить рівень професійної культури.

Посібник не вичерпує всієї проблеми, але містить матеріали як для організації навчально-дослідної роботи здобувачів освіти, як невід'ємного елементу освітньої програми, що є обов'язковою для всіх студентів закладів освіти, так і матеріали для участі здобувачів освіти в науково-дослідній роботі, окремих видах неформальної освіти, що здійснюються позаосвітнім процесом.

Ренко І.П.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. 7-е изд. / пер. с англ. под общ. ред. А. А. Алексеева. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 688 с.
2. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи: навч. посіб. Київ : Кондор, 2008. 272 с.
3. Бабенко В. В. Основи теорії ймовірностей і статистичні методи обробки даних у психологічних і педагогічних експериментах. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 168 с.
4. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови Львів : Світ, 2003. 434 с.
5. Бережнова Е. В. Требования к курсовым и дипломным работам по педагогике: метод. рек. для студ. Москва : Педагогическое общество России, 1999. 48 с.
6. Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2018. 323 с.
7. Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07, Київ, 2018. 20 с.
8. Булах І. Є. Комп'ютерна діагностика навчальної успішності. Київ : ЦМК МОЗ України, УДМУ, 1995. 221 с.
9. ВАК України роз'яснює... (Методичні поради) : зб. інформ. баз. з питань атестації наук. кадрів вищ. кваліфікації / автор-упоряд. Л. А. Пономаренко, д-р техн. наук і за ред. В. Ф. Мачуліна, члена-кор. НАН України. Київ : ред. «Бюл. Вищої атестаційної комісії України»: Толока, 2006. 47 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
11. Види навчально- та науково-дослідної роботи студентів : навч.-метод. посіб. по підготовці та написанню рефератів, курсових, дипломних та магістерських робіт, наукових статей і тез доповідей з дисциплін циклу професійно-практичної підготовки / С. Б. Беляєв, Л. В. Кондрацька, О. В. Кузнецова та ін. ; за заг. ред. І. П. Репко. Харків : СПД-ФО Захаренко В. В., 2012. 204 с.
12. Вимоги до оформлення наукової статті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. : Журналістські науки, 2019. Вип. 3, № 910. URL : <http://science.lpnu.ua/uk/sjs/vymogy-do-publikacij> (дата звернення : 15.01.2020).
13. Волинка Г. І., Мозгова Н. Г. Методичні вказівки щодо виконання магістерської роботи. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 8с.
14. Глинський М., Семенова В. Самостійна навчальна діяльність студентів на сучасному етапі інформатизації освіти. *Вісник наукових досліджень / Галицький коледж*. Тернопіль, 2000. № 3. С. 52-56.
15. Гусев А. Н. Дисперсионный анализ в экспериментальной психологии. Москва : Учеб.-метод. коллектор «Психология», 2000. 136 с.
16. Гута О. М., Кузьма Ю. Б., Оришин С. В. Методичні вказівки до оформлення курсових і дипломних робіт. Для студентів хімічного факультету. Львів, 1997. 24 с.
17. Дементієвська Н. П. Проектування, створення та використання навчальних мультимедійних презентацій як засобу розвитку мислення учнів. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2007. № 2. С. 55-58.

18. Довідник аспіранта і здобувача наукового ступеня: Зб. нормат. документів та інформ. матеріалів / укладачі : Г. Ф. Пономарьова, І. О. Степанець, О. О. Осова. Харків : ФОП Шейніна О.В., 2009. 156 с.
19. Довідник здобувача наукового ступеня: зб. норм. док. та інформ. матер. з питань атестації наук. кадрів вищої кваліфікації / упоряд. Ю. І. Церков. 3-тє вид., випр.і допов. Київ : «Бюл. Вищої атестат. коміс. України» : Вид-во «Толока», 2004. 69 с.
20. Дороз В. Ф. Магістерська робота: написання, оформлення, захист, оцінювання. *Методика викладання української мови у вищій школі* : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. С. 114–146.
21. ДСТУ 8302:2015 : офіційні виправлення у 2017 році. URL : <https://www.slideshare.net/naukmalibrary/83022015-2017> (дата звернення: 15.01.2020).
22. Загальні вимоги написання роботи. URL : <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/14781> (дата звернення: 16.01.2020).
23. Заграй Л. Д. Методи і вимоги до написання магістерських робіт : навч.-метод. рек. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ : ФО-П Петраш К. Т., 2019. 68 с. URL : <http://gestproject.eu/wp-content/uploads/2019/02/Zahrai-Guide-MA-Methods.pdf> (дата звернення: 29.09.2020).
24. Закон України «Про Освіту». Ст. 42 «Академічна доброчесність». URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page3>. (дата звернення: 16.01.2020).
25. Захаров В. П. Применение математических методов в социально-психологических исследованиях : учеб. пособие. Луганськ : ЛГУ, 1985. 64 с.
26. Здобувачу наукового ступеня: метод. рек. / упоряд. С. В. Сьомін. Київ : МАУП, 2002. 184 с.
27. Кодекс академічної доброчесності Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. URL : http://www.hgpa.kharkov.com/wpcontent/uploads/2019/normatyvni/kodeks_acad.pdf. (дата звернення: 16.01.2020).
28. Колоїз Ж. В. Українська наукова мова: практикум. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. 135 с.
29. Кузин Ф. А. Магистерская диссертация: методика написания, правила оформления и порядок защиты: практ. пособие для студентов-магистрантов. Москва : Осъ-89, 1997. С. 117–138.
30. Кузнецов И. Н. Методика научного исследования. Минск., 1997.
31. Лекція 2. Що таке проєкт? (назва з екрану) URL : <https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/project-management/lecture-17-2> (дата звернення: 29.09.2020).
32. Лузан П. Г., Сопівник І. В., Виговська С. В. Основи науково-педагогічних досліджень / Каб. Міністрів Укр., Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2010. 219с. URL : https://bahmat.at.ua/MET_NAUK_DOSL/S.VYGOVSJKA_POSIBNYK.pdf (дата звернення: 10.10.2020).
33. Ляшенко, Б. М., Чорней, Н. Б. Електронні презентації Microsoft Power Point у навчальному процесі. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2005 № 25. С. 27–30.
34. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf> (дата звернення: 16.01.2020).

35. Методичні рекомендації до оформлення курсових і дипломних робіт для студентів факультету іноземної філології / уклад. : Є. В. Стуліна, І. В. Тарасюк, Т. М. Уділова. Запоріжжя: ЗНУ, 2005. 34с. URL : http://web.znu.edu.ua/lab/fordep/oformlenie/diplom_magistra.htm (дата звернення: 14.01.2020).
36. Миронюк С. Використання технічних засобів навчання в теорії і практиці викладання історії. *Історія в школі*. 2000. №2. С. 12–14.
37. Мороз І. В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення та захисту. Київ, 1997. 56 с.
38. Н. Д. Демченко, А. Г. Чала. Культура фахового мовлення : практикум. Харків : ХГПА, 2020. 88 с.
39. Наказ № 384 від 29.03.2012 Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 3 травня 2012 р. за N 711/21024. *Про затвердження форм документів з підготовки кадрів у вищих навчальних закладах I - IV рівнів акредитації*. 78с.
40. Наказ № 41 від 20.07.98 Головного архівного управління при кабінеті Міністрів України, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 17 вересня 1998 р. за № 576/3016. *Перелік типових документів, що створюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів*. 76 с.
41. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури. 2006. 312 с.
42. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с. URL : <https://studfile.net/preview/6759592/> (дата звернення: 10.11.2020).
43. Основні вимоги до написання та оформлення магістерських і кусових робіт: метод. рек. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 29с. URL : https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/vymohy_do_napysannya_mahisterskykh_robit_2018.pdf.pdf (дата звернення: 26.10.2020).
44. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посіб. Київ : 2003. 116 с.
45. Пишо П. Психологическое тестирование. 16-е изд. / пер. с англ. под ред. А. И. Нафтульева. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 160 с.
46. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Вимоги та методичні рекомендації щодо написанні і захисту магістерської роботи. Психологія вищої школи. Практикум. Київ : Каравела, 2008. С. 309–323.
47. Положення «Про курсові та дипломні роботи та методичні рекомендації щодо їх виконання» психолого-педагогічного факультету КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР. Харків : ХГПА, 2019. 18 с. URL : <https://drive.google.com/file/d/1cMFq0Ocywnd4pEe-ugKsNqM6IgGXCrj6/view> (дата звернення: 29.09.2020).
48. Положення «Про порядок перевірки наукових, навчально-методичних, дисертаційних, магістерських та інших робіт на наявність плагіату» в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ХГПА, 2018. 22 с.
49. Положення про випуск кваліфікаційну роботу студента Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2019. URL : http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/pologennya_vkrs.pdf (дата звернення: 26.10.2020).

- 50.** Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах / збірник законодавчих та нормативних актів про освіту Київ : 1994. Вип. I. 336 с.
- 51.** Положення про репозиторій Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради / укладачі : А. А. Харківська, С. Б. Самойлова та ін. Харків, 2019. 18 с. URL : http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/pologennya_repozitory.pdf (дата звернення : 29.09.2020).
- 52.** Положення про порядок визнання результатів навчання, отриманих у неформальній освіті. Харків, 2019. 31 с. URL : http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/pologennya_neformalna.pdf (дата звернення: 12.01.2021).
- 53.** Порядок оцінювання здобутих компетентностей студентів відповідно до вимог кредитно-трансферної накопичувальної системи організації освітнього процесу. Харків, 2019. 31 с. URL : http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/pologennya_ocinuvannya.pdf (дата звернення: 29.09.2020).
- 54.** Посібник з підготовки проектів. *Підтримка політики регіонального розвитку в Україні EuropeAid/132810/C/SER/UA* URL : <https://enefcities.org.ua/upload/files/Posibnyk.pdf> (дата звернення: 29.09.2020).
- 55.** Про вищу освіту : Закон України від 06.09.2014 №1556-VII (із змінами № 849-IX від 25.09.2020р.). URL : <https://www.precedent.ua/849-20#n10> (дата звернення: 10.10.2020).
- 56.** Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України. *Бюлетень Вищої атестаційної комісії України*. №1. 2003. С. 5.
- 57.** Програма написання курсових робіт для студентів педагогічних спеціальностей / уклад. Л. В. Артемова Київ, 2004. 19 с.
- 58.** Психолого-педагогічна діагностика якості освіти у педагогічному ВНЗ : навч.-метод. посіб. / А. А. Харківська, Л. О. Петриченко, Л. В. Кондрацька та ін. заг. ред. Г. Ф.Пономарьової. Харків : Компанія СМІТ, 2016. Ч.2. 366 с.
- 59.** Самостійна робота студентів: навч. посіб. / В. І. Євдокимов, Л. Д. Покроева, Т. П. Агапова та ін. Харків : ХДПУ імені Г. С. Сковороди, 2004. 140 с.
- 60.** Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 216 с.
- 61.** Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург. : ООО «Речь», 2000. 350 с.
- 62.** Скаткин М. Н. Методология и методика педагогических исследований. Москва, 1986.
- 63.** Словарь-справочник по педагогике / авт.-сост. В. А. Мижеригов; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. Москва : ТЦ Сфера, 2004. 448 с.
- 64.** Смирнова І. О. Використання Google Форм для проведення Інтернет-опитувань. Суми : НМЦ ПТО, 2016. URL : <http://blogptnznavchanna.blogspot.com/2016/10/google.html> (дата звернення 11.11.2020).
- 65.** Сорокин Н. А. Дипломные работы в педагогических вузах: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. Москва : Просвещение, 1986. 128 с.
- 66.** Суходольский Г. В. Основы математической статистики для психологов: учебник. Санкт-Петербург : С.-Петербургского ун-та, 1998. 464 с.

67. Ткач Т. В. Розвиток особистості засобами неформальної освіти. *Актуальні проблеми психології*. Т. 7. вип. 15. С. 287–291. URL : http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2008_15/sb15_72.pdf (дата звернення: 10.11.2020)
68. Тюрин Ю. Н., Макаров А. Л., Анализ данных на компьютере. / под ред. В.В. Фигурнова. Москва : Финансы и статистика, 1995. 384 с.
69. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: посібник. Київ : Академвидав, 2004. 208с.
70. Черкасова С. О. Методичні рекомендації до написання дипломних та курсових робіт. Для студентів і викладачів факультету початкового навчання. Харків : ОВС, 2002. 17 с.
71. Чорненький Я. Я., Чорненька Н. В., Рибак С. Б. Основи наукових досліджень. *Організація самостійної та наукової роботи студента* : навч. посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 208 с.
72. Шалова С. Ю. Введение в научно-педагогическое творчество: научно-метод. пособие / под ред. Н.В. Седовой. Санкт-Петербург : РГПУ имени А. И. Герцена, 2008. 159 с.
73. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2003. 295с.
74. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Знання-Прес, 2002. 295 с.
75. Шліхта Н., Шліхта І. Методичні рекомендації та програма курсу «Основи академічного письма». URL: <http://www.saiup.org.ua/resursy/osnovy-akademichnogo-pysmametodychni-rekomendatsiyi-ta-programa-kursu/> (дата звернення: 16.01.2020).
76. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня: методичні поради / автор-упорядник Л. А. Пономаренко. Київ : Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», Видавництво «Толока», 2001. 80 с. URL : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/ZAHIST_251110.pdf (дата звернення: 14.01.2020).
77. Янішевський О. О. Методичні рекомендації щодо складання списків використаної літератури. Київ : НТСД, 1996. 46 с.

ДОДАТКИ

***ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ ТИТУЛЬНИХ
АРКУШІВ ТА ОБКЛАДИНОК***

Титульний аркуш реферату

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

(або ХАРКІВСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ)

Кафедра педагогіки, психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту

РЕФЕРАТ

з загальної педагогіки

на тему: **Педагогіка – наука про закономірності навчання та виховання**

Студентки 3 курсу 311-ПО групи
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
спеціальність 013 Початкова освіта
Головіної Олександрі Ігорівни
Керівник: кандидат педагогічних
наук, доцент, доцент кафедри
педагогіки, психології, початкової
освіти та освітнього менеджменту
Іванов І.П.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Місто – рік

Титульний аркуш курсової роботи

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

(або ХАРКІВСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ)

Психолого-педагогічний факультет

Кафедра педагогіки, психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту

КУРСОВА РОБОТА

з загальної педагогіки

**Формування медіаграмотності здобувачів початкової освіти засобами
інноваційних технологій навчання**

Студентки 3 курсу 311-ПО групи
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
спеціальність 013 Початкова освіта
Чернушенко Ольги Петрівни

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Іванов І.П.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Місто – рік

Титульний аркуш дипломної роботи

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра педагогіки, психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту

До захисту допускається

Зав.кафедри _____

(підпис)

«___» _____ 20__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

**Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів початкової школи
під час вивчення інтегрованого курсу «Технології»**

Виконала студентка 4 курсу, 411 ПО групи
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
спеціальність 013 Початкова освіта
Чернушенко Ольга Петрівна

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Іванов І.П.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Потапов В.В.

Місто – рік

Титульний аркуш магістерської роботи

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра педагогіки, психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту

До захисту допускається

Зав.кафедри _____

(підпис)

«___» _____ 20__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів у закладі вищої освіти

Виконала студентка 2 курсу, 61 ПО групи
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
спеціальність 013 Початкова освіта
Чернушенко Ольга Петрівна

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Іванов І.П.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Потапов В.В.

Місто – рік

**Зразок титульного аркуша реферату з фахової спеціальності вступника до
аспірантури**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

Кафедра _____
(назва кафедри)

Реферат на тему:

(назва реферату)
за спеціальністю

(шифр та найменування спеціальності)

Підготува(в)/(ла) вступник до
аспірантури
ПІБ

Місто – рік

Зразок титульного аркушу дисертації

Найменування закладу вищої освіти або наукової установи,
де здійснювалася підготовка здобувача,
органу, до сфери управління якого належить заклад, установа

Найменування закладу вищої освіти або наукової установи,
у спеціалізованій вченій раді якого (якої) проводився захист дисертації,
органу, до сфери управління якого належить заклад, установа

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

(прізвище, ім'я, по батькові)

Гриф
Прим. № _____
УДК _____
(індекс)

ДИСЕРТАЦІЯ

(назва дисертації)

(шифр і назва спеціальності)

(галузь знань)

Подається на здобуття наукового ступеня _____

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник (консультант) _____
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Місто – рік

Примітка. Відомості щодо грифа секретності та напис «Прим. № _____»
наводять за необхідності.

Зразок обкладинки автореферату

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Назва організації, спеціалізована вчена рада,
яка прийняла дисертацію до захисту**

Прізвище, ім'я, по батькові

УДК: _____

(індекс)

НАЗВА ДИСЕРТАЦІЇ

Шифр й найменування спеціальності

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата (доктора) педагогічних наук**

Місто, рік

Зразок зворотнього боку обкладинки автореферату

Дисертацією є _____
(рукопис, монографія)

Робота виконана _____
(назва організації, відомча підпорядкованість)

**Науковий керівник
(консультант):** _____

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові,
місце роботи, посада)

Офіційні опоненти: _____

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові,
місце роботи, посада)

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові,
місце роботи, посада)

Захист відбудеться «__» _____ 20__ року о _____ на засіданні
спеціалізованої вченої ради _____

(шифр ради, назва установи, в якій створена рада, адреса)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці _____

(назва установи, адреса)

Автореферат розіслано «_____» _____ 20__ р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради** _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

***ОРІЄНТОВНИЙ ЗМІСТ
ВИДІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ
РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ***

Оформлення змісту реферату

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Педагогіка – наука про закономірності навчання та виховання	5
1.1. Основні закономірності процесів навчання та виховання.....	5
1.2.....	9
ВИСНОВКИ	12
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	14

Оформлення змісту курсової роботи
*(для освітньо-кваліфікаційного рівня – молодший спеціаліст або фаховий
молодший бакалавр)*

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи формування	5
1.1.	5
1.2.	10
1.3.	15
ВИСНОВКИ	22
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	24
ДОДАТКИ (за необхідності).....	30

Оформлення змісту курсової роботи
(для освітнього ступеня бакалавра)

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи	4
1.1.	4
1.2.....	10
1.3.....	15
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. Експериментальна перевірка	21
2.1.	21
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31
ДОДАТКИ.....	33

Оформлення змісту курсової роботи
*(для освітнього ступеня бакалавра
для спеціальності 053 Психологія)*

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аналіз дослідження	6
1.1 Загальна характеристика.....	6
1.2. Теоретичний аналіз.....	11
1.3. Взаємозв'язок.....	15
Висновки до розділу 1	18
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження	19
2.1 Організація емпіричного дослідження	19
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	30
ДОДАТКИ (за необхідності)	31

Оформлення змісту курсової роботи
(для освітнього ступеня магістра)

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи	6
1.1.	6
1.2.	11
1.3.	15
Висновки до розділу 1	18
РОЗДІЛ 2. Експериментальна перевірка	19
2.1.....	17
2.2.....	22
2.3.....	29
Висновки до розділу 2	37
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	40
ДОДАТКИ (за необхідності)	43

Оформлення змісту курсової роботи
(для освітнього ступеня магістра
для спеціальності 053 Психологія)

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аналіз дослідження	6
1.1 Загальна характеристика.....	6
1.2. Теоретичний аналіз.....	11
1.3. Взаємозв'язок.....	15
Висновки до розділу 1	18
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження	19
2.1 Організація емпіричного дослідження	19
2.2 Аналіз результатів	25
Висновки до розділу 2	37
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	40
ДОДАТКИ (за необхідності)	43

Оформлення змісту дипломної роботи

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи	6
1.1.	6
1.2.	11
1.3.....	18
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. Експериментальна перевірка	24
2.1.	24
2.2.	34
2.3.	44
Висновки до розділу 2	48
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	53

Оформлення змісту дипломної роботи

(зі спеціальності 053 Психологія)

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аналіз дослідження	6
1.1. Загальна характеристика.....	6
1.2. Теоретичний аналіз.....	11
1.3. Взаємозв'язок.....	18
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження	24
2.1. Організація констатувального етапу	24
2.2. Аналіз констатувального етапу	34
2.3. Рекомендації за результатами дослідження.....	44
Висновки до розділу 2	48
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	53

Оформлення змісту магістерської роботи

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Науково-методичні основи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у закладі вищої освіти	6
1.1. Активізація навчально-пізнавальної діяльності й розвиток особистості студента.....	6
1.2. Шляхи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів.....	11
1.3. Педагогічні умови активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів.....	18
Висновки до розділу 1	39
РОЗДІЛ 2. Експериментальна перевірка педагогічних умов активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у закладі вищої освіти	40
2.1. Організація дослідження з активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у закладі вищої освіти	40
2.2. Перевірка розроблених шляхів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів.....	50
2.3. Аналіз результатів дослідження з активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у закладі вищої освіти	65
Висновки до розділу 2	76
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	84

Оформлення змісту магістерської роботи
(зі спеціальності 053 Психологія)

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аналіз дослідження	6
1.1. Загальна характеристика.....	6
1.2. Теоретичний аналіз.....	11
1.3. Взаємозв'язок.....	18
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження	31
2.1. Організація констатувального етапу	31
2.2. Формувальний етап експериментального дослідження	43
2.3. Аналіз результатів контрольного дослідження.....	71
Висновки до розділу 2	76
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	84

***ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ
СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ***

Оформлення списку використаних джерел

Список використаної літератури слід розміщувати одним із таких **способів** [18]:

- у порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний для користування і рекомендований при написанні роботи),
- в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків,
- у хронологічному порядку.

Рекомендований перелік стилів оформлення списку наукових публікацій

1. MLA (Modern Language Association) style.
2. APA (American Psychological Association) style.
3. Chicago/Turabian style.
4. Harvard style.
5. ACS (American Chemical Society) style.
6. AIP (American Institute of Physics) style.
7. IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) style.
8. Vancouver style.
9. OSCOLA.
10. APS (American Physics Society) style.
11. Springer MathPhys Style.

Подаємо приклади оформлення бібліографічних описів згідно ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»:

Один автор	<p>Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості : у 2-х т. Чернівці : Букрек, 2015. Т. 2. 640 с. (Школа майбутнього).</p> <p>Пономарьова Г. Ф. Виховання майбутнього педагога : теорія і практика : монографія / Комунал. Закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків : Ранок, 2014. 547 с.</p> <p>Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посіб. для вчителів і метод. почат. навч. 3-тє вид., без змін. Київ : Богданова А.М., 2009. 228 с.</p>
Два, три автора	<p>Пономарьова Г. Ф., Третьякова Л. А. Методика виховання і навчання (у таблицях) : метод. посібник / М-во освіти і науки України, Комунал. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2015. 95 с.</p> <p>Берека В. Є., Пісоцька Л. С. Професійна підготовка працівників дошкільної освіти : організаційно-педагогічний аспект : навч. посібник. Хмельницький : Цюпак, 2014. 191 с.</p> <p>Пономарьова Г. Ф., Бескорса В. М., Малихіна В. М. Історія української культури : навч. посібник. Харків : Захарченко С. Н., 2012. Ч. 2. 160 с.</p>
Чотири автора або більше авторів	<p>Рейтингова перевірка знань, умінь і навичок студентів з педагогіки : навч.-метод. посіб. для виклад. і студ. пед. вищ. навч. закл. / Г. Ф. Пономарьова, І. О. Степанець, О. В. Кузнецова, С. І. Рябокінь Харків : ФО-П Шейніна О. В., 2011. 310 с.</p> <p>Робота з дітьми і молоддю в інклюзивному та інтегрованому освітніх середовищах : навч.-метод. посіб. для майбутніх праців. соціал. та освітньої сфер. / М. О. Андреева та ін. ; Комунал. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2016. 212 с.</p> <p>Духовно-культурні цінності виховання Людини : монографія</p>

	/ Г. П. Шевченко [та ін.]. Луганськ : НОУЛІДЖ, 2013. 332 с.
Автор(и) та редактор(и) / упорядники	Березенко В. В. PR як сфера наукового знання : монографія / за заг. наук. ред. В. М. Манакіна. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 362 с. Бутко М. П., Неживенко А. П., Пепа Т. В. Економічна психологія : навч. посіб. / за ред. М. П. Бутко. Київ : ЦУЛ, 2016. 232 с. Дахно І. І., Алієва-Барановська В.М. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / за ред. І. І. Дахна. Київ : ЦУЛ, 2015. 560 с.
Автор(и) та перекладачі	Аристотель Сочинения : в 4 т. / пер. и ред. А. И. Доватура. Москва : Мысль, 1983. Т. 4 / пер. с древнегреч. Н. В. Брагинская [и др.]. 829 с. (Философское наследие ; т. 90). Винкельман И. И. Избранные произведения и письма : сборник / пер. А. А. Алявдиной; вступ. ст. и ред. Б. Пшибышевского. Репр. воспр. изд. 1935 г. Москва : Ладомир, 1996. 687 с.
Без автора	25 років економічному факультету: історія та сьогодення (1991-2016) : ювіл. вип. / під заг. ред. А. В. Череп. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 330 с. Криміналістика : конспект лекцій / за заг. ред. В. І. Галана ; уклад. Ж. В. Удовенко. Київ : ЦУЛ, 2016. 320 с.
Багатотомні видання	
Приклади	Енциклопедія історії України : у 10 т. / НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 9. 944 с. Наукові основи управління інноваційним розвитком у системі педагогічної освіти : навч. посібник / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової ; Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2013. Ч. 1. 328 с. Ч. 2. 316 с. Ч. 3. 256 с. Ч. 4. 224 с. Коцюбинський М. М. Твори : в 6-ти т. Київ : АН УРСР, 1962. Т. 6 : Фольклорні записи. 490 с.
Інші видання	
Багатотомні видання	Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ : САМ, 2016. Т. 17. 712 с. Новицкий О. М. Сочинения : в 4 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. Н. Г. Мозговая. Киев ; Мелитополь: НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницкого, 2017. Т. 1. 382 с.
Автореферати дисертацій	Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Східноукр. нац. ун-т імені Володимира Даля. Київ, 2018. 20 с. Одарченко В. І. Виховання національної гідності у студентської молоді засобами українського народного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010. 21 с.
Дисертації	Пономарьова Г. Ф. Система виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Східноукр. нац. ун-т імені Володимира Даля. Київ, 2016. 540 с. Харківська А. А. Теоретичні та методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального педагогічного закладу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06 / Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ, 2012. 596 с.

Архівні документи	<p>Наукове товариство ім. Шевченка. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України. Ф. 1 Оп. 1. Спр. 78 Арк. 1–7.</p> <p>Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64, 64 зв., 71.</p>
Стандарти	<p>ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. [Чинний від 2010-02-18]. Вид. офіц. Київ, 2010. 16 с. (Інформація та документація).</p> <p>ДСТУ 3582:2013. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ). [На заміну ДСТУ3582-97; чинний від 2013-08-22]. Вид. офіц. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 15 с. (Інформація та документація).</p>
Частина видання	
Розділ книги	<p>Шепеленко С. М. Майбутня професійна діяльність та необхідність її постійного вдосконалення. <i>Формування готовності до професійного та кар'єрного самовдосконалення</i> : навч.-метод. посібник / Укр. інженер.-пед. акад. ; за ред. Н. О. Брюханової. Харків : Вид-ць Іванченко І. С., 2014. С. 9–58.</p>
Тези, доповідь	<p>Пономарьова Г. Ф. Взаємодія викладача і студента у навчально-виховному процесі педагогічного ВНЗ. <i>Проблеми інженерно-педагогічної освіти</i> : зб. наук. праць / Українська інженер.-пед. акад. Харків, 2014. С. 25–36.</p> <p>Роганова М. В. Вихователь дошкільного закладу – сучасні вимоги до професійної підготовки. <i>Гуманізація навчально-виховного процесу</i> : зб. наук. праць / Слов'янський держ. пед. ун-т. Слов'янськ, 2014. Вип. 62 LXI Ш. С. 171–176.</p>
Стаття з продовжуваного видання	<p>Пономарьова Г. Ф. Інноваційно-дослідницька компетентність магістрів – запорука розвитку інноваційного потенціалу ВНЗ. <i>Міжнародний науковий вісник</i> . 2014 . Вип. 8 (27). С. 177–182.</p> <p>Блудова Ю. О. Технологія формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини. <i>Імідж сучасного педагога</i>. Полтава, 2017. № 1 (170). С. 45–48.</p>
Стаття з періодичного видання (журнала, газети)	<p>Пономарьова Г. Ф., Степанець І. О. Шляхи розвитку та реалізації творчого потенціалу вчителя початкової школи в педагогічній діяльності. <i>Новий колегіум</i>. 2010. № 3. С. 34–37.</p> <p>Яцунь О. Університетська освіта : шлях від ревізії до світоглядного переосмислення та визначення нових векторів розвитку. <i>Вища школа</i>. 2017. № 4. С. 34–47.</p> <p>Короденко М. Підсумки навчального. Міністр освіти і науки Лілія Гриневич у Верховній Раді України розповіла про підсумки навчального року та підготовку до вступної кампанії. <i>Освіта України</i>. 2017. № 24(1524). С. 5.</p>
Частина видання: довідкового видання	<p>Кучеренко І. М. Право державної власності. <i>Великий енциклопедичний юридичний словник</i> / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2007. С. 673.</p>
Електронні ресурси	
Приклади	<p>Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556- VII (із змінами № 2145-VIII від 05.09.2017 р.). URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18. (дата звернення : 20.09.2017).</p>

	<p>Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді : додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16 червня 2015 р. № 641. URL : http://don.kievcity.gov.ua/files/2015/6/17/contsepciya.pdf . (дата звернення : 15.02.2016).</p> <p>Система. <i>Вікіпедія. Вільна енциклопедія</i>. URL : http://uk.wikipedia.org/wiki/Система. (дата звернення : 23.03. 2017).</p> <p>Щодо сучасних організаційних інновацій у системі фізичного виховання студентської молоді / В. О. Сутула [та ін.]. <i>Слобожанський науково- спортивний вісник</i>. 2016. № 1. С. 99–106. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/snsv_2016_1_19 (дата звернення : 05.04.2016).</p>
Законодавчі та нормативні документи	
Приклади	<p>Про внесення змін до статті 54 Закону України «Про статут і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» : Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2015-VIII. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 44. Ст. 1365.</p> <p>Деяки питання проведення перевірок органів державного нагляду (контролю) : постанова Каб. Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 361. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 45. Ст. 1402.</p> <p>Про затвердження форм документів з підготовки фахівців у вищих навчальних закладах : наказ МОН України від 05.07.2016 № 782. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1030-16/paran30#n30 (дата звернення : 03.06.2017).</p> <p>Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 № 1131 : постанова Каб. Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 424. <i>Урядовий кур'єр</i>. 2017. № 111. С. 4.</p> <p>Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. <i>Голос України</i>. 2014. № 148. С. 2–13.</p>
Архівні документи	<p>Лист Голови Співки «Чорнобиль» Г. Ф. Лепіна на ім'я Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола щодо реєстрації Статуту Співки та сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. <i>ЦДАГО України</i> (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64 зв., 71.</p> <p>Наукове товариство ім. Шевченка. <i>Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України</i>. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–7.</p>
Патенти	<p>Люмінісцентний матеріал: пат. 25742 Україна: МПК6 C09K11/00, G01T1/28, G21H3/00. № 200701472; заявл. 12.02.07; опубл. 27.08.07, Бюл. № 13. 4 с.</p> <p>Спосіб лікування синдрому дефіциту уваги та гіперактивності у дітей: пат. 76509 Україна. № 2004042416; заявл. 01.04.2004; опубл. 01.08.2006, Бюл. № 8 (кн. 1). 120 с.</p>
Препринти	<p>Панасюк М. І., Скорбун А. Д., Сплошной Б. М. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами. <i>Чорнобиль : Ін-т з проблем безпеки АЕС НАН України</i>, 2006. 7, [1] с. (Препринт. НАН України, Ін-т проблем безпеки АЕС; 06-1).</p>
Каталоги	<p>Пам'ятки історії та мистецтва Львівської області : кат.-довід. / авт.-упоряд.: М. Зобків та ін. ; Упр. культури Львів. облдержадмін., Львів. іст. музей. Львів : Новий час, 2003. 160 с.</p>
Бібліографічні покажчики	<p>Яценко О. М., Любовец Н. І. Українські персональні бібліографічні покажчики (1856-2013). Київ : Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2015. 472 с. (Джерела української біографістики ; вип. 3).</p>

Примітка. При складанні бібліографічного опису необхідно використовувати скорочення, подані в ДСТУ 3582:2013 «Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою», ДСТУ 7093:2009 «Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами» (ГОСТ 7.11–2004, MOD) та ГОСТ Р 7.0.12–2011 «Библиографическая запись. Сокращение слов и словосочетаний на русском языке».

Приклади оформлення списку використаних джерел за стилем написання Міжнародної психологічної асоціації (APA)

1. Amonashvili Sh. A. (1995). *Razmyishleniya o gumannoy pedagogike [Reflections on humane pedagogy]*. Moskva : Izdatelskiy Dom Shalvyi Amonashvili. 496 s.
2. Berulava G. A., Berulava M. N. (2012). *Novaya metodologiya razvitiya lichnosti v informatsionnom obrazovatelnom prostranstve [A new methodology for the development of the individual in the information educational space]*. Pedagogika. № 4. S. 15 [in Russian].
3. Dyui Dzh. (1924). *Shkola i obschestvo [School and Society]*. Moskva : Gosizdat. 168 s.
4. Kudishina A. A. *Gumanisticheskaya pedagogika [Humanistic pedagogy]*. URL : <http://hum.offlink.ru/education/kurses/pedagogics-main/Pedliterature/> (data zvernennya : 11.01.2018) [in Russian].
5. *Manifest gumannoy pedagogiki [Humanistic pedagogy]*. (2011). Donetsk : Izd-vo «Noulidzh» (donetskoe otdelenie). 43 s. [in Russian].
6. Pashchenko D. I. (2005). *Formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do humanistichnoho vykhovannia uchniv [Formulation preparedness maibutnih teachers uchatkovyh klassiv up to humanistic vihovannya uchiviv]*. Monohrafiia. Kyiv : Naukovyi svit. 371 [in Ukrainian].
7. *Stanovlenie gumanisticheskogo mirovozzreniya lichnosti [The formation of a humanistic worldview of the individual]*. (1994). Posobie dlya studentov pedagogicheskikh vuzov ; pod red. R. M. Rogovoy. Moskva : Izd. In-ta razvitiya lichnosti RAO. 224 s. [in Russian].
8. Chernovolenko V. F. (1970). *Mirovozzrenie i nauchnoe poznanie [World outlook and scientific knowledge]*. Kiev : Nauka. 250 s. [in Russian].

Правила оформлення списку літератури (References) транслітерованого у романському алфавіті (латиниця)

Правильний опис використовуваних джерел у списках літератури є запорукою того, що цитована публікація буде врахована при оцінці наукової діяльності її авторів, отже, (по ланцюжку) – організація, регіон, країна. За цитуванням журналу визначається його науковий рівень, авторитетність, ефективність діяльності його редакційної колегії і т. д. З чого виходить, що найбільш значущими складовими в бібліографічних посиланнях є прізвища авторів і назви журналів. Причому для того, щоб всі автори публікації були враховані в системі, необхідно в опис статті вносити всіх авторів, не скорочуючи їх трьома, чотирма і т. п. Заголовки статей в цьому випадку дають додаткову інформацію про їх зміст і, хоча в аналітичній системі вони не використовуються, Scopus рекомендує включати їх в описи посилань.

Для україномовних і російськомовних статей, які використовують з журналів, рекомендуємо такий варіант структури бібліографічних посилань в References:

- ПІБ авторів (транслітерація);
- назва статті у варіанті, що транслітерується, і переклад назви статті англійською мовою в квадратних дужках [];
- назва джерела (транслітерація) і переклад назви джерела англійською мовою [];
- вихідні дані з позначеннями англійською мовою або лише цифрові (останнє залежно від вживаного стандарту опису).

Список літератури (References) для Scopus та інших зарубіжних баз даних (БД) подається повністю окремим блоком, повторюючи список літератури до україномовної частини, незалежно від того є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються в списку, який готується в романському алфавіті.

Опис статті з журналів:

Zagurenko A.G., Korotovskikh V.A., Kolesnikov A.A., Timonov A.V., Kardymon D.V. (2008). Techno-economic optimization of the design of hydraulic fracturing. Oil Industry, no.11, pp. 54-57 [in Ukrainian].

Небажане таке подання посилань (заголовок статті лише транслітерується, без перекладу):

Zagurenko A.G., Korotovskikh V.A., Kolesnikov A.A., Timonov A.V., Kardymon D.V. (2008) Tekhniko-ekonomichna optimizatsiya dizainu gidrorazryvu plasta.

Neftyanoe khozyaistvo – Oil Industry, no.11, pp. 54-57.

Безоплатні програми для складання бібліографії наявні в Інтернеті. Досить зробити в google пошук зі словами «Create citation», і ви отримаєте кілька безоплатних програм, що дають змогу автоматично створювати посилання за пропонованими стандартами. Причому описи можна створювати для різних видів публікацій (книга, стаття з журналу, інтернет-

ресурс і т.п.). Нижче наведено кілька посилань на такі сайти: <http://www.easybib.com>; <http://www.bibme.org>; <http://www.sourceaid.com>

Технологія підготовки посилань з використанням системи автоматичної транслітерації і перекладача

На сайті <http://litopys.org.ua> можна безоплатно скористатися програмою транслітерації українського тексту в латиницю. На сайті <http://www.translit.ru> транслітерація російського тексту.

Програми дуже прості, їх легко використовувати як для готових посилань, так і для транслітерації різних частин описів.

Наведемо зразок короткої схеми процесу перетворення посилання:

1. Входимо на сайт <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm>
2. Вставляємо в спеціальне поле весь текст бібліографії українською мовою і натискаємо кнопку «перекодувати». Приклад автоматичної транслітерації в програмі на сайті:
 - Вихідний текст: Загробська А.Ф. Міграція, відтворення і рівень освіти населення. – К.: Наук. думка, 1983. – 182 с.
 - Транслітерований текст: Zahrobs'ka A.F. Mihratsiia, vidtvorennia i riven' osvity naseleennia. – К.: Nauk. Dumka, 1983. – 182 s.
3. Копіюємо текст, що транслітерується у References – список, який готується.
4. Перекладаємо всі описи джерела, окрім авторів (назва книги, статті, постанови і так далі) англійською мовою, переносимо його до списку, який готується (за транслітерованою назвою).
5. Об'єднуємо описи в трансліті і перекладене та оформляємо відповідно до прийнятих правил. При цьому необхідно розкрити місце видання (Kyiv) і виправити позначення сторінок англійською мовою (замість 182 s. пишемо 182 p.) Курсивом виділяємо назву джерела, додаємо в кінці речення [in Ukrainian] і посилання готове: Zahrobs'ka A.F. Mihratsiia, vidtvorennia i riven' osvity naseleennia [Migration, reproduction and level of education of population]. Kyiv: Nauk. Dumka, 1983, 182 p. [in Ukrainian] Або беремо, наприклад, посилання: Кочукова Е.В., Павлова О.В., Рафтопуло Ю.Б. Система експертных оценок в информационном обеспечении учёных // Информационное обеспечение науки. Новые технологии: Сб. науч. тр. / Калёнов Н.Е. (ред.). – М.: Научный Мир, 2009. – 342 с. – С. 190–199. Вставляємо в програму, додаємо в кінці речення [in Russian], отримуємо: Kochukova E.V. Pavlova O.V. Raftopulo Ju.B. Sistema ekspertnykh otsenok v informatsionnom obespechenii uchenykh // Informatsionnoe obespechenie nauki. Novye tekhnologii: Sb. nauch. tr., М.: Nauchnyi Mir, 2009, S.190-199 [in Russian]. У References абсолютно недопустимо використовувати український ДСТУ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». В жодному із зарубіжних стандартів на бібліографічних описах не використовуються розділові знаки, вживані в українському ДСТУ («//» і «-»). Назва джерела і вихідні дані відділяються від авторів і заголовка статті типом шрифту, найчастіше, курсивом (italics), крапкою або комою.

Змінюємо посилання, що транслітерується:

1. Прибираємо спеціальні роздільники між полями та лапки («//», «-», «‘,»).
2. В квадратних дужках після транслітерації пишемо перекладений заголовок статті і назву джерела англійською мовою.
3. Пишемо англійською мовою повне місце видання і позначення сторінок (видавництво залишаємо транслітерованим). Додаємо в кінець речення [in Russian].

Отримуємо кінцевий результат:

Kochukova E. V. Pavlova O. V. Raftopulo Iu. B. (2009). The peer review system in the information providing of scientists. *Informatsionnoe obespechenie nauki. Novye tekhnologii: Sb. nauch. tr.*, [Information Support of Science. New Technologies: Collected papers]. Moscow: Nauchnyi Mir, 2009, pp.190-199 [in Russian].

Бібліографічний опис за стандартом АРА:

Книга

Last Name, F. (Year Published). Book Title. Publisher City: Publisher Name. Brown, D. (2004). The Da Vinci code. New York: Scholastic [in English].

Журнал

Last Name, F. (Year Published). Article Title. Journal name, Volume number, Page Numbers. Smith, J. (2009). Studies in pop rocks and Coke. *Weird Science*, 12, 78-93 [in English].

Сайт

Last Name, First. «Page Title.» Website Title. Retrieved Date Accessed, from Web Address Smith, J. (2009, January 21). Obama inaugurated as President. CNN.com. Retrieved February 1, 2009, from http://www.cnn.com/POLITICS/01/21/obama_inaugurated/index.html [in English].

Допомогти в зберіганні і оформленні посилань можуть програми – бібліографічні менеджери. У більшості випадків з їхньою допомогою Ви зможете швидко і грамотно скласти бібліографічний опис для публікації в будь-якому зарубіжному виданні відповідно до їх вимог. До таких сервісів належать сайти <http://www.bibme.org>, <http://www.zotero.org>, <http://www.mendeley.com> www.citethisforme.com та ін.

ПРИКЛАДИ
оформлення списку літератури та опублікованих джерел

REFERENCES

Відповідно до міжнародного стандарту з переліку міжнародних стилів оформлення публікацій APA (American Psychological Association (APA) Style)

КНИГИ

Шаблон оформлення за стилем APA:

**Автор. (Рік публікації). Назва книги транслітерована. Місто (повністю):
Видавництво. [in Ukrainian (in English, in Russian тощо)].**

**В А Ж Л И В О: в елементах опису можна використовувати лише прямі
лапки («)**

Один автор:

Chornovol, I. (2015). *Komparatyvni frontyry: svitovyj i vitchyznianyj vymir*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].

Два автори:

Bazhan, O. H., & Danyliuk, Yu. Z. (2000). *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX st.)*. Kyiv: Ridnyj kraj. [in Ukrainian].

Від трьох до шести авторів:

Shust, R. M., Kryzhanivskiy, A. L., Tseluiko, O. P., Shvets, V. Ye., Vovchak, O. D., & Komarynska, Z. M. (2011). *Hroshi Ukrainy*. Kyiv: UBS NBU; Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].

Якщо більше шести авторів, сьомого і наступних авторів позначають *et al.*

Багатотомне видання:

Smolii, V. A. (Ed.). (2011). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia*. (Vols. 1–2). Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].

Редактор (без автора):

Kulchytskyi, S. V. (Ed.). (2005). *Orhanizatsiia ukrains'kykh natsionalistiv i Ukrain's'ka povstans'ka armiia: Istorychni narysy*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Редактор і керівник авторського колективу:

Smolii, V. A. (Ed.). (2012). *Natsional'ne pytannia v Ukraini XX – pochatku XXI st.: istorychni narysy*. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].

Без автора (або ред. колегія)

Smolii, V. A. (Ed.). (2011). *Narysy istorii ukrains'koi revoliutsii 1917–1921 rokiv* (Vol. 1). Kyiv: NVP «Vydavnytstvo «Naukova dumka» NAN Ukrainy». [in Ukrainian].

Упорядники

Bezpalco V. V., Vysotin M. B., Voronchuk I. O., Kucheruk M. M., & Chubyk Yu. I. (Comps.). (2014). *Ukrains'ke povsiakdennia rann'omodernoï doby: zbirnyk dokumentiv* (Vol. 1: Volyn' XVI st., Seriia dokumental'nykh dzherel). Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].

Автор і перекладач:

Zombart, V. (2003). *Evrei i khozyajstvennaya zhizn': avtoriz. per. s nem.* (G. Grosman, Trans.). Kyiv: MAUP. [in Russian].

Перевидання

Boiko, O. D. (2014). *Istoriia Ukrainy: Navchal'nyj posibnyk* (5th ed.). Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].

Частина книги
Shevchenko, V. V. (2011). Rozvytok haluzej promyslovosti. In V. A. Smolii (Ed.), <i>Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia</i> (Vol. 1, pp. 626–632). Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
ПЕРІОДИЧНІ, ПРОДОВЖУВАНІ ВИДАННЯ, МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЙ
Шаблон оформлення за стилем APA:
Автор. (Рік публікації). Назва публікації транслітерована [Назва публікації англійською мовою (якщо наявна)]. Назва видання транслітерована – Назва видання англійською мовою, Том (номер) чи (випуск), Сторінки
Стаття в журналі:
Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) / О. М. Донік // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 159–177. Donik, O. M. (2005). Blahodiinist v Ukraini (XIX – pochatok XX st.). <i>Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal</i> , 4, 159–177. [in Ukrainian].
Стаття в збірнику:
Sylka, O. Z. (2014). Sil's'ki viddilennia Rosijs'koho tovarystva Chervonoho Khresta v Livoberezhnij Ukraini [Rural branches of Russian Red Cross Society in Left-Bank Ukraine] (O. P. Reient, Ed.). <i>Problemy istorii Ukraini XIX-pochatku XX st. – Problems of the history of Ukraine of XIX-beginning XX cc.</i> , (23), 234–246. [in Ukrainian].
Матеріали конференцій:
Terent'eva, N. A. (1995). Grecheskie kupcy v Odesse (XIX stoletie). Abstracts of Papers '95: <i>Ukraina – Hretsiia: Istoriia ta suchasnist.</i> (pp. 125–128). Kyiv. [in Russian].
ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ
Шаблон оформлення за стилем APA:
Автор. (Рік публікації). Назва публікації транслітерована. [Назва публікації англійською мовою (якщо наявна)]. Назва джерела – Назва джерела англійською мовою, Том (номер, випуск) – якщо вони наявні, Сторінки. Retrieved from адреса сайту
Gubar', O. (n. d.). Odessa – kak pamyatnik patriarxal'nyu menyalam. Retrieved from http://www.migdal.ru/article-times.php?artid=5673&print=1 [in Russian].
Donik, O. M. (2005). Blahodiinist v Ukraini (XIX – pochatok XX st.). <i>Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal</i> , 4, 159–177. Retrieved from http://history.org.ua/JournALL/journal/2005/4/8.pdf [in Ukrainian].
ДИСЕРТАЦІЇ
Bielikov, Yu. A. (2003). <i>Kupetstvo Kharkivs'koi hubernii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)</i> [Merchants of Kharkiv province (the second half of 19 th – beginning of 20 th century)] (Candidate's thesis). Kharkiv. [in Ukrainian].
АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ
Volonyts, V. S. (2007). <i>Torhovel'no-komertsijna diial'nist' hrekiv-kuptsiv v Ukraini (seredyna XVII–XIX st.)</i> [Trade and Commerce of the Greek Merchants in Ukraine (middle of XVII–XIX)] (Extended abstract of Candidate's thesis). Donetsk. [in Ukrainian].

**Написання обов'язкових елементів оформлення списку літератури
англійською мовою**

Редактор / редактори	Ed. / Eds.
Упорядник / упорядники	Comp. / Comps.
Перекладач	Trans.
Тези доповідей	Abstracts of Papers
Матеріали (праці) конференції	Proceedings of the Conference Title
Матеріали II Всеукраїнської конференції	Proceedings of the 2nd All-Ukrainian Conference
Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції	Proceedings of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference
Матеріали III Міжнародної конференції	Proceedings of the 3rd International Conference
Дис. ... канд. наук	Candidate's thesis
Дис. ... д-ра наук	Doctor's thesis
Автореф. дис. ... канд. наук	Extended abstract of Candidate's thesis
Автореф. дис. ... д-ра наук	Extended abstract of Doctor's thesis

***ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ
ОСНОВНИХ ВИДІВ НАВЧАЛЬНО-
ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ
ОСВІТИ***

Вимоги до оформлення основних видів науково-дослідної роботи (навчального реферату, курсової, дипломної, магістерської, дисертаційної роботи)

1. Робота пишеться українською мовою. Ніяких скорочень, окрім загальноприйнятих, не дозволяється робити.

2. Обсяг роботи та кількість використаної літератури розглянуто в *додатку В*

3. Спосіб викладання матеріалу – формально-логічний. Зокрема, такий спосіб викладання виключає емоційність та образність. Формально-логічний спосіб викладання обумовлює використання займенників: займенник «я» не використовується (вживається тільки займенник «ми»).

б. Робота виконується на стандартних сторінках форматом А-4 і брошурується (окрім реферату). Текст розміщують на одному боці сторінки, залишаючи поля: зліва – 3 см, справа – 1 см, зверху – 2,0 см, знизу – 2,0 см на комп'ютері з використанням шрифтів текстового редактора Word, а саме Times New Roman розміром 14 з 1,5 міжрядковим інтервалом. Уписувати умовні знаки, окремі слова, виконувати малюнки, схеми, таблиці, діаграми дозволяється від руки чорними чорнилами (тушем, пастою).

5. Усі сторінки роботи, включаючи список використаних джерел, додаток, а також таблиці та ілюстрації, що розташовані на окремих сторінках, нумерують послідовно арабськими цифрами, вказуючи їх у правому верхньому кутку. При цьому на титульній сторінці та сторінці, де вміщено зміст, номери сторінок не ставляться.

6. Титульна сторінка, зміст, вступ, окремі розділи, висновки, список використаних джерел починають писати з нової сторінки. Переноси слів у назвах не дозволяються, крапку в кінці назви не ставлять. Відстань між назвами і наступним текстом залишають в інтервал.

7. Заголовки структурних частин роботи «ЗМІСТ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ» або «ВИСНОВКИ», «ДОДАТКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ» друкуються великими літерами симетрично до набору. Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (окрім першої великої) з абзацного відступу. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розподіляють крапкою. Заголовки пунктів друкують маленькими літерами (окрім першої великої) з абзацного відступу в розбивку підбір до тексту. В кінці заголовка, надрукованого в підбір до тексту, ставиться крапка.

8. Параграфи нумеруються двома арабськими цифрами, що розділені крапкою: перша означає номер розділу, а друга – номер параграфу. Наприклад, 1.2 – це другий параграф першого розділу.

9. Після речення, в якому згадується назва наукового джерела, прізвище вченого або наводиться цитата, обов'язково треба робити посилання. У роботі доцільно використовувати позатекстові посилання.

10. Задля дотримання принципів академічної доброчесності та підвищення якості освіти закінчена дослідна робота здобувачів вищої освіти повинна бути обов'язково перевірена ними на плагіат через сервіс Unicheck або AntiPlagiarism.NET

**Зразок розміщення тексту в основній частині
курсової, дипломної, магістерської робіт**

Номер сторінки

14

2 см

Номер та назва розділу

**РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи управління процесом саморозвитку особистості
майбутнього педагога**

Номер на
назва
підрозділу

2 інтервали

1.1 Зміст поняття «саморозвиток»

1 інтервал

3 см

Сучасний стан реформування вищої освіти в Україні характеризується високою вимогливістю як до фахової майстерності викладача, так і до навчальної поведінки студента, оскільки вища школа має установку на підготовку фахівців нової генерації, яким притаманний високий професіоналізм, компетентність, прагнення творчо самореалізуватись, здатність постійно удосконалювати себе й власну діяльність відповідно до потреб суспільства. Важливим чинником реалізації цих вимог є спрямованість особистості на саморозвиток у професійній діяльності.

1 см

2 см

11. Позатекстові посилання

Після речення, де наводиться цитата (згадується прізвище вченого тощо), відкривається квадратна дужка, в якій вказується номер джерела у списку літератури і, якщо потрібно, сторінка).

Приклади оформлення позатекстових посилань.

У книзі Н.О. Половникової «Пізнавальна самостійність школярів» здійснено ґрунтовний аналіз досліджуваної нами проблеми.

Якщо посилання є авторським варіантом, а не цитатою з тексту, тоді вказується лише номер джерела. Наприклад, Н.О. Половникова під пізнавальною самостійністю розуміє готовність своїми силами опановувати знаннями. [2].

Внутрішньотекстові посилання на джерела слід зазначати порядковим номером за переліком посилань, виділеним двома квадратними дужками, наприклад: У працях [2; 3; 4; 7;10]...; або, аналіз педагогічних джерел [2; 3; 4; 7;10] свідчить, що ...

Якщо в тексті необхідно зробити посилання на складову частину чи конкретні сторінки відповідного джерела, можна наводити посилання у квадратних дужках, при цьому номер посилання має відповідати його бібліографічному опису за переліком посилань. Наприклад:

Цитата в тексті: «.....» [3, с.45].

12. *Ілюстративний матеріал* (креслення, оригінали фотознімків, графіки, таблиці) виконується на стандартних аркушах паперу формату А4, розміщується в тексті одразу після посилання на нього або на наступній сторінці і в будь-якому випадку включається до загальної нумерації сторінок. Фотознімки розміром меншим за формат А4 повинні бути наклеєні на стандартні аркуші білого паперу формату А4. Усі ілюстрації (фотографії, схеми тощо) називаються рисунками (позначаються словом «Рис.») і нумеруються послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках. Номер рисунка складається з номера розділу й порядкового номера рисунка, між якими ставлять крапку (наприклад: Рис. 1.2. – другий рисунок першого розділу). Номер і назву рисунка пишуть під графічним зображенням. У тому місці, де викладається тема, пов'язана з ілюстрацією, і де читачеві треба вказати на неї, розміщують посилання у вигляді виразу в круглих дужках «(рис.1.2.)», або зворот типу: «... як це видно з рис.1.2.». Ілюстрації (в тому числі графіки, діаграми тощо) виконуються чорним кольором.

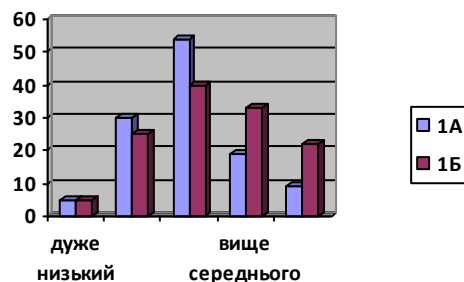

Рис.1.2. Первинний рівень знань учнів

13. *Таблиці* нумеруються послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) у межах розділу. В правому куті над відповідним заголовком таблиці розміщується напис «Таблиця» із зазначенням її номера. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. Назву таблиці наводять жирним шрифтом. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка (наприклад: Таблиця 1.2 – друга таблиця першого розділу). Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на інший аркуш. При перенесенні

частини таблиці на інший аркуш слово «Таблиця» і номер її вказується один раз над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть слова «Продовження таб.» і вказують номер таблиці (наприклад: Продовження табл. 1.2). Таблицю розміщують після першого згадування про неї у тексті так, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою.

Таблиця 1.2

Назва таблиці					
Головка (шапка)					Заголовки колонок
					Підзаголовки колонок
Рядки					
	Заголовки рядків (боковик)		Колонки		

Не допускається жодних надмірностей в оформленні (рамочок, малюнків тощо), що не стосуються змісту роботи.

14. *Додатки* оформляють як продовження роботи на наступних її сторінках або у вигляді окремої частини, розміщуючи їх у порядку потреби посилань у тексті.

Якщо додатки оформляють на наступних сторінках роботи, кожний додаток повинен починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток ___» і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер **Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ъ**, наприклад: додаток А, додаток Б. Один додаток позначається як додаток А.

При оформленні додатків окремою частиною на титульному аркуші під назвою роботи друкують великими літерами слово «ДОДАТКИ».

За потреби до додатків доцільно включати допоміжний матеріал, необхідний для повноти сприйняття роботи:

- проміжні математичні доведення, формули й розрахунки;
- таблиці допоміжних цифрових даних;
- протоколи й акти випробувань, упродовження;
- інструкції і методики, опис алгоритмів і програм;
- ілюстрації допоміжного характеру.

Ілюстрації, таблиці та формули, розміщені в додатках, нумерують у межах кожного додатка, наприклад: рис. Д.1.2 – другий рисунок першого розділу додатка Д; формула (А.1) – перша формула додатка А.

***ЗРАЗОК ЗАВДАННЯ НА
КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТІВ***

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра педагогіки, психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту

Ступінь вищої освіти _____
(бакалавр або магістр)
Галузь знань _____
(шифр і назва)
Спеціальність _____
(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
«___» _____ 20__ року

**ЗАВДАННЯ
НА БАКАЛАВРСЬКУ (або МАГІСТЕРСЬКУ) КВАЛІФІКАЦІЙНУ
(ДИПЛОМНУ) РОБОТУ СТУДЕНТУ**

-
- (прізвище, ім'я, по батькові)
1. Тема роботи _____
керівник
роботи _____,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
- затверджені наказом закладу вищої освіти від « ___ » _____ 20__ року № _____
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

6. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент

(підпис)

(прізвище та ім'я)

**Керівник
роботи**

(підпис)

(прізвище та ім'я)

***ЗРАЗОК ПОДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
СТУДЕНТІВ***

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ ЩОДО ЗАХИСТУ
КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ (ДИПЛОМНОЇ) РОБОТИ

Направляється студент _____ до захисту
(прізвище та ініціали)
кваліфікаційної (дипломної) роботи за галуззю знань _____
спеціальністю
(шифр і назва галузі)

_____ (шифр і назва спеціальності)
на
тему: _____
_____ (назва теми)

Кваліфікаційна (дипломна) робота і рецензії додаються.

Декан факультету _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Довідка про успішність

_____ за період навчання в академії,
(прізвище та ініціали студента)
на факультеті _____ з 20__ року до
20__ року повністю виконав навчальний план за спеціальністю з таким
розподілом оцінок за: національною шкалою:
відмінно ___%, добре ___%, задовільно ___%;
шкалою ECTS:
A ___%; B ___%; C ___%; D ___%; E ___%.

Секретар факультету _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Висновок керівника кваліфікаційної (дипломної) роботи
Студент(ка)

Керівник роботи

(підпис)

«__» _____ 20__ року

Висновок кафедри про кваліфікаційну (дипломну) роботу

Бакалаврська (або магістерська) кваліфікаційна (дипломна) робота розглянута.

Студент(ка) _____
(прізвище та ініціали)

допускається до захисту роботи на засіданні Атестаційної комісії.

Завідувач кафедри

(підпис)

(прізвище та ім'я)

(назва кафедри)_

«__» _____ 20__ року

***ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ ВІДЗИВІВ ТА
РЕЦЕНЗІЙ***

Зразок оформлення відзиву на курсову роботу

ВІДЗИВ

На курсову роботу з теми

Студента _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

Група _____

Курс _____

Факультет _____

1. Ступінь обґрунтованості актуальності обраної теми:

низький; достатній; належний; високий..

2. Понятійний апарат визначено:

науково; обґрунтовано; конкретно; неконкретно; відповідає темі; частково відповідає темі; не відповідає темі.

3. Робота має:

вступ, _____ розділи, висновки, _____ джерел, додатки.

4. Структура роботи:

логічна; нелогічна; розроблена за відповідним стандартом.

5. Теоретичний рівень роботи:

5.1. Визначення мети і завдань дослідження: *відповідно до предмета дослідження; згідно зі структурою роботи; абстрактно; не визначено;*

5.2. Упровадження комплексу методів педагогічного дослідження: *достатньо; не конкретизовано;*

5.3. Забезпечення об'єктивності викладених педагогічних явищ і фактів: *наведення типових прикладів; посилання на думку вченого; синтез різних галузей педагогіки.*

6. Рівень опанування технологією педагогічного дослідження:

6.1. Спектр опрацьованих інформаційних джерел: *довідники; енциклопедії; архівні матеріали; офіційні документи; сайти Інтернет.*

6.2. Ступінь аналізу й систематизації опрацьованого матеріалу: *низький; достатній; належний; високий.*

7. Грамотність оформлення результатів дослідження: *мовна культура; наявність посилань; правильність технічного оформлення роботи; відповідність загальним вимогам оформлення списку використаних джерел.*

8. Примітки

керівника: _____

Загальний висновок: зважаючи на вищевикладене, зазначена курсова робота може бути оцінена на _____ балів.

З відзивом ознайомлен _____

(підпис студента)

Керівник: _____

«___» _____ 20__ р.

(підпис керівника)

**Зразок оформлення рецензії на кваліфікаційну бакалаврську або
магістерську (дипломну) роботу**

РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну бакалаврську (або магістерську) (дипломну) роботу
студента(ки) _____

на тему: _____

(назва теми роботи)

1. Актуальність

теми _____

2. Наукова

новизна _____

3. Якість проведеного

аналізу

проблеми _____

Практична цінність висновків та
рекомендацій _____

4. Наявність

недоліків _____

5. Загальний

висновок

і

оцінка

роботи _____

Прізвище та ім'я, посада, науковий ступінь,
учене звання автора рецензії

(підпис)

Печатка « _____ » _____ 20__ р.

ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЙ

Зразок оформлення анотацій до кваліфікаційної магістерської (дипломної) роботи

АНОТАЦІЯ

Зернова Т. В. «Управління формуванням культури самоорганізації майбутніх педагогів». – Рукопис

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 073 Менеджмент. – Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Харків, 2020. – 80 с.

Зміст анотації. Магістерська робота складається з двох розділів. У першій частині, теоретичній, розглянуті питання формування культури самоорганізації майбутніх педагогів та педагогічні умови управління цим процесом.

У другій частині, дослідницькій, розкривається суть та зміст проведення експерименту, детально охарактеризовуються практичні етапи впровадження педагогічних умов управління формуванням культури самоорганізації майбутніх педагогів.

Ключові слова: Управління, культура, самоорганізація, педагог, умови, впровадження.

ANNOTATION

Zernova T.V. "Management of the formation of a culture of self-organization of future teachers." - Manuscript

Master's thesis for a Master's degree in 073 Management. - Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" Of The Kharkiv Regional Council - Kharkiv, 2020. - 80 p.

Annotation content. The master's thesis consists of two sections. In the first part, theoretical, the issues of formation of the culture of self-organization of future teachers and pedagogical conditions of management of this process are considered.

The second part, research, reveals the essence and content of the experiment, describes in detail the practical stages of implementation of pedagogical conditions for managing the formation of a culture of self-organization of future teachers.

Key words: Management, culture, self-organization, teacher, conditions, implementation.

АННОТАЦИЯ

Зерновая Т. В. «Управление формированием культуры самоорганизации будущих педагогов». – Рукопись

Магистерская работа на соискание образовательной степени Магистра по специальности 073 Менеджмент. – Коммунальное учреждение «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия» Харьковского областного совета. – Харьков, 2020. - 80 с.

Содержание аннотации. Магистерская работа состоит из двух разделов. В первой части, теоретической, рассмотрены вопросы формирования культуры самоорганизации будущих педагогов и педагогические условия управления данным процессом.

Во второй части, исследовательской, раскрывается суть и содержание проведения эксперимента, подробно охарактеризовываются практические этапы внедрения педагогических условий управления формированием культуры самоорганизации будущих педагогов.

Ключевые слова: Управление, культура, самоорганизация, педагог, условия, внедрение.

Зразок оформлення анотацій до автореферату

АНОТАЦІЇ

Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Сєверодонецьк, 2018.

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та практично вирішено проблему формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку, що знайшло своє відображення в теоретико-методологічному обґрунтуванні та експериментальної перевірки теоретичної моделі та методики виховання художньо-естетичного смаку у дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини.

Визначено сутність та структуру художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку як здатність людини на основі естетичного досвіду та художньо-естетичних знань емоційно оцінювати естетичні властивості навколишнього світу та мистецтва, відрізняючи прекрасне від потворного, що знаходить своє вираження в естетичних інтересах, потребах, здатності до цілісного сприйняття творів мистецтва та отримання естетичної насолоди від спілкування з прекрасним (ідеалом); прагненні виражати власні почуття та переживання від сприйнятих естетичних об'єктів у художньо-творчій діяльності.

Обґрунтовано особливості виховання художньо-естетичного смаків у дітей молодшого шкільного віку як сенситивного періоду залучення дитини до пізнання краси навколишнього світу для виховання емоційно-чуттєвої сфери; художньо-естетичне виховання молодших школярів представлено як цілісний педагогічний процес полісуб'єктної взаємодії педагогів і вихованців, заснований на спеціально організованій діяльності, спрямованій на інтеріоризацію естетичних цінностей з метою формування художньо-естетичної вихованості дитини.

Визначено критерії, показники та рівні сформованості естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини та розроблено інструментарій діагностики сформованості цього феномену: спонукальний, ціннісно-орієнтаційний, пізнавальний, креативний.

Розкрито виховний потенціал регіональної культурно-історичної спадщини як одного з дієвих засобів виховання художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку, що втілює досвід, норми, здобутки різних поколінь, відтворюють багатовікову історію розвитку суспільства

Створено модель організаційно-методичної системи виховання художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку та експериментально перевірити її ефективність. Обґрунтовано методику художньо-естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини та впроваджено її в практику естетичного виховання початкової школи, яка була спрямована: на підвищення художньо-естетичної культури учителів, керівників гуртків мистецтв; збагачення змісту навчально-виховного процесу початкової школи кращими зразками народного мистецтва; інтеграції естетичних знань у сферу позакласної діяльності молодших школярів, залучення учнів до активної самостійної художньої творчості, усвідомленого оцінювання творів народного мистецтва та набуття ними власного досвіду у створення художнього образу в художньо-естетичній діяльності.

Ключові слова: художньо-естетичний смак, регіон, культурно-історична спадщина, формування художньо-естетичного смаку, молодший шкільний вік, зміст, форми і методи формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку.

Блудова Ю. А. Формирование художественно-эстетического вкуса детей младшего школьного возраста средствами регионального культурно-исторического наследия. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля, Северодонецк, 2018. В диссертации представлены теоретическое обобщение и практическое решение проблемы художественно-эстетического воспитания детей младшего школьного возраста, что нашло свое отражение в теоретико-методологическом обосновании и экспериментальной проверке теоретической модели организационно-методической системы воспитания художественно-эстетического вкуса у детей младшего школьного возраста средствами регионального культурно-исторического наследия.

Определены сущность и структура художественно-эстетического вкуса детей младшего школьного возраста как способность человека на основе эстетического опыта и художественно-эстетических знаний эмоционально оценивать эстетические свойства окружающего мира и искусства, отличая прекрасное от безобразного, которая проявляется в эстетических интересах, потребностях, способностях к целостному восприятию произведений искусства и эстетическому наслаждению от общения с прекрасным (идеалом), в стремлении выражать собственные чувства и переживания от воспринятых эстетических объектов в художественно-творческой деятельности.

Обоснованы особенности воспитания художественно-эстетического вкуса у детей младшего школьного возраста, как сензитивного периода для привлечения ребенка к познанию красоты окружающего мира, воспитания его эмоционально-чувственной сферы; художественно-эстетическое воспитание младших школьников представлено как целостный педагогический процесс полисубъектного взаимодействия педагогов и воспитанников, основанный на специально организованной деятельности, направленной на интериоризацию эстетических ценностей с целью становления художественно-эстетической воспитанности ребенка.

Определены критерии, показатели и уровни сформированности эстетического вкуса детей младшего школьного возраста средствами региональной культурно-исторического наследия и разработан инструментарий диагностики сформированности этого феномена: мотивационный, ценностно-ориентационный, познавательный, креативный. Раскрыт воспитательный потенциал регионального культурно-исторического наследия как одного из действенных средств воспитания художественно-эстетического вкуса детей младшего школьного возраста, который содержит опыт, нормы, достижения разных поколений, воспроизводя многовековую историю развития общества.

Создана модель организационно-методической системы воспитания художественно-эстетического вкуса детей младшего школьного возраста и экспериментально проверена ее эффективность. Обоснована методика художественно-эстетического воспитания детей младшего школьного возраста средствами регионального культурно-исторического наследия и внедрена в практику эстетического воспитания начальной школы, которая была направлена: на повышение художественно-эстетической культуры учителей, руководителей кружков искусств; обогащение содержания учебно-воспитательного процесса начальной школы лучшими образцами народного искусства; интеграции эстетических знаний в сферу внеклассной деятельности младших школьников, привлечение учащихся к самостоятельному художественному творчеству, осознанной оценке произведений народного искусства на основе приобретение собственного опыта в создании художественного образа в художественно-эстетической деятельности.

Ключевые слова: художественно-эстетический вкус, регион, культурно-историческое наследие, формирование художественно-эстетического вкуса, младший школьный возраст, содержание, формы и методы формирования художественно-эстетического вкуса детей младшего школьного возраста.

Bludova Yu. A. Formation of artistic and aesthetic taste of primary school children means of regional cultural and historical heritage. – Manuscript.

Thesis for the Degree of Ph. D. in Pedagogical Sciences, in the speciality 13.00.07 «The theory and methodology of education» (011 are Educational, pedagogical sciences). – Volodymyr Dalh East Ukrainian National University, Severodonetsk, 2018.

The theoretical generalization and practical solution of the problem of artistic and aesthetic education of primary school children are presented in the thesis, it was reflected in the theoretical and methodological substantiation and experimental verification of the theoretical model of methodology of the artistic and aesthetic taste of primary school children by means of regional cultural and historical heritage.

The essence and structure of the artistic and aesthetic taste of primary school children is defined as a person's ability to emotionally assess the aesthetic properties of the surrounding world and art on the basis of aesthetic experience and artistic and aesthetic knowledge, distinguishing the beauty from the ugliness, which manifests itself in aesthetic interests, needs, abilities for holistic perception works of art and aesthetic pleasure from communicating with the beauty (ideal), in an effort to express one's own feelings and experience from the perceived aesthetic objects in the artistic and creative activities.

The features of the upbringing of artistic and aesthetic taste of primary school children are substantiated as a sensible period for attracting a child to the cognition of the beauty of the surrounding world, the education of his emotional and sensual sphere; the artistic and aesthetic education of primary school children is presented as an integral pedagogical process of polysubject interaction between teachers and pupils, based on a specially organized activity aimed at the interiorization of aesthetic values with the aim of forming the artistic and aesthetic education of a child.

The criteria, indicators and levels of development of the aesthetic taste of primary school children by means of regional cultural and historical heritage are determined, a tool for diagnostics the formation of this phenomenon is worked out: motivational, value-orientational, cognitive, creative. The educational potential of the regional cultural and historical heritage is revealed as one of the effective means of educating the artistic and aesthetic taste of primary school children, which contains experience, norms, achievements of different generations, reproducing the centuries-old history of the development of society.

A model of the organizational and methodological system for the education of the artistic and aesthetic taste of primary school children has been created and its effectiveness has been experimentally tested. The method of artistic and aesthetic education of primary school children by means of a regional cultural and historical heritage is substantiated and introduced into the practice of aesthetic education of the primary school, which was aimed at: increasing the artistic and aesthetic culture of teachers and leaders of art clubs; enriching the content of the teaching and upbringing process of primary school with the best examples of folk art; integration of aesthetic knowledge in the sphere of extra-curricular activities of primary school children, involving pupils in independent artistic creativity, conscious evaluation of works of folk art based on the acquisition of their own experience in creating an artistic image in artistic and aesthetic activity.

Key words: artistic and aesthetic taste, region, cultural and historical heritage, development of artistic and aesthetic taste, primary school children, content, forms and methods of development of primary school children.

Зразок оформлення анотацій до автореферату

АНОТАЦІЇ

Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Северодонецьк, 2018.

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та практично вирішено проблему формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку, що знайшло своє відображення в теоретико-методологічному обґрунтуванні та експериментальній перевірці теоретичної моделі та методики виховання художньо-естетичного смаку у дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини.

Визначено сутність та структуру художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку як здатність людини на основі естетичного досвіду та художньо-естетичних знань емоційно оцінювати естетичні властивості навколишнього світу та мистецтва, відрізняючи прекрасне від потворного, що знаходить своє вираження в естетичних інтересах, потребах, здатності до цілісного сприйняття творів мистецтва та отримання естетичної насолоди від спілкування з прекрасним (ідеалом); прагненні виражати власні почуття та переживання від сприйнятих естетичних об'єктів у художньо-творчій діяльності.

Обґрунтовано особливості виховання художньо-естетичного смаків у дітей молодшого шкільного віку як сенситивного періоду залучення дитини до пізнання краси навколишнього світу для виховання емоційно-чуттєвої сфери; художньо-естетичне виховання молодших школярів представлено як цілісний педагогічний процес полісуб'єктної взаємодії педагогів і вихованців, заснований на спеціально організованій діяльності, спрямованій на інтеріоризацію естетичних цінностей з метою формування художньо-естетичної вихованості дитини.

Визначено критерії, показники та рівні сформованості естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини та розроблено інструментарій діагностики сформованості цього феномену: спонукальний, ціннісно-орієнтаційний, пізнавальний, креативний.

Розкрито виховний потенціал регіональної культурно-історичної спадщини як одного з дієвих засобів виховання художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку, що втілює досвід, норми, здобутки різних поколінь, відтворюють багатовікову історію розвитку суспільства

Створено модель організаційно-методичної системи виховання художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку та експериментально перевірити її ефективність. Обґрунтовано методику художньо-естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини та впроваджено її в практику естетичного виховання початкової школи, яка була спрямована: на підвищення художньо-естетичної культури учителів, керівників гуртків мистецтв; збагачення змісту навчально-виховного процесу початкової школи кращими зразками народного мистецтва; інтеграції естетичних знань у сферу позакласної діяльності молодших школярів, залучення учнів до активної самостійної художньої творчості, усвідомленого оцінювання творів народного мистецтва та набуття ними власного досвіду у створення художнього образу в художньо-естетичній діяльності.

Ключові слова: художньо-естетичний смак, регіон, культурно-історична спадщина, формування художньо-естетичного смаку, молодший шкільний вік, зміст, форми і методи формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку.

Блудова Ю. А. Формирование художественно-эстетического вкуса детей младшего школьного возраста средствами регионального культурно-исторического наследия. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля, Северодонецк, 2018. В диссертации представлены теоретическое обобщение и практическое решение проблемы художественно-эстетического воспитания детей младшего школьного возраста, что нашло свое отражение в теоретико-методологическом обосновании и экспериментальной проверке теоретической модели организационно-методической системы воспитания художественно-эстетического вкуса у детей младшего школьного возраста средствами регионального культурно-исторического наследия.

Определены сущность и структура художественно-эстетического вкуса детей младшего школьного возраста как способность человека на основе эстетического опыта и художественно-эстетических знаний эмоционально оценивать эстетические свойства окружающего мира и искусства, отличая прекрасное от безобразного, которая проявляется в эстетических интересах, потребностях, способностях к целостному восприятию произведений искусства и эстетическому наслаждению от общения с прекрасным (идеалом), в стремлении выражать собственные чувства и переживания от воспринятых эстетических объектов в художественно-творческой деятельности.

Обоснованы особенности воспитания художественно-эстетического вкуса у детей младшего школьного возраста, как сензитивного периода для привлечения ребенка к познанию красоты окружающего мира, воспитания его эмоционально-чувственной сферы; художественно-эстетическое воспитание младших школьников представлено как целостный педагогический процесс полисубъектного взаимодействия педагогов и воспитанников, основанный на специально организованной деятельности, направленной на интериоризацию эстетических ценностей с целью становления художественно-эстетической воспитанности ребенка.

Определены критерии, показатели и уровни сформированности эстетического вкуса детей младшего школьного возраста средствами региональной культурно-исторического наследия и разработан инструментарий диагностики сформированности этого феномена: мотивационный, ценностно-ориентационный, познавательный, креативный. Раскрыт воспитательный потенциал регионального культурно-исторического наследия как одного из действенных средств воспитания художественно-эстетического вкуса детей младшего школьного возраста, который содержит опыт, нормы, достижения разных поколений, воспроизводя многовековую историю развития общества.

Создана модель организационно-методической системы воспитания художественно-эстетического вкуса детей младшего школьного возраста и экспериментально проверена ее эффективность. Обоснована методика художественно-эстетического воспитания детей младшего школьного возраста средствами регионального культурно-исторического наследия и внедрена в практику эстетического воспитания начальной школы, которая была направлена: на повышение художественно-эстетической культуры учителей, руководителей кружков искусств; обогащение содержания учебно-воспитательного процесса начальной школы лучшими образцами народного искусства; интеграции эстетических знаний в сферу внеклассной деятельности младших школьников, привлечение учащихся к самостоятельному художественному творчеству, осознаной оценке произведений народного искусства на основе приобретение собственного опыта в создании художественного образа в художественно-эстетической деятельности.

Ключевые слова: художественно-эстетический вкус, регион, культурно-историческое наследие, формирование художественно-эстетического вкуса, младший школьный возраст, содержание, формы и методы формирования художественно-эстетического вкуса детей младшего школьного возраста.

Bludova Yu. A. Formation of artistic and aesthetic taste of primary school children means of regional cultural and historical heritage. – Manuscript.

Thesis for the Degree of Ph. D. in Pedagogical Sciences, in the speciality 13.00.07 «The theory and methodology of education» (011 are Educational, pedagogical sciences). – Volodymyr Dalh East Ukrainian National University, Severodonetsk, 2018.

The theoretical generalization and practical solution of the problem of artistic and aesthetic education of primary school children are presented in the thesis, it was reflected in the theoretical and methodological substantiation and experimental verification of the theoretical model of methodology of the artistic and aesthetic taste of primary school children by means of regional cultural and historical heritage.

The essence and structure of the artistic and aesthetic taste of primary school children is defined as a person's ability to emotionally assess the aesthetic properties of the surrounding world and art on the basis of aesthetic experience and artistic and aesthetic knowledge, distinguishing the beauty from the ugliness, which manifests itself in aesthetic interests, needs, abilities for holistic perception works of art and aesthetic pleasure from communicating with the beauty (ideal), in an effort to express one's own feelings and experience from the perceived aesthetic objects in the artistic and creative activities.

The features of the upbringing of artistic and aesthetic taste of primary school children are substantiated as a sensible period for attracting a child to the cognition of the beauty of the surrounding world, the education of his emotional and sensual sphere; the artistic and aesthetic education of primary school children is presented as an integral pedagogical process of polysubject interaction between teachers and pupils, based on a specially organized activity aimed at the interiorization of aesthetic values with the aim of forming the artistic and aesthetic education of a child.

The criteria, indicators and levels of development of the aesthetic taste of primary school children by means of regional cultural and historical heritage are determined, a tool for diagnostics the formation of this phenomenon is worked out: motivational, value-orientational, cognitive, creative. The educational potential of the regional cultural and historical heritage is revealed as one of the effective means of educating the artistic and aesthetic taste of primary school children, which contains experience, norms, achievements of different generations, reproducing the centuries-old history of the development of society.

A model of the organizational and methodological system for the education of the artistic and aesthetic taste of primary school children has been created and its effectiveness has been experimentally tested. The method of artistic and aesthetic education of primary school children by means of a regional cultural and historical heritage is substantiated and introduced into the practice of aesthetic education of the primary school, which was aimed at: increasing the artistic and aesthetic culture of teachers and leaders of art clubs; enriching the content of the teaching and upbringing process of primary school with the best examples of folk art; integration of aesthetic knowledge in the sphere of extra-curricular activities of primary school children, involving pupils in independent artistic creativity, conscious evaluation of works of folk art based on the acquisition of their own experience in creating an artistic image in artistic and aesthetic activity.

Key words: artistic and aesthetic taste, region, cultural and historical heritage, development of artistic and aesthetic taste, primary school children, content, forms and methods of development of primary school children.

Зразок оформлення анотацій до дисертаційної роботи

АНОТАЦІЇ

Блудова Ю.О. Формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Сєверодонецьк, 2018.

Зміст анотації

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

- *вперше розроблено* організаційно-методичну систему виховання художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку та експериментально перевірено її ефективність, що складається з таких блоків: *цільового*, що представлений метою і завданнями; *теоретико-методологічного*, що містить у собі наукові підходи та принципи функціонування цілісної системи формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку; *змістовно-технологічного*, складовими якого є зміст, форми, методи, засоби, педагогічні умови та етапи й *критеріально-результативного*, до складу якого увійшли компоненти, критерії, показники, рівні сформованості художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку та передбачуваний результат, яка на основі інтеграції художньо-естетичних цінностей у сферу діяльності молодших школярів дає можливість *самовизначитись у світі культури*;

- розроблено систему критеріїв та показників художньо-естетичного смаку *ціннісно-орієнтаційний* (емоційне оцінювання творів мистецтва, розвинені естетичні почуття), *пізнавальний* (естетичні знання, художньо-естетичний кругозір), *спонукальний* (інтерес до народного мистецтва, прагнення до художньо-естетичного саморозвитку); *креативний* (здатність до естетичного сприйняття, оцінки та реалізація в художньо-естетичній діяльності).

- *удосконалено* процес художньо-естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку;

- *уточнено* сутність понять «художньо-естетичний смак», «цінності культурно-історичної спадщини» стосовно дітей молодшого шкільного віку.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у запровадженні в освітній процес початкової школи методики формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку, яка представлена авторською програмою художньо-естетичного виховання молодших школярів на основі цінностей регіональної культурно-історичної спадщини «Краса твоя – Харківщина; школою педагогічного консалтингу «Творчий учитель – обдарований учень» для вчителів та керівників гуртків мистецтва та методичних рекомендацій для школи батьківства «Сходинки людської душі».

Матеріали дослідження можуть бути використані у плануванні й організації освітнього процесу початкової школи, у родинному вихованні, у дозвілєвій сфері; у роботі етнокультурних центрів; у освітньому процесі сучасних вищих педагогічних навчальних закладів для підготовки майбутніх вчителів початкової школи, у системі підвищення кваліфікації вчителів початкової школи.

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність теми дослідження, визначено мету, об'єкт, предмет, завдання, окреслено комплекс методів наукового дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження, структуру й обсяг роботи, подано відомості про публікації автора.

У першому розділі «Теоретичні основи формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини» на основі вивчення наукової, історичної, філософської, педагогічної літератури та літератури з естетики розглянуто необхідність естетичного виховання молодого покоління; досліджено історичні аспекти становлення поняття художньо-естетичний смак у філософській та історичній літературі; здійснено структурно-компонентний аналіз досліджуваного поняття; визначено виховний потенціал регіональної культурно-історичної спадщини.

У розділі розкрито історіографію наукових досліджень, яка свідчить, що питання виникнення й розвитку поняття «смак» має давню традицію і знаходило відображення у філософських концепціях багатьох мислителів різних історичних епох і народів. Серед них провідне місце посідають роботи філософів.

Сучасні аспекти проблеми естетичного виховання, розвитку і формування художньо-естетичного смаку, його ролі в розумінні прекрасного досліджували як вітчизняні так і зарубіжні науковці.

Розглянуто підходи щодо трактування поняття «смак» в науковій та словниковій літературі. Визначено, що в словниковій літературі він розглядається у двох аспектах: як фізіологічне смакове відчуття, реакція смакових рецепторів на подразники в ротовій порожнині; як естетичне явище, розвинене почуття і розуміння прекрасного, здатність до аргументації і естетичних суджень щодо мистецтва, музики, літератури. У дослідженні ми розглядали «смак» як естетичне явище.

В нашому дослідженні *художньо-естетичний смак* визначено як здатність людини на основі естетичного досвіду та художньо-естетичних знань емоційно оцінювати естетичні властивості навколишнього світу та мистецтва, відрізняючи прекрасне від потворного, що знаходить своє вираження в естетичних інтересах, потребах, здатності до цілісного сприйняття творів мистецтва та отримання естетичної насолоди від спілкування з прекрасним (ідеалом); прагненні виражати власні почуття та переживання від сприйнятих естетичних об'єктів у художньо-творчій діяльності.

При вивченні особливостей художньо-естетичного смаку було виокремлено ряд аспектів розмежування смаків за носіями: поділ пов'язаний із професійною належністю їх носіїв; поділ пов'язаний зі статтю людини; поділ смаків за національними та етнічними ознаками; поділ смаків на власні та запозичені; розрізнення смаків за віком їх носіїв. Доведено, що молодший шкільний вік є найсприятливішим для сприйняття естетичних понять і категорій, властивостей мистецького твору. Ці аспекти були враховані під час організації навчально-виховного процесу початкової школи.

Проведено структурно-компонентний аналіз художньо-естетичного смаку. Були виокремлено такі компоненти: емоційно-емпатійний, мотиваційний, когнітивний та діяльнісно-творчий компоненти. Визначено, що всі компоненти художньо-естетичного смаку є взаємопов'язаними, взаємообумовленими та впливають один на одного.

Аналіз нормативно-правових документів та наукової літератури підтвердив, що вагоме місце у системі виховання займає ціннісне ставлення до культурно-історичної спадщини рідного краю, народного мистецтва, його культури. Важливою і провідною метою виховання на сучасному етапі є набуття молодим поколінням історичного і соціального досвіду людства, успадкування духовних надбань українського народу, наслідування кращих світових здобутків, розвиток особистісних рис громадянина своєї держави, формування моральної, етичної, політичної та духовної культури суспільства.

Регіональна культурно-історична спадщина – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів матеріальних та духовних надбань певного регіону, відтворюють багатовікову історію розвитку суспільства, включаючи досвід, норми, цінності різних поколінь: мову, світогляд, науку, освіту, фольклор, обряди, звичаї, різні види та жанри народного мистецтва, художні промисли, що відображає рівень розвитку цієї спільноти й передається від покоління до покоління.

Вона розмежовується на матеріальну і нематеріальну. Під нематеріальною культурною спадщиною розглядалися мова, фольклор, звичаї, обряди, традиції, народне мистецтво. Під матеріальною культурно- історичною спадщиною розглядали монументальне мистецтво, природу і об'єкти садово-паркового мистецтва, архітектуру, історію, археологію.

Складовою культурно-історичної спадщини нашої країни є культурне надбання Харківщини. У дослідженні вивчалась історія регіону, особливості мальовничої природи Харківщини та її найвідоміші природні пам'ятки, а також особливості фольклору, поетичної та прозової творчості, традицій, звичаїв, обрядів, народного мистецтва, скарбів пісенного, танцювального, декоративно-прикладного мистецтв.

Визначено, що надбання регіональної культурно-історичної спадщини Харківщини є ефективним засобом формування художньо-естетичного смаку, розвитку історичної свідомості, стимулювати дитину до її збереження, відновлення та примноження.

У другому розділі «Організаційно-методична система формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини» виокремлено критерії та показники, охарактеризовано рівні сформованості художньо-естетичного смаку, описана організація експериментальної роботи, теоретично обґрунтовано та спроектовано організаційно-методичну систему формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної та обґрунтовано реалізацію авторської методики формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини; проведено аналіз результатів експериментальної роботи.

Організація експериментальної роботи була проведена у три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний.

Завданнями підготовчого етапу були: 1. Розробка критеріїв й визначення показників сформованості художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку; 2. Визначення рівнів сформованості художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку; 3. Визначення складу експериментальних та контрольної груп дітей молодшого шкільного віку; 4. Створення системи діагностики сформованості художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини; 5. Виявлення вихідного рівня сформованості художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини.

У процесі експериментальної роботи виокремлено такі критерії та показники сформованості художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку: спонукальний критерій (інтерес до народного мистецтва; прагнення до саморозвитку); ціннісно-орієнтаційний критерій (емоційне оцінювання творів мистецтва, розвинені естетичні почуття); пізнавальний критерій (естетичні знання, художньо-естетичний кругозір); креативний критерій (здатність до емоційного сприйняття, оцінки та реалізація в художньо-естетичній діяльності).

На основі визначених критеріїв і показників охарактеризовано сформованість художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку за трьома рівнями: високий, середній та низький.

На констатувальному етапі експерименту виявлено вихідний рівень сформованості художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини. Результати діагностичного зрізу засвідчують, що в учнів початкової школи недостатньо розвинений художньо-естетичний смак, а зміст наявних знань та досвіду вимагає уточнення та доповнення.

Для вирішення поставлених завдань нами була розроблена організаційно-методична система формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини, яка являє собою системну єдність компонентів її організації й реалізації (цілі, завдання, принципи, зміст, форми, методи критерії), що сприяє досягненню поставленої мети за допомогою сукупності форм і методів.

Організаційно-методична система формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку складається з таких блоків: *цільового*, що представлений метою і

завданнями; *теоретико-методологічного*, що містить у собі наукові підходи та принципи функціонування цілісної системи формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку; *змістовно-технологічного*, складовими якого є зміст, форми, методи, засоби, педагогічні умови та етапи дослідження й *критеріально-результативного*, до складу якого увійшли компоненти, критерії, показники, рівні сформованості художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку та передбачуваний результат – підвищення рівня сформованості художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку.

Упровадження в освітній процес методики формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку проводилася за такими напрямками: 1) підготовки учителів початкових класів, керівників гуртків та батьків до формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку. Для цього була розроблена та реалізована програма педагогічного консалтингу *«Творчий вчитель – обдарований учень» та студія Школа Батьківства «Сходинки людської душі»*; 2) запровадження програми художньо-естетичного розвитку на зразках художньої творчості для учнів початкової школи *«Краса твоя – Харківщина»*; 3) створення умов для активізації позакласної самостійної роботи учнів у процесі осягнення кращих надбань художньої творчості, набуття ними власного досвіду створення художнього образу в художньо-естетичній діяльності.

Діагностико-мотиваційним етапом передбачено організацію роботи позитивної мотивації учнів щодо необхідності та важливості формування художньо-естетичного смаку.

Змістово-діяльнісний етап передбачав залучення учнів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів Харківщини до експериментальної роботи. Безпосереднє інформування відбувалося під час навчальної та позаурочної діяльності, за рахунок постійного акцентування уваги учнів на кращих зразках регіональної культурно-історичної спадщини, духовних цінностях, на необхідності формування художньо-естетичного смаку, вміннях оцінювати, зберігати та примножувати регіональну та загальнонаціональну спадщину тощо.

Для поглиблення знань з історії регіону, його мистецтва й підвищення творчого потенціалу учнів початкової школи з метою активізації процесу формування художньо-естетичного смаку, у межах формувального експерименту, була розроблена та запроваджена в освітній процес програма

«Краса твоя – Харківщина», що була включена до навчального плану початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Форми й заходи запровадженої програми: бесіди, ігри, усні журнали, предметні тижні, творча робота, проведення традиційних календарно-обрядових свят, ігор і заходів, етнографічні розвідки, відвідування театрів, музеїв, виставок, концертних залів, історичних пам'яток та інших закладів культури та мистецтва, організація зустрічей з видатними діячами культури та мистецтва Харківщини, гурткова робота, майстер класи тощо.

Під час рефлексивно-корегувального етапу використовувалися форми і методи, що спонукали учнів до самоаналізу, самооцінки й сформованості в них художньо-естетичного смаку. Він передбачав перевірку ефективності запровадження теоретичної моделі формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини та підбивалися підсумки, аналізувалися та інтерпретувалися результати експерименту.

Із метою оцінювання ефективності застосування теоретичної моделі формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини на контрольному етапі експериментальної роботи здійснено повторне вимірювання тих показників, що й під час вихідної експрес-діагностики, здійснено порівняльний аналіз змін та інтерпретація результатів дослідження.

Згідно з отриманими даними: показники після контрольного етапу дослідження відрізняються між собою; в експериментальних групах значно збільшилась кількість учнів із високим і середнім рівнем сформованості художньо-естетичного смаку та суттєво зменшилася із низьким; у контрольній групі позитивна динаміка була менш вираженою, в порівнянні з показниками експериментальних груп.

У ході контрольного етапу педагогічного експерименту зафіксовано істотне підвищення рівня сформованості художньо-естетичного смаку за усіма критеріями. Тому запровадження авторської методики формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини є доцільною.

Ключові слова: художньо-естетичний смак, регіон, культурно- історична спадщина, формування художньо-естетичного смаку, молодший шкільний вік, зміст, форми і методи формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку.

Список публікацій здобувача

I. Наукові праці, в яких викладені основні результати роботи

1. Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку в молодших школярів засобами регіональної культурно-історичної спадщини. *Наукові записки кафедри педагогіки* : зб. наук. праць / Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2015. Вип. XXXVIII. С. 66–73.

2. Блудова Ю.О. Художньо-естетичне виховання як один з основних чинників гармонійного розвитку особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць / Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2015. Вип. 40(93). С. 64–71.

3. Блудова Ю. О. Генезис педагогічних ідей формування поняття «естетичний смак» у філософській та психолого-педагогічній літературі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2015. Вип. 1. С. 37–43.

4. Блудова Ю. О. Природна культурно-історична спадщина як засіб формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)* : miesięcznik naukowy. Warszawa, Polska, 2016. № 1 (5). – Vol. 2. P. 8–12.

II. Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Блудова Ю. О. Становлення художньо-естетичного виховання у філософській та педагогічній літературі. *Актуальные вопросы развития экономики и профессионального образования в современном обществе* : матеріали XII Міжнарод. молодіжної науч.-практ. конф. (гг. Екатеринбург, Алмати, Харьков, Елабуга, 18 марта 2015 г.) : в 2-х т. Екатеринбург : РГППУ, 2015. Т. 2. С. 109–113.

6. Блудова Ю. О. Смак як естетична категорія. *Педагогіка і психологія : актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3-4 квітня 2015 р.) / ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». Київ, 2015. Ч. II. С. 50–54.

7. Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку майбутніх вчителів початкових класів у процесі фахової підготовки. *Проблеми та перспективи розвитку освіти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17-18 квітня 2015 р.). Херсон : Гельветика, 2015. С. 82–85.

8. Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку у майбутніх вчителів початкової школи. *Управління якістю підготовки фахівців* : матеріали XX Міжнар. наук.-метод. конф. (м. Одеса, 23-24 квітня 2015 р.) / Одеська держ. акад. будівництва і архітектури. Одеса, 2015. Ч. 1. С. 18–19.

9. Блудова Ю. О. Естетичний смак як характеристика духовного розвитку особистості. *Pedagogika. Problemy, osiągnięcia, innowacyjność, praktyki, teoria*: zbir?wraport?wnaukowych (Łódź, 29.04.2015-30.04.2015). Warszawa : Wydawca : Sp.z.o.o. «Diamond trading tour», 2015. S. 31–33.

10. Блудова Ю. О. Народне мистецтво регіону – ефективний засіб формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку. *Педагогіка і психологія : сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 18-19 березня 2016 р.) / ГО «Інститут освітньої та молодіжної політики» ; Наук.-навч. центр прикл. інформатики НАН України. Миколаїв, 2016. С. 66–69.

ANNOTATION

Bludova Yu.A. Formation of artistic and aesthetic taste of children of primary school age by means of regional cultural and historical heritage. – Manuscript.

Thesis for the Degree of Ph. D. in Pedagogical Sciences, in the speciality

13.00.07 «The theory and methodology of education» (011 are Educational, pedagogical sciences). – Volodymyr Dalh East Ukrainian National University, Severodonetsk, 2018.

The dissertation is a theoretical and experimental study of the problem of formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural-historical heritage.

The dissertation is a theoretical and experimental study of the problem of formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural-historical heritage.

Scientific novelty of the dissertation research is that:

-For the first time an organizational-methodical system for the education of artistic and aesthetic taste of children of junior school age was developed and its effectiveness was experimentally verified, consisting of the following blocks: the target, represented by the purpose and tasks; Theoretical-methodological, which includes scientific approaches and principles of functioning of a holistic system of formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age; content- technological, the components of which are the content, forms, methods, means, pedagogical conditions and stages and criterion-effective, which includes components, criteria, indicators, levels of formation of the artistic and aesthetic taste of children of junior school age and the expected result, which, based on the integration of artistic and aesthetic values into the sphere of activity of junior pupils, gives an opportunity to self-identify in the world of culture;

-developed a system of criteria and indicators of artistic and aesthetic taste value orientation (emotional evaluation of works of art, developed aesthetic feelings), cognitive (aesthetic knowledge, artistic and aesthetic horizons), inductive (interest in folk art, the desire for artistic and aesthetic self-development); creative (ability to aesthetic perception, evaluation and implementation in the artistic and aesthetic activities).

-the process of artistic and aesthetic education of children of junior school age has been improved;

-the essence of the concepts of «artistic and aesthetic taste», «values of cultural-historical heritage» in relation to children of elementary school age is specified.

The practical significance of the results of the study is to introduce the methodology of forming the artistic and aesthetic taste of children of junior school age, which is represented by the author's program of artistic and aesthetic education of junior pupils on the basis of the values of the regional cultural- historical heritage "Your beauty - Kharkiv region; the school of pedagogical consulting "Creative teacher - a gifted student" for teachers and leaders of art circles and methodical recommendations for the school of parenthood "Stages of the human soul".

Materials of research can be used in planning and organization of educational process of elementary school, in family education, in leisure sphere; in the work of ethno-cultural centers; in the educational process of modern higher pedagogical educational institutions for the training of future teachers of elementary school, in the system of advanced training of primary school teachers.

In the introduction the urgency and feasibility of the research topic, defines the purpose, object, object, tasks, outlined a set of methods of scientific research; the scientific novelty, practical value of the obtained results is revealed; data on approbation and introduction of research results, structure and scope of work are given, information on the publication of the author is given.

In the first section "Theoretical basis of the formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural- historical heritage" on the basis of the study of scientific, historical, philosophical, pedagogical literature and literature on aesthetics, the necessity of aesthetic education of the younger generation is considered; the historical aspects of the formation of the concept of artistic and aesthetic taste in philosophical and historical literature are researched; structural-component analysis of the investigated concept; the educational potential of the regional cultural-historical heritage is determined.

The chapter reveals the historiography of scientific research, which shows that the question of the emergence and development of the concept of "taste" has a long tradition and was reflected in the philosophical concepts of many thinkers of different historical epochs and peoples. Among them the leading place occupy the work of philosophers.

Modern aspects of the problem of aesthetic education, the development and formation of artistic and aesthetic taste, its role in the understanding of beauty studied both domestic and foreign scholars.

Approaches to the interpretation of the concept of "taste" in scientific and literary literature are considered. It is determined that in dictionary literature it is considered in two aspects: as a physiological taste, the reaction of taste receptors to irritants in the oral cavity; as an aesthetic phenomenon, a developed sense and understanding of the beautiful, the ability to argue and aesthetic judgments about art, music, literature. In the study, we considered "taste" as an aesthetic phenomenon.

In our study, the artistic and aesthetic taste is defined as the ability of a person to assess emotionally the aesthetic qualities of the surrounding world and the arts on the basis of aesthetic experience and artistic and aesthetic knowledge, distinguishing between the beautiful and the ugly, which finds expression in the aesthetic interests, needs, the ability to integrate the perception of works of art and receiving aesthetic pleasure from communicating with the beautiful (ideal); the desire to express their own feelings and experiences from perceived aesthetic objects in artistic and creative activity.

In studying the peculiarities of artistic and aesthetic taste, a number of aspects of the delineation of tastes according to carriers were distinguished: division is connected with the professional belonging of their carriers; division is related to the article of a person; the division of flavors according to national and ethnic characteristics; sharing of flavors on own and borrowed; differentiating the tastes according to the age of their carriers. It is proved that junior school age is most favorable for perception of aesthetic concepts and categories, properties of artistic work. These aspects were taken into account when organizing the elementary school education process.

Structural-component analysis of artistic and aesthetic taste was carried out. The following components were distinguished: emotional-empathic, motivational, cognitive and activity-creative components. It is determined that all components of artistic and aesthetic taste are interrelated, interdependent and affect each other.

The analysis of normative legal documents and scientific literature has confirmed that a valuable place in the education system is the value attitude to the cultural and historical heritage of the native land, folk art, and its culture. An important and leading goal of education at the present stage is the acquisition of young generations of historical and social experience of mankind, inheritance of spiritual achievements of the Ukrainian people, imitation of the best world achievements, development of personal traits of a citizen of his state, formation of the moral, ethical, political and spiritual culture of society.

Regional cultural and historical heritage is a collection of inherited humanity from previous generations of objects of material and spiritual achievements of a certain region, reproducing a centuries-long history of development of society, including experience, norms, values of different generations: language, world outlook, science, education, folklore, ceremonies, customs, different types and genres of folk art, artistic crafts, reflecting the level of development of this community and passed from generation to generation.

It is delimited on tangible and intangible. Under the intangible cultural heritage, language, folklore, customs, rites, traditions, folk art were considered. Under the material cultural-historical heritage were considered monumental art, nature and objects of garden architecture, architecture, history, archeology.

The cultural and historical heritage of our country is a cultural heritage of the Kharkiv region. The study studied the history of the region, the peculiarities of the picturesque nature of the Kharkiv region and its most famous natural monuments, as well as features of folklore, poetic and prose creativity, traditions, customs, rituals, folk art, treasures of song, dance, decorative and applied arts.

Determined that the acquisition of regional cultural and historical heritage of Kharkiv is an effective means of forming artistic and aesthetic taste of historical consciousness, encourage the child to its preservation, restoration and enhancement.

In the *second section* "**Organizational and methodical system of formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural-historical heritage**" criteria and indicators are specified, the levels of formation of artistic and aesthetic taste are described, the organization of experimental work is described, the organizationally-methodical system is theoretically substantiated and designed. formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural-historical and grounded realization the author's methods of forming artistic and aesthetic taste of primary school children by means of regional cultural and historical heritage; the analysis of the results of experimental work is carried out.

The organization of experimental work was carried out in three stages: the recording, forming, control.

The tasks of the preparatory phase were: 1. Development of criteria and definition of indicators of the formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age; 2. Determination of levels of formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age; 3. Determination of the composition of the experimental and control group of children of elementary school age; 4. Creation of a system of diagnostics of the formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural-historical heritage; 5. Identification of the initial level of formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural-historical heritage.

In the process of experimental work, the following criteria and indicators of the formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age are singled out: the inductive criterion (interest in folk art, the desire for self- development); value-orientation criterion (emotional evaluation of works of art, developed aesthetic feelings); cognitive criterion (aesthetic knowledge, artistic and aesthetic horizons); creative criterion (ability to emotional perception, evaluation and implementation in artistic and aesthetic activities).

Based on certain criteria and indicators, the formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age is described in three levels: high, medium and low.

At the stage of the experiment, the initial level of artistic and aesthetic taste of children of primary school age by means of regional cultural-historical heritage was revealed. The results of the diagnostic cut show that in elementary school students the artistic and aesthetic taste is not sufficiently developed, and the content of existing knowledge and experience requires clarification and additions.

To solve the problems we have developed an organizational and methodical system for the formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural-historical heritage, which represents the systemic unity of the components of its organization and implementation (goals, tasks, principles, content, forms, methods of the criteria), which contributes to the achievement of the goal with the help of a set of forms and methods.

The organizational-methodical system of forming the artistic and aesthetic taste of children of junior school age consists of the following blocks: the target, represented by the purpose and tasks; Theoretical-methodological, which includes scientific approaches and principles of functioning of a holistic system of formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age; content, technological, components of which are the content, forms, methods, means, pedagogical conditions and stages of research and criterion-productive, which includes components, criteria, indicators, levels of formation of the artistic and aesthetic taste of children of junior school age and the expected result - increase level of formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age.

Implementation in the educational process of the method of forming the artistic and aesthetic taste of children of junior school age was conducted in the following directions: 1) the preparation of primary school teachers, heads of circles and parents for the formation of the artistic and aesthetic taste of children of junior school age. For this purpose a program of pedagogical

consulting "Creative teacher a gifted student" and a studio of the School of Fatherland "Stairs of the human soul" was developed and implemented; 2) implementation of the program of artistic and aesthetic development on samples of artistic creativity for students of elementary school "Your beauty - Kharkiv region"; 3) creation of conditions for activating extracurricular independent work of students in the process of comprehension of the best achievements of artistic creativity, acquisition of their own experience in creating an artistic image in artistic and aesthetic activities.

Diagnostic-motivational stage provides for the organization of work of positive motivation of students regarding the necessity and importance of the formation of artistic and aesthetic taste.

The content-activity stage provided for the involvement of primary school students in secondary schools in the Kharkiv region for experimental work. Direct information was provided during educational and extra-curricular activities, due to the constant emphasis of students' attention on the best examples of regional cultural-historical heritage, spiritual values, the need to form an artistic and aesthetic taste, the ability to evaluate, preserve and multiply the regional and national heritage, etc.

In order to deepen the knowledge on the history of the region, its art and increase the creative potential of elementary school students in order to intensify the process of formation of artistic and aesthetic taste, within the framework of the forming experiment, the program "Your beauty - Kharkiv region" was developed and implemented in the educational process, which was included in Elementary school curriculum for general education institutions.

Forms and measures of the implemented program: conversations, games, oral journals, subject weeks, creative work, traditional calendar holidays, games and events, ethnographic intelligence, visits to theaters, museums, exhibitions, concert halls, historical monuments and other institutions. culture and art, organization of meetings with prominent figures of culture and art of the Kharkiv region, group work, master classes, etc.

During the reflexive-correctional phase, forms and methods were used that induced students to self-examination, self-evaluation and the formation of their artistic and aesthetic taste. It provided for an examination of the effectiveness of the introduction of the theoretical model for the formation of the artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural-historical heritage and summed up, analyzed and interpreted the results of the experiment.

In order to evaluate the effectiveness of the application of the theoretical model for the formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural-historical heritage, at the control stage of experimental work, a re-measurement of those indicators, which was performed during the initial express-diagnosis, carried out a comparative analysis of changes and interpretation of the results of the study

According to the obtained data: the indicators after the control phase of the research differ from each other; in experimental groups the number of pupils with high and average levels of artistic and aesthetic taste formation increased significantly and decreased significantly with low; in the control group, the positive dynamics were less pronounced, compared to the experimental groups.

During the control phase of the pedagogical experiment, a significant increase in the level of the formation of artistic and aesthetic taste was recorded according to all criteria. Therefore, the introduction of the author's method of forming the artistic and aesthetic taste of children of junior school age by means of regional cultural-historical heritage is expedient.

Key words: artistic and aesthetic taste, region, cultural and historical heritage, formation of artistic and aesthetic taste, junior school age, content, forms and methods of formation of artistic and aesthetic taste of children of junior school age.

List of publications of the applicant

I. Scientific works in which the main results of the research are stated

1. Bludova Yu.O. (2015). Formuvannia khudozhno-estetychnoho smaku v molodshykh shkoliariv zasobamy rehionalnoi kulturno-istorychnoi spadshchyny [Formation of artistic and aesthetic taste in junior pupils by means of regional cultural and historical heritage]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky* : zb nauk. prats / Kharkiv. nats. un-t imeni V. N. Karazina. Kharkiv – *Scientific notes of the Department of Pedagogy*: Sciences. works / Kharkiv. nats University named after V. N. Karazin. Kharkiv Vyp. XXXVIII, – S. 66–73 [in Ukrainian].

2. Bludova Yu.O. (2015) Khudozhno-estetychne vykhovannia yak ody z osnovnykh chynnykiv harmoniinoho rozvytku osobystosti [Artistic and aesthetic education as one of the main factors of harmonious development of personality]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* : zb. nauk. prats / Klasychnyi pryvatnyi un-t. Zaporizhzhia – *Pedagogy of the formation of a creative person in higher and secondary schools*: Sb. sciences Works / Classical Private Unities. Zaporizhzhia, 40 (93), S. 64–71 [in Ukrainian].

3. Bludova Yu.O. (2015) Henezys pedahohichnykh idei formuvannia poniattia «estetychnyi smak» u filosofskii ta psykhologo-pedahohichnii literature [Genesis of pedagogical ideas of the formation of the concept of "aesthetic taste" in philosophical and psychological and pedagogical literature]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Pavla Tychyny*. Uman – Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna. Uman, 1, 37–43 [in Ukrainian].

4. Bludova Yu.O. (2016) Pryrodna kulturno-istorychna spadshchyna yak zasib formuvannia khudozhno-estetychnoho smaku ditei molodshoho shkilnogo viku [Natural cultural-historical heritage as a means of forming the artistic and aesthetic taste of children of junior school age]. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)* : miesiecznik naukowy. Warszawa, Polska, № 1 (5), 8–12 [in Ukrainian].

II. Published works of approbation character

5. Bludova Yu.O. (2015) Stanovlennya hudozhno-estetichnogo vihovannia u filosofskiy ta pedagogichniy literaturi [Formation of artistic and aesthetic education in philosophical and pedagogical literature]. *Aktualnyie voprosy razvitiya ekonomiki i professionalnogo obrazovaniya v sovremennom obschestve* : materialy HII Mezhdunar. molodezhnoy nauch.-prakt. konf. (gg. Ekaterinburg, Almaty, Harkov, Elabuga, 18 marta 2015 g.) : v 2-h t. Ekaterinburg : RGPPU – *Actual issues of economic development and vocational education in the modern society*: materials of the XII International. youth scientific practice. conf. (Yekaterinburg, Almaty, Kharkiv, Yelabuga, March 18, 2015): in 2 t. Yekaterinburg: RGPPU, 2, 109-113 [in Ukrainian].

6. Bludova Yu.O. (2015) Smak yak estetichna kategoriya [Taste as an aesthetic category]. *Pedagogika i psihologiya : aktualni problemi doslidzhen na suchasnomu etapi* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kiyiv, 3-4 kvitnya 2015 r.) / GO «Kiyivska naukova organizatsiya pedagogiki ta psihologiyi». Kiyiv *Pedagogy and psychology: actual problems of research at the present stage*: materials of the International. science-practice conf. (Kyiv, April 3-4, 2015) / NGO «Kyiv Scientific Organization of Pedagogy and Psychology». Kiev, 50-54, [in Ukrainian].

7. Bludova Yu.O. (2015) Formuvannya hudozhno-estetichnogo smaku maybutnih vchiteliv pochatkovih klasiv u protsesi fahovoyi pidgotovki [Formation of artistic and aesthetic taste of future teachers of elementary school in the process of professional preparation]. *Problemi ta perspektivi rozvitku osviti* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kiyiv, 17-18 kvitnya 2015 r.). Herson : Gelvetika *Problems and prospects of education development*: materials International science-practice conf. (Kyiv, April 17-18, 2015). Kherson: Helvetia, 82-85, [in Ukrainian].

8. Bludova Yu.O. (2015) Formuvannya hudozhno-estetichnogo smaku u maybutnih vchiteliv pochatkovo yi shkoli [Formation of artistic and aesthetic taste in future primary school teachers]. *Upravlinnya yakisty pidgotovki fahivtsiv* : materialy HH Mizhnar. nauk.-metod. konf. (m. Odesa, 23-24 kvitnya 2015 r.) / Odeska derzh. akad. budivnitstva i arhitekturi. Odesa – *Quality management of specialists training*: materials of the XX International sci. method. conf. (Odessa, April 23-24, 2015) / Odessa State. acad. construction and architecture. Odessa, 18- 19 [in Ukrainian].

9. Bludova Yu.O. (2015) Estetichnyi smak yak charakteristika duhovnogo rozvitku osobystosti [Aesthetic taste as a characteristic of the spiritual development of the individual]. *Pedagogika. Problemy, osiagnięcia, innowacyjność, praktyki, teoria* : zbirów raportów naukowych (Łódź, 29.04.2015-30.04.2015). Warszawa : Wydawca : Sp.z.o.o. «Diamond trading tour», 2015. S. 31–33, [in Ukrainian].

10. Bludova Yu.O. (2016) Narodne mystetstvo rehionu – efektyvnyi zasib formuvannia khudozhno-estetychnoho smaku ditei molodshoho shkilnogo viku [The folk art of the region - an

effective means of forming artistic and aesthetic taste of primary school children]. *Pedahohika i psykholohiia : suchasni metodyky ta innovatsii, dosvid praktychnoho zastosuvannia* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Mykolaiv, 18-19 bereznia 2016 r.) / HO «Instytut osvითnoi ta molodizhnoi polityky» ; Nauk.-navch. tsentr prykl. informatyky NAN Ukrainy. Mykolaiv – *Pedagogy and psychology: modern methods and innovations, practical experience*: materials International. science-practice conf. (Nikolaev, March 18-19, 2016) / NGO "Institute of Education and Youth Policy"; Scientist Center Prkl. Informatics of NAS of Ukraine. Mykolayiv, 66-69 [in Ukrainian].

Зразок оформлення анотацій до наукової статті

ДО ПИТАННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ЗВО

Репко І.П., Одарченко В.І., Ільченко О.В.

У статті розглядається мета, сутність, процес та умови патріотичного виховання молоді в закладах вищої освіти. У ході дослідження обґрунтовані загальні принципи патріотичного виховання та принципи роботи кураторів груп з молоддю. Представлений досвід роботи вищої освіти закладу, в якому розкриваються основні форми, методи роботи з метою патріотичного виховання молоді. Встановлено, що патріотичне виховання сприяє формуванню у молоді соціальної активності, громадянської відповідальності, духовних цінностей в інтересах Вітчизни, які проявляються у творчому процесі.

Ключові слова: *патріотичне виховання, сутність, мета, принципи патріотичного виховання, організаційно-педагогічні умови патріотичного виховання, молодь.*

К ВОПРОСУ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В ВУЗАХ

Репко И.П., Одарченко В.И., Ильченко О.В.

В статье рассматривается цель, суть, процесс и условия патриотического воспитания молодежи в высших учебных заведениях. В ходе исследования обоснованы общие принципы патриотического воспитания и принципы работы кураторов групп с молодежью. Представленный опыт работы учебного заведения, в котором раскрываются основные формы, методы работы с целью патриотического воспитания молодёжи. Установлено, что патриотическое воспитание способствует формированию у молодежи социальной активности, гражданской ответственности, духовных ценностей в интересах Отечества, которые проявляются в творческом процессе.

Ключевые слова: *патриотическое воспитание, суть, цель, принципы патриотического воспитания, организационно-педагогические условия патриотического воспитания, молодежь.*

THE ISSUE OF PATRIOTIC EDUCATION IN HIGHER EDUCATION

I. Repko, V. Odarchenko, O. Il'chenko

In the article to be considered the concept of patriotism which is one of the most significant, enduring values inherent in all areas of society and the state, expressing the attitude of the person to his homeland and characterize the highest

level of development in the course of activity for the benefit of the motherland; difficult way of spiritual and psychological existence of the person. Key signs of patriotism: a sense of homeland and love for the Fatherland; pride in their homeland, for the symbols of the state, for my nation, responsibility for the fate of the country and its people for their future, a sense of duty to the country, the pursuit of activities aimed at the prosperity of the state and people to improve their international standing, adherence to the ideals, values and traditions of their homeland; willingness to promote and propagate the honor and glory of the Fatherland, a sense of grandeur of their homeland; readiness to defend the interests of their country by all means. The aim: the formation of a Ukrainian society of high social activity, social responsibility, spirituality citizen who owns the values and qualities that manifest themselves in the creative process in the interests of the Fatherland. Characterized by the essence of the process and conditions of patriotic education of young people in higher education (formation of active social position of young people, increasing interest in solving urgent problems of the society, the formation of political culture, involvement of young people in the democratic process of transformation of life, the development of a sense of responsibility for the transformation of the Fatherland and the people providing motivation and self-regulation of behavior and activity, introduction to our culture, to the values of world culture). Duvinq reseavch proved the principles of patriotic education (the principle of development, the principle of autonomy, the principle of self-organization), the principle of work of the curators of groups with youth, the principle of after-effect. Presented the experience of the educational institution at which reveals the basic forms and methods of work with young people on the basis of patriotic education. It is established that promotes the formation of patriotic education of youth social activism, civil liability, intellectual property, etc., which are manifested in the creative process in the interests of the Fatherland.

Of particular significance in terms of our particular study presented works in which patriotic education is considered in conjunction with the problems of civic education, namely the study of civic education of students in the modern university.

In the context of new approaches to the understanding of the most important problems of modern education of youth patriotic education is now consider not only at the theoretical level, but also as a real social and pedagogical phenomenon, as a qualitatively new phenomenon in teaching science and practice.

Keywords: patriotic education, the nature, purpose principles of patriotic education, organizational and pedagogical conditions of patriotic education, youth.

***ОРІЄНТОВНІ ОБСЯГИ РІЗНИХ ВИДІВ
НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ***

Орієнтовний обсяг робіт

Вид роботи	Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти	Обсяг*	Кіл-сть джерел	Структура вступу	Структура основної частини	
					З педагогічних основ організації освітнього процесу	З історії педагогіки, психології
Реферат	Для усіх	10-15	1-10	Мета	Теоретичні аспекти	Теоретичні аспекти
Курсова (реферативна)	Молодший спеціаліст або фаховий молодший бакалавр	25-30	>10	Актуальність, мета, об'єкт, предмет	Теоретичні аспекти	Теоретичні аспекти
Курсова (дослідницька)	Бакалавр	25-30	>15	Актуальність, мета, завдання, об'єкт, предмет, методи	Теоретичні аспекти Експеримент. перевірка (констат. експеримент)	Теоретичні аспекти Практичне застосування
Курсова (дослідницька)	Магістр	35-40	>20	Актуальність, мета, завдання, об'єкт, предмет, методи, структура	Теоретичні аспекти Експерт. перевірка (констатув.; формул., контр. експер.)	Теоретичні аспекти Практичне застосування
Дипломна робота	Бакалавр	40-50	>30	Актуальність, мета, гіпотеза, завдання, об'єкт, предмет, методи, публікації, база дослідження, структуру	Теоретичні аспекти Експерт. перевірка (констатув.; формул., контр. експер.)	Теоретичні аспекти Практичне застосування
Магістерська робота	Магістр	60-80	>50	Актуальність, зв'язок зі змістом освітньої програми, мета, гіпотеза, завдання, об'єкт, предмет, методи, апробація, публікації, база дослідження, структура	Теоретичні аспекти Експерт. перевірка (констатув.; формул., контр. експер.)	Теоретичні аспекти Практичне застосування

Орієнтовний обсяг частин роботи

Вид роботи	Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти	Вступ	Основна частина	Висновки	Обсяг *
Реферат	Для усіх рівнів	1-2	8-11	1-2	10-15
Курсова робота	Молодший спеціаліст або фаховий молодший бакалавр	1-2	22-26	1-2	25-30
Курсова робота	Бакалавр	1-2	22-26	1-2	25-30
Курсова робота	Магістр	2-3	32-36	2-3	35-40
Дипломна робота	Бакалавр	4-6	34-44	2-4	40-50
Магістерська робота	Магістр	4-6	54-70	2-4	60-80

* До обсягу роботи не враховується список використаних джерел та додатки.

Додаток I

***КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ КУРСОВИХ,
ДИПЛОМНИХ ТА МАГІСТЕРСЬКИХ
РОБІТ***

Критерії оцінювання курсових робіт

Критерії оцінки та бали				Максимальна оцінка у балах
ВИКОНАННЯ РОБОТИ				
1. Актуальність, теоретичне і практичне значення роботи				
необґрунтовані	обґрунтовані; робота містить елементи наукової новизни			5
1-2	3-5			
2. Чіткість формулювання категоріального апарату				
об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження не сформульовані	об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження сформульовані неправильно	об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження сформульовані нечітко	об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження сформульовані чітко	15*
0	1-2	3-4	5	
3. Логічність структури та її відповідність темі роботи				
зміст та структура не відповідають назві роботи, визначеній меті та поставленим завданням	зміст та структура частково відповідають назві роботи, визначеній меті та поставленим завданням	зміст та структура відповідають назві роботи, визначеній меті та поставленим завданням		5
1-2	3	4-5		
4. Методологічний апарат дослідження				
робота не має дослідницького характеру, базується на некоректному використанні методів дослідження	робота має дослідницький характер, але базується на не завжди коректному використанні методів дослідження	робота має дослідницький характер, базується на коректному використанні доцільних методів дослідження		5
1-2	3	4-5		
5. Аналіз наукових джерел				
відсутній	поверхневий (аналіз стану проблеми здійснено за навчальною літературою та застарілими джерелами)	глибокий і всебічний (аналіз стану проблеми здійснено за новітніми вітчизняними і зарубіжними джерелами)		5
0	1-3	4-5		
6. Системність і повнота у розкритті теми				
у роботі не розкрито основних питань щодо теми дослідження; робота ґрунтується на ненаукових положеннях	у роботі належно висвітлено окремі питання, або аналіз проблемних питань має дещо поверхневий характер; предмет	у роботі висвітлено всі питання теми з оперттям на фундаментальні положення сучасної мовознавчої науки		5

	дослідження істотно звужено		
1-2	3	4-5	
7. Стиль, грамотність, логічність викладу			
робота написана зі значною кількістю допущених орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок	робота написана українською літературною мовою з незначною кількістю допущених орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок	робота написана грамотно, українською літературною мовою, не допускаючи орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок	5
1-2	3-4	5	
8. Якість оформлення роботи			
оформлення роботи не відповідає встановленим вимогам	оформлення роботи відповідає встановленим вимогам, але допущено кілька некоректностей	оформлення роботи повністю відповідає встановленим вимогам	5
1-2	3-4	5	
9. Аргументованість висновків, їх відповідність одержаним результатам			
в роботі відсутні висновки як результати дослідження, або вони не є конкретними та не ґрунтуються на положеннях роботи (не впливають з її змісту)	робота містить конкретні висновки щодо результатів дослідження, однак вони не є належно аргументованими та чітко викладеними	результати дослідження чітко сформульовані, належно обґрунтовані, мають науковий характер і практичне значення	5
1-2	3	4-5	
10. Ступінь самостійності автора роботи, особистий внесок автора в роботу			
робота має компілятивний характер, наукова полеміка відсутня	робота є частково самостійним дослідженням проблеми, що пояснюється фрагментарним характером наукової полеміки	робота є самостійним дослідженням актуальної проблеми освіти	5
1-2	3	4-5	
11. Співпраця з науковим керівником при підготовці роботи			
робота підготовлена без погодження з науковим керівником або подана на кафедру з порушеннями встановлених строків	робота завершена і подана на кафедру у визначені терміни, однак в процесі її виконання студент не погоджував свої дії з науковим керівником	на всіх етапах виконання роботи студент виконував завдання за погодження їх з науковим керівником; робота була вчасно подана на кафедру у готовому до захисту вигляді	5

1-2		3-4		5		
12. Оцінка наукового керівника (без урахування захисту роботи)						
незадовільно		задовільно		добре		відмінно
2		3		4		5
Разом						70
ЗАХИСТ РОБОТИ						
студент на захист не з'явився	студент не в змозі відповісти на поставлені запитання, неспроможний аргументувати положення роботи	студент намагається дати відповідь на поставлені запитання і робить спроби аргументувати положення роботи	студент допускає суттєві неточності у відповідях на запитання, не завжди належно обґрунтовує положення роботи	студент дає правильні відповіді на всі запитання, але не завжди упевнений в аргументації, чи не завжди коректно її формулює	студент дає правильні та чіткі відповіді на всі запитання, правильно аргументує власну позицію	30**
0	1	2	3	4	5	
Разом						30
Загалом						100

*Робота допускається до захисту за умови, що її попередня оцінка (за критеріями 1-12) за висновками наукового керівника становить **не менше 40 балів***

Критерії оцінювання кваліфікаційних робіт на здобуття ступеня бакалавр та магістр

Оцінка роботи здійснюється за 100-бальною шкалою, яка складається з двох частин: 1) виконання роботи (до 70 балів) і 2) захисту (до 30 балів).

Оцінка «відмінно» (90-100 балів) ставиться, якщо:

1) робота виконана самостійно, на високому науково-теоретичному рівні, відбиває глибокі теоретичні знання і практичні навички випускника, його здатність до професійної діяльності як науковця;

2) випускник оволодів методами науково-дослідної роботи у збиранні і систематизації даних, їх обробки, творчого осмислення, систематично викладу, формулювання висновків;

3) випускник показав критичне ставлення до джерел і літератури, продемонстрував наукову новизну, сформулював власні пропозиції і практичні рекомендації;

4) випускник грамотно, з додержанням вимог держстандарту оформив кваліфікаційну роботу;

б) випускник на захисті продемонстрував глибокі знання теми дослідження, тверде і впевнено відповів на запитання членів комісії;

7) випускник до захисту представив не менше однієї наукової публікації.

Оцінка «добре» (74-89 балів) ставиться, якщо:

1) робота виконана самостійно, на високому науково-теоретичному рівні, відбиває глибокі теоретичні знання і практичні навички випускника, його здатність до професійної діяльності як науковця;

2) оволодів методами науково-дослідної роботи у збиранні і систематизації даних, їх обробки, творчого осмислення, систематично викладу, формулювання висновків, допускає незначні порушення логічності й систематичності викладу;

3) робота має наукову новизну, однак автор не може в достатній мірі проаналізувати літературу і джерела з досліджуваної теми, але сформулював власні пропозиції і практичні рекомендації;

4) з додержанням вимог держстандарту оформив магістерську роботу, але допустив при цьому помилки чи неточності;

5) написав роботу грамотно, українською літературною мовою, допускаючи при цьому поодинокі орфографічні, пунктуаційні та стилістичні помилки;

б) на захисті продемонстрував глибокі знання теми дослідження, відповів на запитання членів комісії.

Оцінка «задовільно» (60-73 балів) ставиться, якщо:

1) оволодів навичками науково-дослідної роботи у збиранні і систематизації даних, їх обробки, осмислення, систематично викладу, формулювання висновків, але допускає порушення логічності й систематичності викладу, некритичного ставлення до документів і матеріалів;

3) робота має копільтивний характер, відсутні елементи наукової новизни, нечітко сформульовані або відсутні власні пропозиції і практичні рекомендації;

4) допустив ряд помилок при оформленні роботи та її науково-довідкового апарату з відхиленням від вимог держстандарту;

5) написав роботу українською літературною мовою, але допустив у ній велику кількість русизмів, орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок;

6) на захисті продемонстрував неглибокі знання теми дослідження, не зумів відповісти на окремі запитання членів комісії;

7) до захисту не представив жодної публікації.

Оцінка «незадовільно» (до 60 балів) ставиться в тому випадку, коли студент, допущений до захисту кваліфікаційної роботи, абсолютно в ній не орієнтується, не може відповісти на жодне запитання членів комісії, або виявиться, що робота є плагіатом.

В роботі допущені такі грубі помилки:

1. Зміст роботи не відповідає плану магістерської роботи або не розкриває тему повністю чи в її основній частині.

2. Сформульовані розділи (підрозділи) не відбивають реальну проблемну ситуацію, стан об'єкта.

3. Мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно і не відбиває специфіки об'єкта і предмета дослідження.

4. Автор не виявив самостійності, робота являє собою компіляцію або плагіат.

5. Не зроблено глибокого і всебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури (останні 2-10 років) з теми дослідження.

6. Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій з теми роботи має форму анотованого списку і не відбиває рівня досліджуваності проблеми.

7. Кінцевий результат не відповідає меті дослідження, висновки не відповідають поставленим завданням.

8. У роботі немає посилань на першоджерела або вказані не ті, з яких запозичено матеріал.

9. Бібліографічний опис джерел у списку використаних джерел наведено довільно, без дотримання вимог державного стандарту.

10. Як ілюстраційний матеріал використано таблиці, діаграми, схеми, запозичені не з першоджерел, а з підручника, навчального посібника, монографії або наукової статті.

11. Обсяг та оформлення роботи не відповідають вимогам роботи, виконана неохайно, з помилками.

Додаток К

***ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ
НЕФОРМАЛЬНИХ ВИДІВ НАУКОВО-
ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ***

Зразок оформлення наукової статті

УДК 378.147.091.33 – 027.22

4. Теорія і методика професійної освіти

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

У ПЕДАГОГІЧНОМУ ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КРЕДИТНОЇ ТРАНСФЕРНО-НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

*Кузнецова О.В., кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього
менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради*

*Одарченко В. І., кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та
освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-
педагогічна академія» Харківської обласної ради*

У статті висвітлено особливості організації самостійної роботи студентів за Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи у ПЗВО. На підставі аналізу наукової літератури визначено суть, види та способи організації самостійної роботи студентів за цієї системи. Обґрунтовано вимоги до її організації, що впливають на ефективність, інтенсивність та результативність самостійної роботи студентів, дається характеристика етапів виконання самостійної роботи, якими передбачається активізація самоосвітньої діяльності студентів.

Ключові слова: *самостійна робота студентів, Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, педагогічний заклад вищої освіти, вимоги до організації самостійної роботи, пізнавальний інтерес, мотиваційна сфера.*

Кузнецова О. В.

Одарченко В. И.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ЗАВЕДЕНИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЕВРОПЕЙСКОЙ КРЕДИТНОЙ ТРАНСФЕРНО-НАКОПИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

В статье раскрыты особенности организации самостоятельной работы студентов по Европейской кредитной трансферно-накопительной системе в высшем педагогическом учебном заведении. На основе анализа научной литературы, определены суть, типы и способы организации самостоятельной работы студентов в условиях этой системы. Характеризуются этапы организации самостоятельной работы, требующие активизации образовательной деятельности студентов.

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов, Европейская кредитная трансферно-накопительная система, педагогическое заведение высшего образования, требования к организации самостоятельной работы, познавательный интерес, мотивационная сфера.

Kuznetsova O. V.

Odarchenko V.I.

PECULIARITIES OF ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN PEDAGOGICAL HIGHER SCHOOL IN CONDITIONS OF EUROPEAN CREDIT TRANSFERE-FUNDED SYSTEM

In the article the features of organization of independent work of students on transfer European credit accumulation system in higher educational institution. Based on the analysis of scientific literature, it identifies the essence, types and methods of organization of independent work of students in conditions of the system. Gives characteristics of stages of performance of independent work, which require activation of educational activity of students.

On the theoretical and methodological levels revealed the problem of organization of independent work of students in the process of knowledge acquisition. Stressed that independent work of students can successfully form the mind and strengthen knowledge, improve skills and skills defined by the program each academic discipline.

On the basis of their own practical experience, determined controversies regarding identified problems, namely, between the proclamation of the importance of the role of independent work of students, due to the restructuring of the higher education system in Ukraine in connection with the accession to the Bologna process, and the insufficient use of the opportunities higher education institutions in the field of professional training of future specialist.

Keywords: independent work of students, European credit transfere-funded system of higher pedagogical educational institution, requirements for the organization of independent work, cognitive interest, motivational sphere.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Оскільки сьогодні актуальною є проблема забезпечення неперервності всіх ланок навчання, створення необхідних умов для доступу кожної людини до оволодіння новими знаннями, цінностями, відносинами й уміннями, тому на сучасному етапі розвитку українського суспільства, що характеризується інтеграцією нашої держави в європейські політичні, економічні й культурні структури, особливого значення набуває проблема підготовки фахівців, спроможних виконувати свої професійні обов'язки на продуктивному та творчому рівнях. Важливою умовою розв'язання цієї проблеми є озброєння студентів знаннями, завдяки яким у них сформується самостійність, здатність ефективно виконувати професійні завдання, і вони будуть конкурентоспроможними на ринку праці. Приєднанням України до Болонського процесу ставить перед ПЗВО висувуються нові вимоги щодо підготовки студентів, зокрема в аспекті організації їхньої самостійної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення

невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. На теоретичному й методологічному рівнях проблема організації самостійної роботи студентів у процесі оволодіння знаннями досліджена Л. Аристовою, В. Буряком, М. Даниловим, Б. Єсиповим, Л. Жаровою, В. Казаковим та іншими науковцями, у працях яких доведено, що саме за самостійної роботи у студентів успішно формується свідомість і зміцнюються знання, удосконалюються вміння й навички, визначені програмою кожної навчальної дисципліни. Висвітленню суті організації самостійної роботи студентів ПЗВО присвячено наукові дослідження Л. Черчати, Л. Савенкової, Т. Балицької.

Формулювання мети статті. Обґрунтувати особливості організації самостійної роботи студентів за Європейською кредитною трансферно-накопичувальною системою у ПЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. « Нагальною суспільною проблемою сьогодення є створення системи вищої освіти, якою б уповні моделювався не тільки соціально-культурний простір, а забезпечувалась можливість реалізацій позитивного потенціалу особистості в оволодінні національними надбаннями. Саме такою є кредитно-трансферна система, за якої стимулюється різнобічний розвиток особистості, активізується творча діяльність студентів, їхня ініціатива, викладач зближується з конкретним студентом, створюються умови для розкриття індивідуальних особливостей [1].»

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У цілому, зазначимо, що самостійна робота є завершальним етапом вирішення навчально-пізнавальних завдань, які розглядалися на лекціях, семінарських, практичних та які виносяться для самостійного опрацювання. Упевнені, що знання можна вважати надбанням студента тільки за умови, якщо він доклав для їх здобуття своїх розумових і практичних зусиль.

Література

1. Акімова О. М. Організація самостійної роботи студентів в умовах кредитно-модульного навчання. *Кредитно-модульна та модульно-рейтингова організація навчального процесу в коледжах і технікумах. Стан. Проблеми. Перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. / Харк. машино-буд. коледж. Харків, 2008. С. 6–7.
2. Бойко Н. І. Форми та шляхи організації самостійної роботи студентів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2001. С. 10–13.
3. Види навчально- та науково-дослідної роботи студентів : навч.-метод. посіб. по підготовці та написанню рефератів, курсових, дипломних та магістерських робіт, наукових статей і тез доповідей з дисциплін циклу професійно-практичної підготовки / С. Б. Беляєв, Л. В. Кондрацька, О. В. Кузнецова та ін. ; за заг. ред. І. П Репко. Харків : СПД-ФО Захаренко В. В., 2012. 204 с.

Зразок оформлення авторської довідки

Назва статті: Взаємозв'язок навчання й виховання

Прізвище, ім'я, по-батькові автора (-ів): Чернушенко Олена Петрівна.

Місце роботи, навчання: Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, психолого-педагогічний факультет, 511-ПО група.

Посада: студент.

Прізвище, ім'я, по-батькові, учений ступінь, звання наукового керівника: Іванов Іван Петрович, кандидат педагогічних наук, доцент.

Поштова адреса: 61111, м. Харків, вул. Сумська, 77, к.99.

Контактний телефон: 0964737757 – Олена Чернушенко,

0504756545 – Іван Петрович Іванов.

e-mail: olena_chernuchenko@mail.ru

Зразок оформлення тез

*С.О.Омельченко
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

ТРАДИЦІЇ СЕЛИЩА ТА ШКОЛИ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Важливим аспектом у контексті формування здорового способу життя підлітків, у межах функціонування відкритої соціально-педагогічної системи, є визначення системоутворюючого компонента. На нашу думку, таким компонентом мають стати традиції селища та школи.

Ми виходили з того, що звернення до традицій, духовно-морального виховання молодого покоління дасть можливість створити природне середовище в просторі взаємодії соціальних інститутів з формування здорового способу життя.

Багато науковців, педагогів-практиків розглядають проблему використання українських виховних традицій у системі сучасного розвитку, формування та соціалізації особистості (О. Вишневський, В. Омеляненко, П. Щербань, Ю. Руденко, Л. Кузьмінський, В. Кузь, З. Сергійчук, С. Литвин-Кіндратюк, Б. Кіндратюк, О. Кобрій, М. Чепіль та ін.).

У дослідженні традицію розглядаємо як елементи соціальної та культурної спадщини; досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично і передаються з покоління в покоління та базуються на вічних морально-духовних категоріях й поняттях. Уперше робимо спробу представити їх як системоутворюючий компонент формування здорового способу життя людини.

Традиції; звичаї та обряди, що супроводжують дати, свята та інші урочистості народного календаря, передбачають різні види діяльності, зокрема, трудової, стиль поведінки, способи харчування, що відповідають біоритмам природи і людини. Це першооснова забезпечення гармонійності між природою та людиною, об'єктивними обставинами та діяльністю, поведінкою, відчуття нею комфортності самопочуття, настрою.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що використання традицій має стати підґрунтям для розробки нових і вдосконалення існуючих методологій та методик з теорії та практики формування здорового способу життя молоді. Треба з дитинства вчити цінувати, берегти та зміцнювати своє здоров'я. Дуже важливо, щоб навчання здорового способу життя стало традиційним, системним, передбачало комплекс систематичних заходів, спрямованих на формування в учнів розуміння, важливості піклування про своє здоров'я, фізичний розвиток.

Зразок оформлення анкети-заявки

Анкета-заявка

учасника IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів

«Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє»

(12-13 жовтня 2020 року)

Відомості про автора	
Прізвище, ім'я, по-батькові	Чернушенко Олена Олександрівна
Повна назва навчального закладу	Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
Статус	Здобувач вищої освіти
Факультет	Психолого-педагогічний факультет
Спеціальність	013 Початкова освіта
Курс, група	5 курс, 511-ПО група
Домашня адреса	61111, м. Харків, вул. Сумська, 77, к.99.
Контактний телефон, e-mail	0964737757; olena_chernuchenko@gmail.com
Відомості про наукового керівника	
Прізвище, ім'я, по-батькові	Іванов Іван Петрович
Науковий ступінь, учене звання	кандидат педагогічних наук, доцент
Участь у конференції	
Назва доповіді	Традиції селища та школи як системоутворюючий компонент формування здорового способу життя
Секція	Здоров'я людини
Особиста участь у конференції (необхідне підкреслити)	<ul style="list-style-type: none">• <u>подання тез доповіді до друку;</u>• усний виступ;• усний виступ і друк тез.
Потреба в технічних засобах під час виступу (необхідне підкреслити)	<ul style="list-style-type: none">• <u>комп'ютер;</u>• проекційна техніка;• інші засоби.
Потреба в готелі (необхідне підкреслити)	<ul style="list-style-type: none">• <u>так;</u>• ні.

***ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ДОВІДКИ ПРО
ПЕРЕВІРКУ РОБОТИ НА ПЛАГІАТ***

Зразок оформлення довідки перевірки роботи на плагіат

ДОВІДКА ПЕРЕВІРКИ РОБОТИ НА ПЛАГІАТ

Заявляю, що я ознайомила (-вся) з повним Звітом подібності, який був згенерований системою за допомогою пошукових платформ Google, Bing щодо роботи (додається):

Автор: _____

Назва роботи: _____

Науковий керівник: _____

Факультет _____ **Група :** _____ **Курс** _____

Тип роботи: _____
(кваліфікаційна робота, дисертація, стаття, тези, тощо)

AntiPlagiarism.NET		Unicheck	
Унікальність		Оригінальність	
Кількість підстановок		Схожість	

Особа, відповідальна за перевірку: _____

Після проведеного мною аналізу Звіту подібності, констатую таке:

- Запозичення, виявлені в роботі, оформлені коректно і не мають ознак плагіату.
- Виявлені в роботі запозичення не мають ознак плагіату, але їх надмірна кількість викликає сумніви щодо цінності роботи і відсутності самостійності її автора. Роботу направити доопрацювання.
- Виявлені в роботі запозичення є недобросовісними і мають ознаки плагіату або в ній містяться навмисні спотворення тексту, що вказують на спроби приховування недобросовісних запозичень.

Опис прийнятого рішення

(прізвище та ініціали особи, відповідальної за перевірку)

(підпис)

_____. _____ 20__ р.

Зразок оформлення довідки перевірки роботи на плагіат

ДОВІДКА ПЕРЕВІРКИ РОБОТИ (ПРОЄКТУ) НА ПЛАГІАТ

Автор роботи:	
Назва роботи:	
Факультет (відділення):	
Кафедра:	
Спеціальність:	
Науковий керівник:	
Дата перевірки:	
Результати перевірки:	
Максимальний збіг із одним документом:	____%
Помилки у документі:	____%

Висновок: не виявлено плагіат

Оригінальність _____ %

Завідувач кафедри _____
(підпис)

(ім'я, прізвище)

Додаток М

***ЗРАЗОК ФОРМИ-ОПISУ
КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ***

ФОРМА-ОПИС РОБОТИ МАГІСТРА* (БАКАЛАВРА)

1. Кваліфікаційна робота (папка Ivanov_mag):

1. робота (Ivanov_mag);
2. реєстраційна форма (Ivanov_fm);
3. презентація (Ivanov_pr).
4. титульний аркуш (Ivanov_tit)

**Назва папки повинні містити до 10 символів*

***Робота, титульний аркуш та презентація подаються в форматі .pdf, реєстраційна форма – форматі .doc)*

Реєстраційна форма

№	Назва поля	Зміст поля
1.	Назва роботи	
2.	Автор (ПІБ)	
3.	Дата (рік, місяць, день)	
4.	Факультет	
5.	Кафедра	
6.	Галузь знань, спеціальність	
7.	Освітня програма підготовки	
8.	Форма навчання	
9.	Тема кваліфікаційної роботи	
10.	Керівник (ПІБ, науковий ступінь, вчене звання)	
11.	Ключові слова (до 10 слів) трьома мовами: українська, російська, англійська	
12.	Анотація українською мовою (до 300 символів)	

Керівник кваліфікаційної роботи _____
(підпис) (ім'я, прізвище)

****подається одночасно з кваліфікаційною роботою в електронному та паперовому вигляді, підписана керівником кваліфікаційної роботи*

Додаток Н

***КРИТИЧНІ ЗНАЧЕННЯ РОЗПОДІЛУ
КОЕФІЦІЄНТІВ***

Критичні значення розподілу χ^2

v	p			v	p		
	0,001	0,01	0,05		0,001	0,01	0,05
1	10,83	6,63	3,84	41	74,74	64,95	56,94
2	13,82	9,21	5,99	42	76,08	66,21	58,12
3	16,27	11,34	7,81	43	77,42	67,46	59,30
4	18,47	13,28	9,49	44	78,75	68,71	60,48
5	20,52	15,09	11,07	45	80,08	69,96	61,66
6	22,46	16,81	12,59	46	81,40	71,20	62,83
7	24,32	18,48	14,07	47	82,72	72,44	64,00
8	26,12	20,09	15,51	48	84,04	73,68	65,17
9	27,88	21,67	16,92	49	85,35	74,92	66,34
10	29,59	23,21	18,31	50	86,66	76,15	67,50
11	31,26	24,72	19,68	51	87,97	77,39	68,67
12	32,91	26,22	21,03	52	89,27	78,62	69,83
13	34,53	27,69	22,36	53	90,57	79,84	70,99
14	36,12	29,14	23,68	54	91,87	81,07	72,15
15	37,70	30,58	25,00	55	93,17	82,29	73,31
16	39,25	32,00	26,30	56	94,46	83,51	74,47
17	40,79	33,41	27,59	57	95,75	84,73	75,62
18	42,31	34,81	28,87	58	97,04	85,95	76,78
19	43,82	36,19	30,14	59	98,32	87,17	77,93
20	45,31	37,57	31,41	60	99,61	88,38	79,08
21	46,80	38,93	32,67	61	100,89	89,59	80,23
22	48,27	40,29	33,92	62	102,17	90,80	81,38
23	49,73	41,64	35,17	63	103,44	92,01	82,53
24	51,18	42,98	36,42	64	104,72	93,22	83,68
25	52,62	44,31	37,65	65	105,99	94,42	84,82
26	54,05	45,64	38,89	66	107,26	95,63	85,96
27	55,48	46,96	40,11	67	108,53	96,83	87,11
28	56,89	48,28	41,34	68	109,79	98,03	88,25
29	58,30	49,59	42,56	69	111,06	99,23	89,39
30	59,70	50,89	43,77	70	112,32	100,43	90,53
31	61,10	52,19	44,99	71	113,58	101,62	91,67
32	62,49	53,49	46,19	72	114,84	102,82	92,81
33	63,87	54,78	47,40	73	116,09	104,01	93,95
34	65,25	56,06	48,60	74	117,35	105,20	95,08
35	66,62	57,34	49,80	75	118,60	106,39	96,22
36	67,99	58,62	51,00	76	119,85	107,58	97,35
37	69,35	59,89	52,19	77	121,10	108,77	98,48
38	70,70	61,16	53,38	78	122,35	109,96	99,62
39	72,05	62,43	54,57	79	123,59	111,14	100,75
40	73,40	63,69	55,76	80	124,84	112,33	101,88

Критичні значення рангового коефіцієнта кореляції Спірмена

<i>N</i>	<i>p</i>		<i>n</i>	<i>p</i>		<i>n</i>	<i>p</i>	
	<i>0,05</i>	<i>0,01</i>		<i>0,05</i>	<i>0,01</i>		<i>0,05</i>	<i>0,01</i>
5	0,94	—	17	0,48	0,62	29	0,37	0,48
6	0,85	—	18	0,47	0,6	30	0,36	0,47
7	0,78	0,94	19	0,46	0,58	31	0,36	0,46
8	0,72	0,88	20	0,45	0,57	32	0,36	0,45
9	0,68	0,83	21	0,44	0,56	33	0,34	0,45
10	0,64	0,79	22	0,43	0,54	34	0,34	0,44
11	0,61	0,76	23	0,42	0,53	35	0,33	0,43
12	0,58	0,73	24	0,41	0,52	36	0,33	0,43
13	0,56	0,70	25	0,49	0,51	37	0,33	0,43
14	0,54	0,68	26	0,39	0,50	38	0,32	0,41
15	0,52	0,66	27	0,38	0,49	39	0,32	0,41
16	0,50	0,64	28	0,38	0,48	40	0,31	0,4

Критичні значення коефіцієнта Стьюдента (t-критерію)

<i>f</i>	<i>p</i>							
	0.80	0.90	0.95	0.98	0.99	0.995	0.998	0.999
1	3.0770	6.3130	12.7060	31.820	63.656	127.656	318.306	636.619
2	1.8850	2.9200	4.3020	6.964	9.924	14.089	22.327	31.599
3	1.6377	2.35340	3.182	4.540	5.840	7.458	10.214	12.924
4	1.5332	2.13180	2.776	3.746	4.604	5.597	7.173	8.610
5	1.4759	2.01500	2.570	3.649	4.0321	4.773	5.893	6.863
6	1.4390	1.943	2.4460	3.1420	3.7070	4.316	5.2070	5.958
7	1.4149	1.8946	2.3646	2.998	3.4995	4.2293	4.785	5.4079
8	1.3968	1.8596	2.3060	2.8965	3.3554	3.832	4.5008	5.0413
9	1.3830	1.8331	2.2622	2.8214	3.2498	3.6897	4.2968	4.780
10	1.3720	1.8125	2.2281	2.7638	3.1693	3.5814	4.1437	4.5869
11	1.363	1.795	2.201	2.718	3.105	3.496	4.024	4.437
12	1.3562	1.7823	2.1788	2.6810	3.0845	3.4284	3.929	4.178
13	1.3502	1.7709	2.1604	2.6503	3.1123	3.3725	3.852	4.220
14	1.3450	1.7613	2.1448	2.6245	2.976	3.3257	3.787	4.140
15	1.3406	1.7530	2.1314	2.6025	2.9467	3.2860	3.732	4.072
16	1.3360	1.7450	2.1190	2.5830	2.9200	3.2520	3.6860	4.0150
17	1.3334	1.7396	2.1098	2.5668	2.8982	3.2224	3.6458	3.965
18	1.3304	1.7341	2.1009	2.5514	2.8784	3.1966	3.6105	3.9216
19	1.3277	1.7291	2.0930	2.5395	2.8609	3.1737	3.5794	3.8834
20	1.3253	1.7247	2.08600	2.5280	2.8453	3.1534	3.5518	3.8495
21	1.3230	1.7200	2.2.0790	2.5170	2.8310	3.1350	3.5270	3.8190
22	1.3212	1.7117	2.0739	2.5083	2.8188	3.1188	3.5050	3.7921
23	1.3195	1.7139	2.0687	2.4999	2.8073	3.1040	3.4850	3.7676
24	1.3178	1.7109	2.0639	2.4922	2.7969	3.0905	3.4668	3.7454
25	1.3163	1.7081	2.0595	2.4851	2.7874	3.0782	3.4502	3.7251
26	1.315	1.705	2.059	2.478	2.778	3.0660	3.4360	3.7060
27	1.3137	1.7033	2.0518	2.4727	2.7707	3.0565	3.4210	3.6896
28	1.3125	1.7011	2.0484	2.4671	2.7633	3.0469	3.4082	3.6739
29	1.3114	1.6991	2.0452	2.4620	2.7564	3.0360	3.3962	3.8494
30	1.3104	1.6973	2.0423	2.4573	2.7500	3.0298	3.3852	3.6460
32	1.3080	1.6930	2.0360	2.4480	2.7380	3.0140	3.3650	3.6210
34	1.3070	1.6909	2.0322	2.4411	2.7284	3.9520	3.3479	3.6007
36	1.3050	1.6883	2.0281	2.4345	2.7195	9.490	3.3326	3.5821
38	1.3042	1.6860	2.0244	2.4286	2.7116	3.9808	3.3190	3.5657
40	1.303	1.6839	2.0211	2.4233	2.7045	3.9712	3.3069	3.5510
42	1.320	1.682	2.018	2.418	2.6980	2.6930	3.2960	3.5370
44	1.301	1.6802	2.0154	2.4141	2.6923	3.9555	3.2861	3.5258
46	1.300	1.6767	2.0129	2.4102	2.6870	3.9488	3.2771	3.5150
48	1.299	1.6772	2.0106	2.4056	2.6822	3.9426	3.2689	3.5051
50	1.298	1.6759	2.0086	2.4033	2.6778	3.9370	3.2614	3.4060
55	1.2997	1.673	2.0040	2.3960	2.6680	2.9240	3.2560	3.4760
60	1.2958	1.6706	2.0003	2.3901	2.6603	3.9146	3.2317	3.4602
65	1.2947	1.6686	1.997	2.3851	2.6536	3.9060	3.2204	3.4466
70	1.2938	1.6689	1.9944	2.3808	2.6479	3.8987	3.2108	3.4350
80	1.2820	1.6640	1.9900	2.3730	2.6380	2.8870	3.1950	3.4160
90	1.2910	1.6620	1.9867	2.3885	2.6316	2.8779	3.1833	3.4019
100	1.2901	1.6602	1.9840	2.3642	2.6259	2.8707	3.1737	3.3905
120	1.2888	1.6577	1.9719	2.3578	2.6174	2.8598	3.1595	3.3735
150	1.2872	1.6551	1.9759	2.3515	2.6090	2.8482	3.1455	3.3566
200	1.2858	1.6525	1.9719	2.3451	2.6006	2.8385	3.1315	3.3398
250	1.2849	1.6510	1.9695	2.3414	2.5966	2.8222	3.1232	3.3299
300	1.2844	1.6499	1.9679	2.3388	2.5923	2.8279	3.1176	3.3233
400	1.2837	1.6487	1.9659	2.3357	2.5882	2.8227	3.1107	3.3150
500	1.2830	1.6470	1.9640	2.3330	2.7850	2.8190	3.1060	3.3100

***ЗРАЗОК ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ
АТЕСТАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ***

(повне найменування закладу вищої освіти)

ПРОТОКОЛ

**N _____ від «___» _____ 20__ року
засідання Атестаційної комісії N _____**

З розгляду кваліфікаційної бакалаврської (або магістерської) (дипломної)
роботи _____ студента _____ (ки)

_____ (прізвище, ім'я та по батькові)

на тему

ПРИСУТНІ:

Голова _____
(науковий ступінь, вчене звання, посада, прізвище, ім'я, по батькові)

Члени АК

**КВАЛІФІКАЦІЙНУ БАКАЛАВРСЬКУ (або МАГІСТЕРСЬКУ)
(ДИПЛОМНУ) РОБОТУ ВИКОНАНО:**

Під керівництвом _____
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

З консультацією _____
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

ДО АТЕСТАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ ПОДАНО ТАКІ МАТЕРІАЛИ:

1. Подання голові АК щодо захисту кваліфікаційної роботи, у якому містяться довідка про успішність, висновок керівника, висновок кафедри

2. Пояснювальна записка дипломної (магістерської) роботи на _____ сторінках

3. Креслення, презентації на _____ аркушах

4. Рецензія _____

(науковий ступінь, вчене звання, посада, прізвище, ім'я, по батькові)

5. Навчальна карта студента

6. Резюме до проекту _____ мовою
(вказати мову)

Після повідомлення (протягом ____ хв.) про виконану роботу студенту (ці) задані такі запитання:

1. _____
(прізвище й ініціали особи, що поставила запитання, зміст запитання)
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

УХВАЛИЛИ:

1. Визнати, що студент(ка) _____
(прізвище та ініціали)
виконав (ла) і захистив (ла) кваліфікаційну бакалаврську (або магістерську)
(дипломну) роботу з оцінкою за шкалами:
національною _____ ECTS _____

2. Присвоїти _____
(прізвище, ім'я, по батькові)
кваліфікацію _____ за
спеціальністю _____
(шифр, назва)

3. Видати диплом _____
(з відзнакою)

4. Відзначити, що _____

Голова АК: _____
(підпис) (прізвище та ім'я)

Члени АК:

(прізвище та ім'я й посада особи, що склала протокол, підпис)

***ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ВСТУПУ
ТА ЕКСПЕРИМЕНАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ
КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ
(ДИПЛОМНОЇ) РОБОТИ***

Тема магістерської роботи: «Управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога»

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зміни соціокультурного середовища призвели до трансформації парадигми освіти та створення нових вимог до майбутнього спеціаліста. Першочерговим завданням є формування особистості, яка схильна постійно займатися своїм професійним та особистісним самовдосконаленням, готова до безперервної освіти, до розвитку своїх професійних якостей та саморозвитку. Вважається, що найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, здатні навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в полікультурному середовищі та володіти іншими сучасними компетентностями.

З-поміж найважливіших з них, задекларованих у Концепції «Нова українська школа», є вміння педагога навчатися протягом життя, яке трактується як здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових умінь і навичок, організації освітнього процесу (власного та колективного), зокрема, через ефективне керування ресурсами та інформаційними потоками, вміння визначати освітні цілі та способи їхнього досягнення, вибудовувати індивідуальну професійну траєкторію, оцінювати й прогнозувати результати діяльності.

В умовах сучасної педагогічної освіти необхідним є формування особистості вчителя, який гармонійно поєднував би ініціативність, професіоналізм, творчість, стійкий інтерес до педагогічної діяльності, розвинені загальнолюдські цінності, відповідальність, високий рівень професійної компетентності та культури. Професійна діяльність учителя початкової школи потребує дивергентного мислення, орієнтованого на індивідуальність, креативність, оригінальність, гнучкість та сприйнятливність, саморозвиток і професійне самовдосконалення протягом усього професійного шляху. Вимога постійного особистісного і професійного зростання є чи не найважливішою для професії педагога. Адже саме вона пов'язана із донесенням до широкого загалу всіх новітніх досягнень у культурі, науці й техніці, найвищих норм та ідеалів з метою забезпечення прогресивного розвитку. Для цього вчитель повинен сам досягти високого рівня, що стає можливим лише завдяки невтомній праці над собою.

Програми принципового оновлення системи освіти враховують сьогодні безперервність педагогічної освіти чи освіти впродовж життя. І йдеться не про здобуття освіти (навчання у ЗВО), а більшою мірою, про здатність вчителя саморозвиватися з урахуванням вимог професії та суспільства. Тому як ніколи стає актуальним дослідження механізмів професійного саморозвитку вчителя з метою його швидкої адаптації, гнучкості в умовах переходу України до європейської системи освіти.

Професійне становлення особистості у певній галузі діяльності можливе лише за наявності відповідного ціннісно-мотиваційного ставлення особистості до власного професійного саморозвитку, професійного вдосконалення,

системного підвищення рівня професійної підготовки у поєднанні з відповідними організаційно-педагогічними умовами освітнього середовища закладу вищої освіти.

Аналіз досліджень з даної проблематики засвідчив той факт, що проблема професійного саморозвитку розглядається з позиції професійного становлення особистості (О. Борисова, В. Орлов, Г. Пономарьова, А. Щербакова та ін.), цілеспрямованого професійного саморозвитку (Н. Божина, Є. Бондаревська, В. Маралов, В. Серіков, І. Чеснокова та ін.). Проблематика професійного самовдосконалення та саморозвитку досить фундаментально представлена в наукових працях учених (В. Андрущенко, Б. Гершунський, Е. Гусинский, І. Зязюн, В. Кремен та ін. – філософський аспект; К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Бодалєв, Л. Виготський, А. Леонтєв, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та ін. – психологічний аспект). Питання професіоналізму та розвитку особистості педагога розкрито у працях багатьох дослідників (С. Гончаренко, А. Глузман, А. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, І. Підласий, В. Сластьонін, О. Сухомлинська та ін.). Вважаючи саморозвиток процесом активної, послідовної позитивної якісної зміни особистості, яка є результатом не зовнішніх дій, а її власних зусиль, дослідники (Н. Кислінська, Н. Нікітіна та ін.) розглядають цей процес і як діяльність особистості, спрямовану на зміну тих своїх психічних і особистісних властивостей, які вже є, закладені в природі людини чи попереднім етапом її розвитку, наприклад: пам'яті, мислення, уваги, емоційної сфери, загальних і професійних здібностей і задатків тощо. Закордонні дослідники також звертаються до проблем самоактуалізації і саморозвитку (Р. Бернс, Ш. Бюлер, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та інші).

Аналіз наукової та методичної літератури свідчить про те, що питання управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога педагога залишається недостатньо дослідженим.

У ході дослідження виявлені суперечності між потребою суспільства у висококваліфікованих фахівцях, які прагнуть до професійного саморозвитку в педагогічній діяльності, та реальним станом підготовки випускників педагогічних закладів вищої освіти; внутрішньою потребою в саморозвитку майбутніх педагогів як основи їхнього професійного становлення та традиційними формами й методами організації освітньої діяльності в педагогічному ЗВО; необхідністю підвищення рівня готовності до професійного саморозвитку студентів і недостатньою розробленістю відповідних педагогічних умов реалізації цього процесу в закладі вищої освіти; потенційним рівнем професійного розвитку майбутніх педагогів та рівнем, необхідним для успішного виконання професійної педагогічної діяльності.

Актуальність проблеми, її недостатня наукова розробленість, а також потреба в розв'язанні означених суперечностей зумовили вибір теми магістерської роботи: **«Управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обраний напрямок дослідження є частиною освітньої програми 073 Менеджмент та розкриває й аналізує характеристику спеціальної фахової

компетентності даної ОП (здатність до саморозвитку, навчання впродовж життя та ефективного самоменеджменту).

Мета дослідження: полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога.

Гіпотеза дослідження: полягає в припущенні про те, що управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога буде ефективним за реалізації наступних педагогічних умов:

- зміцнення мотиваційної основи професійного саморозвитку майбутніх педагогів;
- збагачення творчого потенціалу студентів у процесі залучення до педагогічної діяльності.

Відповідно до поставленої мети було визначено **завдання дослідження:**

1. На основі аналізу наукової та методичної літератури схарактеризувати суть понять «саморозвиток», «саморозвиток особистості».
2. Схарактеризувати професійний саморозвиток як умову розвитку особистості майбутнього педагога.
3. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога.

Об'єкт дослідження: саморозвиток особистості майбутнього педагога в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога.

У ході реалізації завдань дослідження було використано комплекс методів:

- теоретичні: аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури, синтез наукових підходів до вирішення проблеми;
- емпіричні: анкетування, бесіди, опитування, аналіз робіт студентів, педагогічний експеримент для перевірки гіпотези;
- методи математичної обробки було використано для аналізу отриманих експериментальних даних.

Апробація результатів магістерської роботи.

Тема цього дослідження розглядалася під час круглого столу, проведеного на базі КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР 23 жовтня 2019.

Експериментальна база дослідження. Експериментальне дослідження проводилося упродовж 2018-2019 навчального року в ході педагогічної практики у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Загалом до експерименту було залучено 58 студентів.

Структура й обсяг роботи обумовлені логікою наукового пошуку. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 88 сторінок, з них 84 сторінки основного тексту. Робота містить 4 таблиці та 5 рисунків. Список використаних джерел вміщує 71 найменування.

РОЗДІЛ 2. Зміст і результати експериментального дослідження педагогічних умов управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога

2.1. Організація та проведення констатувального етапу педагогічного експерименту

Педагогічний експеримент проведено з метою перевірки доцільності гіпотези про те, що управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога буде ефективним за реалізації наступних педагогічних умов:

- зміцнення мотиваційної основи професійного саморозвитку майбутніх педагогів;
- збагачення творчого потенціалу студентів у процесі залучення до педагогічної діяльності.

Етапи експерименту були визначені завданнями, цілями та характером дослідження.

Згідно з метою та гіпотезою дослідження було сформульовано такі завдання експериментальної частини:

1. Розробити рівні та показники готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів.
2. Здійснити діагностику рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів.
3. Розробити педагогічні умови управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога та перевірити їх у ході формувального етапу педагогічного експерименту в експериментальній групі.
4. Перевірити рівень готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів після проведення формувального етапу педагогічного експерименту.

Для втілення гіпотези нами були використані такі **методи дослідження**:

1. Педагогічний експеримент.
2. Спостереження.
3. Тестування.
4. Аналіз студентських робіт.
5. Математична обробка результатів.

Основними етапами педагогічного експерименту були:

- констатувальний (планування експериментального дослідження та організація експерименту);
- формувальний (проведення експерименту);
- контрольний (інтерпретація результатів та обробка отриманих даних).

Експериментальне дослідження проводилося упродовж 2019-2020 навчального року в ході педагогічної практики у Комунальному закладі «Харківська гуманітарна академія» Харківської обласної ради.

Діагностика рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів була проведена зі студентами IV курсу психолого-педагогічного факультету за спеціальністю 013 Початкова освіта, загальною кількістю

студентів 58 осіб, з них експериментальна група склали (ЕГ) 28 студентів, контрольну (КГ) – 30 студентів.

Вибір даних груп для експерименту не є випадковим, так як студенти четвертого курсу прослухали однаковий комплекс дисциплін педагогічного, психологічного й методичного (методики викладання окремих предметів) спрямування, проходили виховну та педагогічну практику й готуються до проходження переддипломної практики.

Метою проведення констатувального етапу педагогічного експерименту було виявлення рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів.

Нами були визначені такі рівні готовності майбутніх педагогів до професійного саморозвитку (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Характеристика рівнів готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів

№ з/п	Рівні	Показники
1	2	3
1	Високий	Передбачає стійке прагнення студентів до саморозвитку в майбутній професійній діяльності, що базується на глибоких переконаннях у його особистісній і суспільній значущості; наявність мотивації та потреби досягнення професіоналізму; сформованість вольових якостей; міцні знання щодо сутності, змісту та особливостей професійного саморозвитку майбутніх педагогів; досконале володіння вміннями та навичками ефективної реалізації означеної діяльності; розвиненість загальної ерудиції; творчий, креативний характер виконання практичних педагогічних завдань.
2	Середній	Студентам притаманне позитивно-пасивне ставлення до професійного саморозвитку та усвідомлення необхідності самовдосконалення й розвитку особистих та професійних якостей; неглибокі знання в сфері професійного саморозвитку; достатній розвиток загальної ерудиції; сформованість умінь і навичок, необхідних для здійснення професійного саморозвитку майбутніх педагогів; репродуктивний характер практичної діяльності; недостатнє володіння методами розвитку творчих здібностей та незначний прояв педагогічної креативності.
3	Низький	Характеризується формальним ставленням до професійної педагогічної діяльності; несформованими ціннісними орієнтаціями; фрагментарністю знань щодо сутності, змісту та особливостей професійного саморозвитку майбутніх педагогів; низьким рівнем розвитку загальної ерудиції; мінімальним ступенем сформованості професійних умінь і навичок здійснення власного саморозвитку; пасивністю у виконанні самостійної роботи та творчих завдань, відсутністю креативного підходу.

В якості діагностичного інструментарію оцінки сформованості готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів нами було використано такі методики діагностики: методика «Потреба в саморозвитку» Г. Сиротенка та

анкетування «Самооцінка рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів».

Застосування даного пакету діагностичних методик дало змогу відстежити динаміку сформованості готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів.

Для того, щоб визначити рівень сформованості мотивації до професійного саморозвитку студентів нами було проведено методику «Потреба в саморозвитку» за Г. Сиротенко. Наведемо її.

Інструкція. Пропонується низка положень, які допоможуть з'ясувати, як Ви реалізуєте потребу в саморозвитку, виставивши такі бали:

- 5 – якщо дане твердження повністю відповідає дійсності;
- 4 – скоріше відповідає, ніж ні;
- 3 – і так, і ні;
- 2 – скоріше не відповідає дійсності;
- 1 – не відповідає дійсності.

Питання анкети:

- Я прагну вивчити себе.
- Я залишаю час для власного розвитку.
- Перепони, які виникають, стимулюють мою активність.
- Мої професійні якості співпадають з вимогам професії.
- Я осмислюю свою діяльність, виокремлюю на це спеціальний час.
- Я аналізую свої почуття й досвід.
- Я багато читаю.
- Я дискутую з питань, які мене цікавлять.
- Я вірю в свої можливості.
- Я прагну працювати краще та ефективніше.
- Я усвідомлюю вплив, який здійснює на мене оточення.
- Я керую своїм професійним розвитком й отримую позитивні результати.
- Я маю задоволення від вивчення та засвоєння нового.
- Підвищена відповідальність не лякає мене.
- Я позитивно ставлюсь до свого професійного підвищення (просування по службі).

Обробка результатів методики (за підрахунком загальної суми балів):

75-55 (високий рівень) – Ви активно реалізуєте свої потреби у саморозвитку;

54-36 (середній рівень) – у Вас немає стійкої системи саморозвитку;

36-15 (низький рівень) – Ви знаходитесь на стадії зупинки саморозвитку.

При обробці результатів ми узагальнили відповіді студентів та отримали дані про рівень сформованості мотивації до професійного саморозвитку майбутніх педагогів (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

**Узагальнені показники сформованості мотивації до професійного саморозвитку у студентів 411-по та 412-по груп
(констатувальний етап педагогічного експерименту)**

Рівень \ Група	411-по група		412-по група	
	Абсолютна кількість	Кількість %	Абсолютна кількість	Кількість %
Високий рівень	5	18 %	6	20 %
Середній рівень	19	68 %	21	70 %
Низький рівень	4	14 %	3	10 %

Отже, було отримано такі результати: високий рівень сформованості мотивації до професійного саморозвитку в 411-по групі становить 18 % та 20 % в студентів 412-по групи. Середній рівень сформованості мотивації виявили в 411-по – 68 % та 70 % відповідно в 412-по. Низький рівень мотивації виявили 14 % студентів 411-ш групи, 10 % – 412-по групи.

Із метою порівняння отриманих результатів методики побудовано стовпчикову діаграму (рис. 2.1).

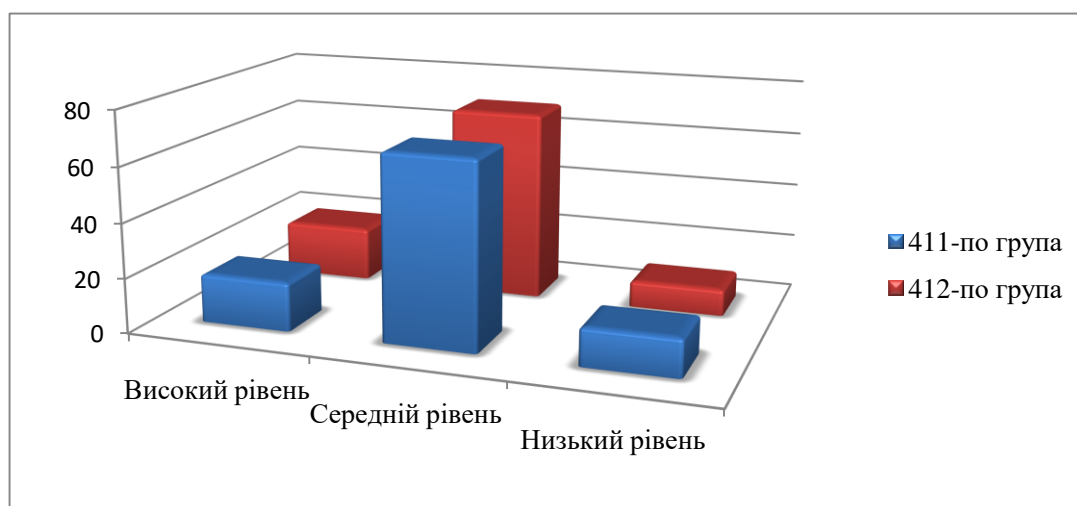

Рис. 2.1. Узагальнені показники сформованості мотивації до професійного саморозвитку у студентів 411-по та 412-по груп

Для досягнення мети констатувального етапу педагогічного експерименту – визначення вихідного рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів нами було розроблено та проведено анкетування «Самооцінка рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів» (Див. Додаток А).

В основу анкети були закладені питання, відповіді на які дозволили об'єктивно оцінити рівень готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів.

Тест ми оцінювали таким чином:

«5» балів – 15-13 вірних відповідей (високий рівень).

«4» бали – 12-7 вірних відповідей (середній рівень).

«3» бали – 6-1 вірна відповідь (низький рівень).

Узагальнені результати констатувального етапу педагогічного експерименту стосовно готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів представлено у табл. 2.3. та на рис. 2.2.

Таблиця 2.3.

Узагальнені показники готовності до професійного саморозвитку студентів експериментальної та контрольної груп (констатувальний етап педагогічного експерименту)

Рівень Група	411-по група		412-по група	
	Абсолютна кількість	Кількість %	Абсолютна кількість	Кількість %
Високий рівень	7	25 %	8	27 %
Середній рівень	18	64 %	20	66 %
Низький рівень	3	11 %	2	7 %

Із метою порівняння отриманих результатів побудовано стовпчикову діаграму (рис. 2.2).

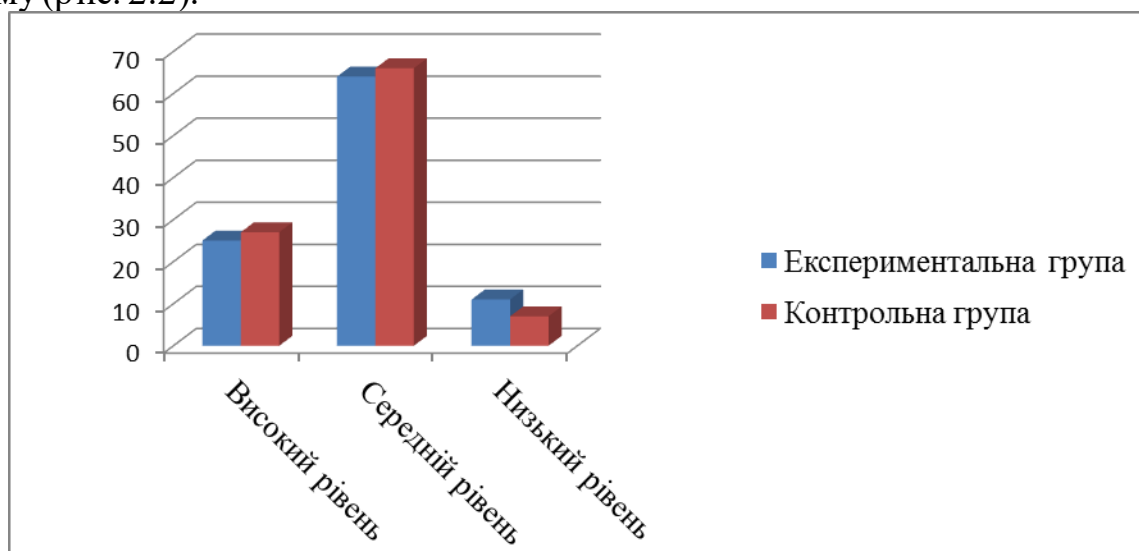

Рис. 2.2. Характеристика готовності до професійного саморозвитку студентів експериментальної та контрольної груп на констатувальному етапі педагогічного експерименту (у %)

Високий рівень готовності до професійного саморозвитку в 411-по групі становить 25 % та 27 % в студентів 412-по групи. Середній рівень становить 64 % в 411-по та 66 % в 412-по групі. Низький рівень виявили 11 % студентів 411-по групи, 7 % в 412-по групи.

Отже, у результаті аналізу отриманих результатів виявлено, що рівень готовності до професійного саморозвитку обраних груп був приблизно однаковим, проте у студентів 411-по групи, показники менші ніж у студентів 412-по групи, тому у подальшому дослідженні будемо визначати 411-по групу як – експериментальну.

Узагальнюючи отримані результати, зазначимо, що студенти експериментальної та контрольної груп мали відносно однаковий рівень готовності до професійного саморозвитку.

Однак, виявлений рівень був недостатнім для управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога, що, в свою чергу, свідчило про необхідність внесення принципових змін у процес підготовки майбутніх вчителів. Ці зміни мали включати в себе комплекс заходів, а саме: вибір педагогічних шляхів, які б дозволили студентам набувати відповідні професійно-педагогічні знання, уміння, навички в процесі навчання; доповнення програмного забезпечення освітнього процесу тощо.

Цьому сприятимуть розроблені нами педагогічні умови управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога.

2.2 Реалізація педагогічних умов управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога

Сучасний стан реформування освіти в Україні, динамізм розвитку науки, втілення нових педагогічних ідей вимагають від вищої педагогічної школи досконалої професійної підготовки майбутніх спеціалістів. Стратегічною метою педагогічної освіти стає створення освітнього середовища, яке сприяє максимальному розкриттю потенціалу кожного студента та забезпечує умови для їх професійного саморозвитку [15].

Управління процесом професійного саморозвитку особистості майбутнього педагога є досить складним процесом, результативність якого залежить від дотримання певних педагогічних умов.

Формувальний етап педагогічного експерименту проходив у природних умовах, із дотриманням логіки та основних підходів до організації навчального процесу у педагогічному ЗВО. Експериментальна робота проводилася автором у процесі викладання курсу «Загальна педагогіка».

У ході формувального етапу педагогічного експерименту дослідна робота була підпорядкована досягненню поставленої мети.

Нижче розглянемо особливості впровадження педагогічних умов в освітній процес студентів експериментальної групи.

Першою педагогічною умовою управління процесом професійного саморозвитку особистості майбутнього педагога нами було визначено «зміцнення мотиваційної основи професійного саморозвитку майбутніх педагогів».

Дослідження сутності професійного саморозвитку майбутніх педагогів дозволило з'ясувати, що стан готовності до означеного процесу характеризується, насамперед, потребою особистості в професійній досконалості, у максимальній творчій самореалізації, прагненні досягти високих результатів при виконанні професійної діяльності.

На думку вчених, це може бути досягнуто шляхом реалізації низки тактичних цілей, серед яких: запровадження соціальних мотивацій актуалізації потреби в безперервному підвищенні професіоналізму, підвищення уваги до проблем персонального розвитку, передусім до тих змін, що відбуваються в професійній діяльності майбутніх учителів. З урахуванням цього можна стверджувати, що важливою педагогічною умовою є зміцнення мотиваційної основи професійного саморозвитку майбутніх педагогів.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження свідчить про те, що мотиваційний аспект є стрижнем формування та реалізації інших структурних компонентів готовності, головним спонукальним чинником активізації професійного саморозвитку, що забезпечує спрямованість особистості до позитивних професійних перетворень (А. Маркова, В.Сластьонін, Д. Узнадзе та ін.). На думку вчених, мотивація пронизує всі сфери психічної діяльності суб'єкта (О. Леонт'єв, А. Маслоу, В. Моляко, В.Рибалка, С. Рубінштейн та ін.), тобто є одночасно джерелом активності особистості, її спрямованості та поведінки, що спонукає її до конкретних форм діяльності [14; 27]. Урахування мотивів і потреб суб'єкта допомагають створити ситуацію успіху, яка є умовою розвитку інтересу до освітньої діяльності, покращує якість навчання, сприяючи тим самим розвитку особистості майбутнього вчителя. За такої мотивації дії викладача спрямовуються на досягнення позитивних результатів [28].

Таким чином, сформований мотиваційний компонент готовності до діяльності сприяє реалізації конкретних функцій: спонукальної, що пробуджує активний інтерес майбутнього вчителя до своєї професійної практики; спрямовувальної, що визначає характер цілей у подальшій педагогічній праці; регулятивної, яка визначає орієнтації, мотиви професійної діяльності.

У ході реалізації першої педагогічної умови (зміцнення мотиваційної основи професійного саморозвитку майбутніх педагогів) перевага надавалась методам стимулювання навчальної діяльності: методи формування пізнавального інтересу та методи формування почуття обов'язку й відповідальності в навчанні. Зокрема, серед методів та прийомів формування пізнавальних інтересів, які було запропоновано студентам експериментальних груп, були:

1. Метод навчальної дискусії (обговорення будь-якого питання навчального матеріалу), що ґрунтується на обміні думками між студентами, викладачами й студентами, навчає самостійно мислити, розвиває вміння практичного аналізу й ретельної аргументації висунутих положень, поваги до думки інших. У процесі дослідно-експериментальної роботи нами були організовані дискусії «Роль педагогіки в нашому житті», «Сучасний учитель – який він?», «Чи важливо людині прагнути до саморозвитку?» та ін.

2. Метод створення ситуації успіху в навчанні, який передбачає допомогу викладача в розвитку в студента інтересу до знань, прагнення закріпити успіх. Цей метод ефективний у роботі зі студентами, які мають проблеми з навчанням, адже пробуджує в них усвідомлення власних можливостей та почуття власної гідності, віри у власні сили. Так, у процесі навчальної діяльності студентам запропоновані прийоми «Невтрочання», «Холодний душ», «Емоційне прогладжування», «Даю шанс», «Сходи», «Радість пізнання» тощо [21].

3. Метод пізнавальних ігор набуває великого значення для стимулювання та формування інтересу до знань. На думку дослідників, спеціально створена захоплива пізнавальна гра забезпечує сприятливу емоційну атмосферу відтворення знань, полегшує засвоєння навчального матеріалу, заохочує до навчальної роботи, знімає втому, перевантаження, викликає інтерес до навчальних дисциплін [25].

Використання педагогічних ігор у освітньому процесі, запропонованих Г. Топчій, – сюжетних, рольових, ділових, організаційно-діяльнісних, імітаційних, тренінгових – сприяють професійному саморозвитку майбутніх педагогів.

Важливе місце серед методів стимулювання навчальної діяльності посідають інтерактивні методи, які значною мірою посилюють ефективність навчального процесу, сприяють високому інтелектуальному розвитку студентів, дають можливість підвищити пізнавальну активність майбутніх фахівців у процесі вивчення теоретичного матеріалу.

Серед використаних інтерактивних дидактичних методів у експериментальній групі студентів назвемо такі: лекція-бесіда («діалог з аудиторією», «інтелектуальна розминка», «експрес-опитування»), проблемна лекція, семінар-дослідження, «Коло ідей», «Мікрофон», «Мозаїка» та ін., які спонукали студентів до активної пізнавальної діяльності.

Формуванню ціннісного ставлення студентів до майбутньої педагогічної діяльності сприяло вивчення передового педагогічного досвіду як джерела професійного саморозвитку. Так, під час проходження практики студентам було запропоновано вивчити досвід та презентувати діяльність учителів початкової освіти, що значно збагатило їхні знання про майбутню професію й перспективи саморозвитку.

Ціннісне ставлення до педагогічної діяльності в майбутнього вчителя, на думку багатьох учених-педагогів, проявляється через зміну його внутрішньої позиції як основи регулюванні спрямованості особистості. Так, із метою формування ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності студентам експериментальних груп було запропоновано виконання таких завдань: створення образу вчителя в контексті педагогічної діяльності в графічній формі; визначення професійно-значущих якостей учителів; з'ясування кваліфікаційних вимог до роботи учителя та складання професіограми.

Варто зауважити, що виконання такого роду завдань стимулює студентів до глибокого осмислення суті майбутньої професійної діяльності, забезпечує формування позитивного ставлення до неї, визначає вимоги до особистості вчителя, його професійні та особистісні якості.

Дієвим засобом сприяння особистісному й професійному саморозвитку молодих фахівців, на думку вчених, можна вважати проведення тренінгових занять [59].

Тренінгові технології сьогодні досить широко використовуються в теорії і практиці вищої професійної освіти, оскільки сприяють корекції ціннісних установок студентів, розкриттю прихованих можливостей професійної самореалізації (Л. Присяжнюк). У тренінгу активно формується й виявляється власна позиція студентів щодо свого професійного навчання, майбутньої педагогічної діяльності та особистісно-професійного самовдосконалення.

В нашій роботі для реалізації означених завдань якнайкраще, на нашу думку, сприятиме адаптований до проблеми дослідження тренінг професійного зростання (Л. Присяжнюк) [59], основними завданнями якого стали: розвиток

позитивного перспективного бачення майбутньої професійної діяльності; підвищення рівня усвідомлення специфіки роботи вчителів мистецьких спеціальностей; показ можливих шляхів самореалізації через професійну діяльність; забезпечення позитивних почуттів і емоцій, пов'язаних з майбутньою професією; усвідомлення основних особистісних смислів у майбутній професійній діяльності. Зокрема, тренінг професійного зростання складають вправи та ігри, які системно використовувалися на заняттях з педагогічних дисциплін: вправа «Портрет моєї майбутньої професійної діяльності», що сприяла формуванню позитивного перспективного бачення професійного майбутнього; вправа «Один день із професійного життя», що допомагала підвищенню рівня усвідомлення студентами типового й специфічного в педагогічній діяльності; вправа «5 кроків», що орієнтувала студентів на визначення пріоритетів при плануванні своїх життєвих і професійних перспектив; вправа «Творчі успіхи» сприяла дослідженню шляхів самореалізації через професійну діяльність; вправа «Особливості зростання» спонукала до усвідомлення студентами причин успішності в професійній діяльності тощо.

Таким чином, у процесі ціннісного-мотиваційного етапу підготовки майбутніх учителів до професійного саморозвитку відбувається формування ціннісного ставлення студентів до педагогічної діяльності, посилюються пізнавальні інтереси, закріплюється розуміння завдань навчально-виховного процесу та власного професійного становлення.

Реалізація другої педагогічної умови «збагачення творчого потенціалу студентів у процесі залучення до педагогічної діяльності», передбачала творчий підхід до організації освіти, орієнтувала освітній процес на розвиток особистісної творчості через стимулювання творчого потенціалу, активізацію творчих здібностей.

Науковці підкреслюють важливість творчого компонента в ході професійного становлення й саморозвитку особистості. У зв'язку з цим, важливим завданням педагогічної освіти визначено формування творчої особистості, розвитку та саморозвитку її можливостей у процесі освіти та навчання; створення психолого-педагогічних умов для прояву творчого потенціалу особистості в суспільно-корисних та індивідуально-значущих для неї видах життєдіяльності.

Стимулювання творчого потенціалу майбутніх педагогів неможливе без розвитку комплексу якостей спонукального характеру, до яких належать ціннісні настанови на творчість, потреби в новизні й нестандартних розв'язаннях навчальних проблем, прагнення до креативності.

З метою здійснення самопізнання студентам було запропонована вправа «Ромашка» (спрямована на формування навичок самопізнання) (І. Ніколаєску); вправа «Хто я?» (за методикою М. Кучера, В. Смекала), творчі завдання, спрямовані на самоспостереження та самопізнання («Я – реальне та мій ідеал») та ін.

Професійне самовизначення як елемент самоусвідомлення зумовлює вибір способів зміни особистісних можливостей і конструктивного розв'язання значущих професійних проблем з урахуванням індивідуального досвіду, а

також через пошук шляхів і нововведень для задоволення нових потреб у своїй прогресивній самозміні. З цією метою студентам були запропоновані вправи «Мої професійні пріоритети»; вправа «Визначення мети професійного саморозвитку»; семінарське заняття «Мое бачення власного професійного саморозвитку».

Великого значення на цьому етапі набуває застосований нами метод планування, у ході якого студентам пропонується спланувати власну освітню діяльність на певний період часу (урок, день, тиждень) або на період вивчення теми, розділу, виконання творчого завдання.

Застосування названих методів передбачає значне підвищення професійної компетенції; удосконалення професійних навичок та вмінь; оволодіння новими способами та технологіями розв'язання професійних завдань; розвиток професійно важливих рис; підвищення потреби в самореалізації та розкритті творчого потенціалу майбутнього вчителя.

Сутність *професійної* самоорганізації полягає у формуванні в людини нових функціональних систем (стійких рефлексорних утворень, інтелектуальних, вольових, емоційних), що їй сприяють розвитку здатностей, удосконаленню вмінь шляхом самонавчання, самовиховання, самоконтролю.

Велика увага приділялася застосуванню методів самоорганізації навчання, серед яких: робота з підручником, першоджерелами; виконання вправ і практичних завдань; створення презентацій, творчі дослідження та ін.

Стали значимими також методи самоорганізації студентів зі здійснення індивідуальних освітніх проєктів. Також студентам були запропоновані вправи, спрямовані на формування вмінь самостійної пізнавальної діяльності: вправа «Знайди інформацію»; «Конспект» тощо.

За допомогою названих методів, прийомів та вправ ефективно розв'язувалися навчальні, виховні і розвивальні завдання (уміння планувати або проєктувати певний період своєї навчально-пізнавальної діяльності (день, тиждень, семестр, навчальний рік); конструювання індивідуального плану вивчення теми, розділу, курсу; ознайомлення з предметом вивчення, окреслення завдань і головних напрямів діяльності; визначення етапів і видів діяльності; конкретизація умов і термінів виконання завдань; уміння скласти простий і складний план, програму у вигляді графіка, таблиці, схеми; уміння здійснювати адекватну самооцінку, рефлексію спланованого й запрограмованого; уміння змінювати план, програму, доповнювати їх або й замінювати; здатність раціоналізувати навчання, підвищувати його продуктивність.

Доцільним на цьому етапі нам вдалося використання методу самооцінювання, завдяки якому студенти створювали власні самопрезентації, що виконують кілька функцій: порівняння реальних якостей особистості з вимогами, що висувають до конкретного фахівця (роботодавці, освітні стандарти); фіксації успіхів і недоліків у роботі над собою; корегування, що дає змогу вчасно відмовитися від недосконалих форм і методів роботи над собою, удосконалювати застосування засобів і прийомів, які мають позитивний ефект тощо.

З метою оцінити себе різними шляхами, студентам була запропонована вправа-звіт «Мій професійний саморозвиток», неодмінною умовою виконання якої виявилось самокритичне ставлення студента до своєї особистості. У звіті вказувалося, що було зроблено протягом минулого тижня у формі відповідей на запитання. Застосування такого роду завдань сприяло формуванню навичок самооцінювання в студентів, що водночас впливало на формування їхньої саморегуляційної компетентності.

Важливим фактором професійного самовдосконалення є самовиховання, що визначається як свідомо діяльність людини, спрямована на вдосконалення чи зміну своїх якостей у відповідності до соціальних чи індивідуальних цінностей, орієнтацій, інтересів; формування власних професійних, моральних, естетичних знань, умінь, навичок, вироблення морально-вольових якостей відповідно до обраного суспільством ідеалу.

З цією метою із студентами проводилися диспути та бесіди на тему «Самовиховання як засіб саморозвитку вчителя»: на занятті обговорювались питання сутності професійного самовиховання, його провідних завдань і механізмів; досліджувались закономірності реалізації інтегративних технологій самовиховання майбутнього вчителя.

Самоактуалізація розглядається нами як постійне прагнення майбутнього вчителя до повного виявлення й розвитку особистісних потенційних можливостей та до їх реалізації в життєдіяльності.

Практичне заняття «Самоактуалізація як спосіб виявлення творчого потенціалу вчителя» передбачало обговорення зі студентами таких питань, як сутність та специфіка самоактуалізації, її взаємозв'язок з творчою самореалізацією вчителя; особистість, творення як провідний метод самоактуалізації; творча лабораторія педагога як «скриня» творчих педагогічних знахідок.

Також, збагачення творчого потенціалу студентів у процесі залучення до педагогічної діяльності, відбувалося за допомогою використання інтерактивних технологій.

Існують певні вимоги до структури занять із застосуванням інтерактивних технологій, які, як правило, складаються з п'яти елементів:

1. Мотивація. Мета цього етапу – сфокусувати увагу студентів на проблемі й викликати інтерес до обговорюваної теми. За цією метою можуть бути використані прийоми, що створюють проблемні ситуації, викликають у студентів здивування, подив, інтерес до змісту знань та процесу їх отримання, підкреслюють парадоксальність явищ та подій (коротка розповідь викладача, бесіда, демонстрування наочності, й нескладна інтерактивна технологія («мозковий штурм», «мікрофон», «криголам» тощо). Цей елемент заняття має займати не більше 5% часу заняття.

2. Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів. Мета етапу – забезпечити розуміння студентами змісту їхньої діяльності, тобто того, чого вони повинні досягти на занятті, і чого від них чекає викладач. Еталонною є ситуація, коли після заняття студент не тільки знає, розуміє, чого він досяг, а й чого він хотів би, мав би досягти на

наступному занятті з предмета, чого він взагалі хоче від викладача і курсу для свого життя. Цей елемент заняття теж має займати не більше 5% часу заняття.

3. Надання необхідної інформації. Мета цього елемента, етапу заняття – дати студентам достатньо інформації для того, щоб на її основі виконувати практичні завдання, але за мінімально короткий час. Це може бути міні-лекція, читання додаткового матеріалу, опанування інформацією за допомогою технічних засобів навчання або наочності. Ця частина заняття займає близько 10-15% часу.

4. Інтерактивна вправа – центральна частина заняття. Її метою є засвоєння навчального матеріалу, досягнення результатів заняття. Інтерактивна частина заняття має займати близько 50-60% часу на занятті. Обов'язковою є така послідовність і регламент проведення інтерактивної вправи:

- інструктування – викладач розповідає учасникам про мету вправи, правила, послідовність дій і кількість часу на виконання завдань; запитує, чи все зрозуміло учасникам (2-3 хв.);
- об'єднання в групи і (або) розподіл ролей (1-2 хв.);
- виконання завдання, при якому викладач виступає як організатор, помічник, ведучий дискусії, намагаючись надати учасникам максимум можливостей для самостійної роботи і навчання у співпраці один з одним (5-15 хв.);
- презентація результатів виконання вправи (3-15 хв.);
- рефлексія результатів студентами: усвідомлення отриманих результатів, що досягається шляхом їх спеціального колективного обговорення або за допомогою інших прийомів (5-15 хв.).

Рефлексія здійснюється в різних формах: у вигляді індивідуальної роботи, роботи в парах, групах, дискусії, в письмовій та усній формі. Вона застосовується після найважливіших інтерактивних вправ, після заняття.

Технології рефлексії після окремих вправ, фрагментів заняття:

- З якою метою ми робили цю вправу?
- Які думки вона у вас викликала?
- Які почуття?
- Чому ви особисто навчилися?
- Чому б хотіли навчитись у подальшому?

5. Підбиття підсумків (рефлексія) заняття. На цьому етапі багато викладачів схильні розслабитися і провести коротке, нечітко структуроване обговорення; всі погоджуються, що все було цікаво і цим справа закінчується. Викладач іде з почуттям виконаного боргу; студенти розходяться з почуттям, що спробували щось нове. Але підбиття підсумків – це дуже важливий етап інтерактивного заняття. Саме тут підводиться риска під знаннями, що повинні бути засвоєні, і встановлюється зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що знадобиться їм у майбутньому.

Функції підсумкового етапу заняття:

1. Прояснити зміст опрацьованого.
2. Порівняти реальні результати з очікуваними.

3. Проаналізувати, чому відбулося так чи інакше.
4. Зробити висновки.
5. Закріпити чи відкоригувати засвоєння.
6. Намітити нові теми для обміркування.
7. Установити зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що потрібно засвоїти, навчитись у майбутньому.
8. Скласти план подальших дій.

Правила організації інтерактивної роботи студентів на занятті:

1. До роботи повинні бути залучені різною мірою всі студенти.
2. Необхідно дбати про психологічну підготовку студентів. Корисним є різноманітне та постійне стимулювання студентів за активну участь у роботі, надання можливості для самоорганізації тощо.
3. Тих, хто навчається в інтерактиві, не повинно бути багато. Продуктивною є робота в малих групах. Кожен має бути почутий.
4. Приміщення має бути спеціально підготовленим. Студенти повинні мати змогу легко пересуватись під час роботи в малих групах. Усі матеріали для роботи малих груп готуються заздалегідь.
5. Під час заняття необхідно дотримуватись регламенту та проявляти терпимість до будь-якої точки зору, уважно вислуховувати всіх учасників.
6. Уважно ставитись до студентів під час формування малих груп.
7. На одному занятті бажано застосовувати 3-4 інтерактивних види роботи.
8. Під час підготовки запитань викладачу необхідно продумувати варіанти можливих відповідей і заздалегідь виробляти критерії оцінки ефективності заняття.

Заняття мають захоплювати студентів, пробуджувати в них навчальні мотивації, навчати самостійному мисленню та діям. Ефект впливу на емоції та свідомість студентів значною мірою залежить від стилю роботи конкретного викладача.

На формувальному етапі педагогічного експерименту, ми використовували такі інтерактивні форми, методи та прийоми навчання студентів.

Приєм «Мозковий штурм» (брейнстормінг) – передбачає колективне генерування всеможливих ідей щодо розв'язання певної проблеми з подальшим їхнім колективним обговоренням і критичним аналізом.

Наприклад, реалізація прийому «Мозковий штурм» – «Модель сучасного вчителя», застосованого під час проведення диспуту «Актуальні проблеми професійної підготовки вчителів у контексті сучасних парадигм освіти».

Нами було проведено «Круглий стіл», під час вивчення теми «Професійний саморозвиток майбутнього вчителя». Проведення круглого столу забезпечило активне сприймання й усвідомлення інформації студентами, розвиток комунікативних умінь для колективного обговорення, формування навичок захисту власної позиції тощо.

Програмою «Круглого столу» було передбачено обговорення таких питань:

- Саморозвиток: філософський аспект, історичний аналіз;
- Саморозвиток особистості; психологічний аспект;
- Професійний саморозвиток майбутнього вчителя: педагогічні погляди освітян (Я. Коменський, В. Сухомлинський, М. Монтесорі та ін.);
- Ідеї формування професійного саморозвитку в сучасній педагогіці.

Проведене заняття, дозволило «зануритися» в проблему формування професійного саморозвитку майбутнього вчителя, проаналізувати погляди педагогів різних історичних періодів на саморозвиток учителя в професії. Це сприяло зацікавленню студентів проблемою, розширенню уявлень про неї, поглибленню її розуміння.

Метод «Навчаючи вчуся» («Броунівський рух»), передбачав роботу кожного студента з невеликою логічно завершеною частиною тексту. Суть цієї роботи полягає в тому, що студент, вільно пересуваючись аудиторією, по черзі повинен ознайомити зі своєю інформацією якомога більше своїх колег. По завершенні студенти колективно підводять підсумки такої роботи, узагальнюючи здобуту інформацію й інтегруючи її в логічно завершені цілісні висновки.

Метод «Портфоліо» (італ. portfolio – «тека з документами») є важливим інструментом самооцінки особистісної пізнавальної праці студента, рефлексії його діяльності, свого роду самоконтролю та самоперевірки своїх досягнень.

Портфоліо вчителя дозволяє педагогу проаналізувати, узагальнити й систематизувати результати своєї роботи, об'єктивно оцінити свої можливості та спланувати дії з подолання складнощів і досягнення більш високих результатів [56].

Зокрема, студентам було запропоновано скласти портфоліо професійного саморозвитку: «Портрет», «Моя професія», «Мої наукові і професійні досягнення», «Трудова діяльність», «Лист собі в майбутнє», «Кар'єрний потенціал», «Резюме» та інші.

Нині значна увага приділяється методам інтерактивного навчання із застосуванням комп'ютерних програм, що реалізують компетентнісний підхід до навчання.

Досить ефективним є новий технічний засіб з використанням інформаційних технологій – це інтерактивні дошки, які ми застосовували в процесі вивчення дисципліни «Загальна педагогіка» з метою формування умінь студентів створювати презентації в програмі Power Point. Також студентам була запропонована ця програма для представлення педагогічного досвіду педагогів, портфоліо власного професійного саморозвитку.

Для підвищення ефективності супроводу самостійної роботи студентам було запропоновано електронні підручники; електронні методичні вказівки; тестові контрольні завдання (тести-слайди); електронну аудіовізуальну наочність тощо.

Таким чином, використані на цьому етапі формувального експерименту методи, прийоми та форми роботи сприяють усвідомленню трансформації навчальної діяльності студентів у педагогічну діяльність, створюють надійну основу для практичної реалізації набутих знань, умінь і навичок професійного саморозвитку майбутніх педагогів.

Основний напрям роботи полягав у творчому застосуванні практичних умінь та навичок у навчально-професійній діяльності, яка передбачає включення майбутніх педагогів у реальні педагогічні ситуації або ж максимально наближені до них.

Для досягнення мети передбачалось застосування методів, спрямованих на максимальну активізацію самостійної педагогічної діяльності студентів. Зокрема, на цьому етапі формувального експерименту пріоритетним було використання проектних педагогічних технологій. Загалом, проектні педагогічні технології забезпечують створення нових форм взаємодії усіх ланок навчально-виховного процесу професійної підготовки вчителів, нового змісту й технологій освіти, нових способів і технік педагогічної діяльності та мислення.

Нами також, використовувались креативні методи навчання, орієнтовані на створення студентами власних освітніх продуктів. Серед яких:

Приєм «Якби...». *Студентам пропонується поміркувати й створити відгук чи метафору про те, що відбудеться, чи сталося б, якби у світі щось змінилося, наприклад: Яку скарбницю грецької скульптури мало б людство, якби всім переможцям Олімпійських ігор було встановлено пам'ятники? Як виглядали б скульптури сучасних олімпів? Виконання подібних завдань не тільки розвиває здатність уявляти, а й дозволяє краще зрозуміти історико-культурні умови створення мистецьких явищ, просторово-часові характеристики певного стилю, напряму в художній культурі.*

Аналізуючи перебіг формувального етапу педагогічного експерименту, можна дійти висновку, що впровадження педагогічних умов сприяло розвитку активності і самостійності під час опанування практичними вміннями, забезпечило найбільш повне саморозкриття творчого потенціалу та професійних якостей студентів, а отже, сприяло формуванню готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів.

2.3. Організація та проведення контрольного етапу дослідно-експериментальної роботи

Метою проведення контрольного етапу дослідно-експериментальної роботи було визначення рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів після проведення формувального етапу педагогічного експерименту, що потенційно дає можливість оцінити ефективність впровадження педагогічних умов в освітньому процесі експериментальної групи.

Всі студенти, які брали участь в педагогічному експерименті, під час формувального етапу, навчалися згідно з навчальним планом. Єдина відмінність полягала в тому, що в експериментальній групі студенти навчалися з впровадженням розроблених педагогічних умов, а студенти контрольної групи навчалися за традиційними методиками.

Нами повторно було проведено методичку «Потреба в саморозвитку» за Г. Сиротенко для визначення рівня сформованості мотивації до професійного саморозвитку студентів.

Результати повторного анкетування наведено на рис. 2.3.

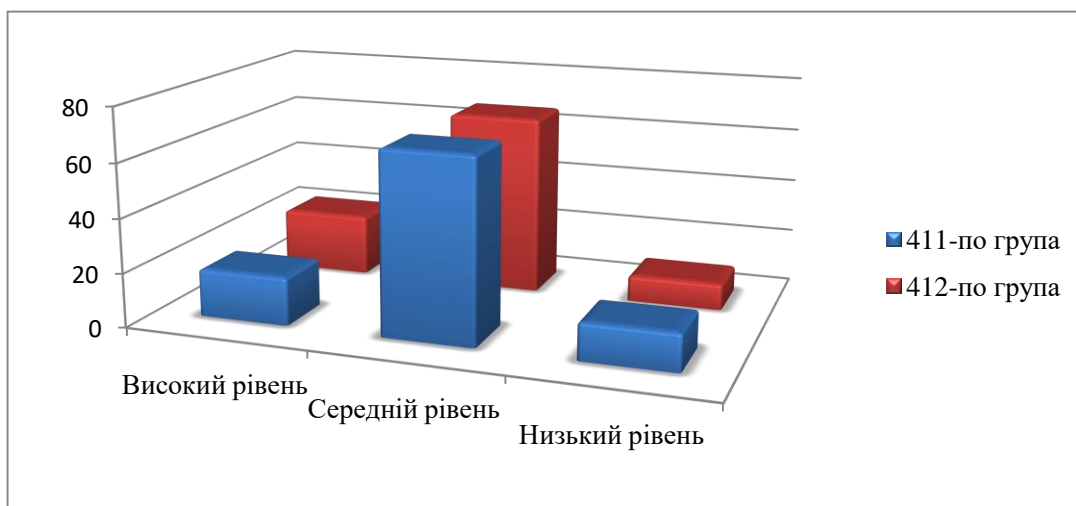

Рис. 2.3. Характеристика рівнів сформованості мотивації до професійного саморозвитку у студентів експериментальної та контрольної груп (у %)

Результати підсумкового діагностичного зрізу дали змогу пересвідчитися, що після впровадження педагогічних умов управління процесом професійного саморозвитку майбутнього педагога в експериментальній групі не залишилося жодного студента, який мав би низький рівень готовності до професійного саморозвитку.

Таблиця 2.4.

Характеристика рівня готовності до професійного саморозвитку студентів експериментальної та контрольної груп на контрольному етапі педагогічного експерименту

Рівень Група	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Кіл-сть	%	Кіл-сть	%	Кіл-сть	%
ЕГ	15	54 %	13	46 %	0	0 %
КГ	9	30 %	20	67 %	1	3 %

Досліджуючи рівень готовності до професійного саморозвитку в майбутніх вчителів, ми отримали такі результати:

– експериментальна група: високий рівень мають 54 % (15 осіб); середній рівень мають 46 % (13 осіб); низький рівень мають 0% (0 осіб);

– контрольна група: високий рівень мають 30 % (9 осіб); середній рівень мають 67 % (20 осіб); низький рівень мають 3 % (1 особа).

Динаміку представлено нами у формі діаграми (рис. 2.4.)

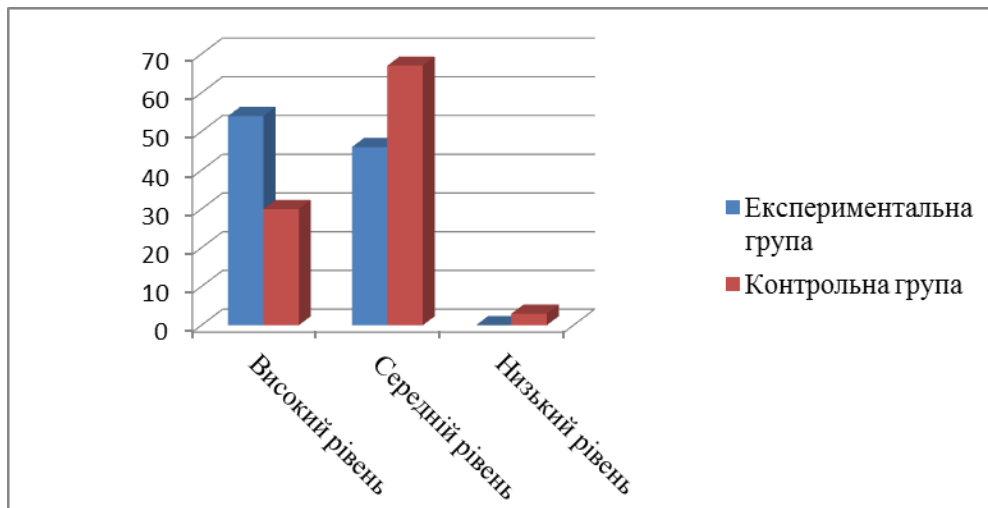

Рис. 2.4. Характеристика рівнів готовності до професійного саморозвитку у студентів експериментальної та контрольної груп на контрольному етапі педагогічного експерименту (у %)

Зведені результати обробки експериментальних даних щодо повторної діагностики студентів експериментальної групи дозволили представити результат впровадження в освітній процес педагогічних умов управління процесом професійного саморозвитку особистості майбутніх педагогів в графічному вигляді (рис. 2.5.)

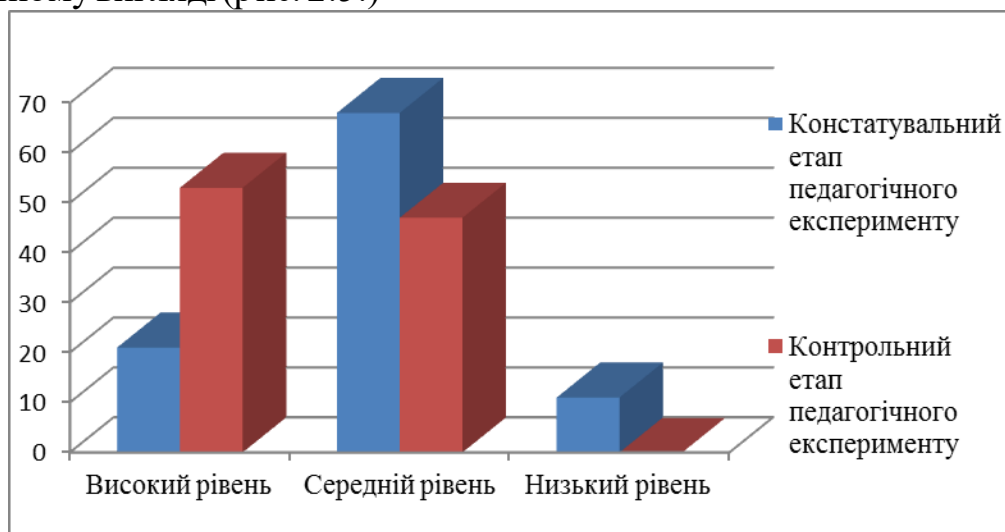

Рис. 2.5. Аналіз результатів апробації впровадження педагогічних умов в експериментальній групі (у %)

З порівняльної діаграми видно, що рівень готовності до професійного саморозвитку у студентів експериментальної групи значно збільшився. Так, приріст готовності після апробації на високому рівні склав 29 %, на середньому рівні знизився на 18 %, на низькому знизився на 11 %.

Отже, основними шляхами професійного розвитку є професійне навчання, розвиток кар'єри та самоосвіта педагога. Професійний розвиток веде до принципово нового способу життєдіяльності вчителя – творчої самореалізації в професії, яка дає змогу виявити свої індивідуальні і професійні можливості.

Експеримент довів, що впровадження педагогічних умов управління процесом професійного саморозвитку особистості майбутнього педагога

сприяє: розвитку стійкої професійно-особистісної мотивації до професійного саморозвитку; створенню інтересу до успіху в професійному саморозвитку; усвідомленню студентом власного рівня професійного саморозвитку; сформованості системності, аналітичності та гнучкості мислення; засвоєнню знань та умінь здійснювати планування, структурування, реалізацію різних інтерактивних форм організації навчально-виховної роботи; розвитку методичної грамотності та критичного мислення; формуванню вміння швидко та ефективно розв'язувати професійно-педагогічні завдання, самостійно аналізувати й обґрунтовано вирішувати професійні проблеми.

У цілому, рівень готовності до професійного саморозвитку експериментальної групи вище, в порівнянні з контрольною групою. Це дозволяє зробити висновок, що результати проведеного експерименту підтвердили висунуту нами гіпотезу. Констатація позитивних наслідків проведеного експерименту підтвердила правильність мети, завдань і шляхів їх реалізації в ході занять із студентами та засвідчила ефективність впровадження педагогічних умов управління процесом професійного саморозвитку особистості майбутнього педагога.

Висновки до розділу 2

Педагогічний експеримент проведено з метою перевірки доцільності гіпотези про те, що управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога буде ефективним за реалізації наступних педагогічних умов: зміцнення мотиваційної основи професійного саморозвитку майбутніх педагогів; збагачення творчого потенціалу студентів у процесі залучення до педагогічної діяльності.

Експериментальне дослідження проводилося упродовж 2019-2020 навчального року в ході педагогічної практики у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Діагностика рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів була проведена зі студентами IV курсу психолого-педагогічного факультету за спеціальністю 013 Початкова освіта, загальною кількістю студентів 58 осіб, з них експериментальна група склали (ЕГ) 28 студентів, контрольну (КГ) – 30 студентів.

Метою проведення констатувального етапу педагогічного експерименту було виявлення рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів.

В якості діагностичного інструментарію оцінки сформованості готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів нами було використано такі методики діагностики: методика «Потреба в саморозвитку» Г. Сиротенка та анкетування «Самооцінка рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів». Застосування даного пакету діагностичних методик дало змогу відстежити динаміку сформованості готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів.

Узагальнюючи отримані результати, зазначимо, що студенти експериментальної та контрольної груп мали відносно однаковий рівень готовності до професійного саморозвитку. Однак, виявлений рівень був недостатнім для управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога, що, в свою чергу, свідчило про необхідність внесення принципових змін у процес підготовки майбутніх вчителів. Цьому сприятимуть розроблені нами педагогічні умови управління процесом саморозвитку особистості майбутнього педагога.

Формувальний етап педагогічного експерименту проходив у природних умовах, із дотриманням логіки та основних підходів до організації навчального процесу у педагогічному ЗВО. Експериментальна робота проводилася автором у процесі викладання курсу «Загальна педагогіка».

У ході реалізації першої педагогічної умови (зміцнення мотиваційної основи професійного саморозвитку майбутніх педагогів) перевага надавалась методам стимулювання навчальної діяльності. Зокрема, серед методів та прийомів формування пізнавальних інтересів, які було запропоновано студентам експериментальних груп, були: метод навчальної дискусії («Роль педагогіки в нашому житті», «Сучасний учитель – який він?», «Чи важливо людині прагнути до саморозвитку?»); метод створення ситуації успіху в навчанні, який передбачає допомогу викладача в розвитку в студента інтересу до знань, прагнення закріпити успіх («Невтрочання», «Холодний душ», «Емоційне прогладжування», «Даю шанс», «Сходи», «Радість пізнання»); метод пізнавальних ігор (сюжетні, рольові, ділові, організаційно-діяльнісні, імітаційні); проведення тренінгових занять; використання інтерактивних форм, методів та прийомів роботи («діалог з аудиторією», «інтелектуальна розминка», «експрес-опитування», «коло ідей», «мікрофон», «мозаїка» та ін., які спонукали студентів до активної пізнавальної діяльності.

Реалізація другої педагогічної умови (збагачення творчого потенціалу студентів у процесі залучення до педагогічної діяльності), передбачала творчий підхід до організації освіти, орієнтувала освітній процес на розвиток особистісної творчості через стимулювання творчого потенціалу, активізацію творчих здібностей. Нами були проведені такі форми, методи та прийоми роботи зі студентами: вправа «Ромашка» (спрямована на формування навичок самопізнання; вправа «Хто я?»; творчі завдання (спрямовані на самостереження та самопізнання «Я – реальне та мій ідеал»); вправа «Мої професійні пріоритети»; вправа «Визначення мети професійного саморозвитку»; семінарське заняття «Моє бачення власного професійного саморозвитку»; вправа «Знайди інформацію»; вправа «Конспект»; практичне заняття «Самоактуалізація як спосіб виявлення творчого потенціалу вчителя»; круглий стіл; метод портфоліо (студентам було запропоновано скласти портфоліо професійного саморозвитку: «Портрет», «Моя професія», «Мої наукові та професійні досягнення», «Трудова діяльність», «Лист собі в майбутнє», «Кар'єрний потенціал», «Резюме»); креативні методи навчання, орієнтовані на створення студентами власних освітніх продуктів (прийом «Якби...»).

Метою проведення контрольного етапу дослідно-експериментальної роботи було визначення рівня готовності до професійного саморозвитку майбутніх педагогів після проведення формувального етапу педагогічного експерименту, що потенційно дає можливість оцінити ефективність впровадження педагогічних умов в освітньому процесі експериментальної групи.

Результати підсумкового діагностичного зрізу дали змогу пересвідчитися, що після впровадження педагогічних умов управління процесом професійного саморозвитку майбутнього педагога в експериментальній групі не залишилося жодного студента, який мав би низький рівень готовності до професійного саморозвитку. Так, приріст готовності після апробації на високому рівні склав 29 %, на середньому рівні знизився на 18 %, на низькому знизився на 11 %.

Експеримент довів, що впровадження педагогічних умов управління процесом професійного саморозвитку особистості майбутнього педагога сприяє: розвитку стійкої професійно-особистісної мотивації до професійного саморозвитку; створенню інтересу до успіху в професійному саморозвитку; усвідомленню студентом власного рівня професійного саморозвитку; сформованості системності, аналітичності та гнучкості мислення; засвоєнню знань та умінь здійснювати планування, структурування, реалізацію різних інтерактивних форм організації освітньої роботи; розвитку методичної грамотності та критичного мислення; формуванню вміння швидко та ефективно розв'язувати професійно-педагогічні завдання, самостійно аналізувати й обґрунтовано вирішувати професійні проблеми.

У цілому, рівень готовності до професійного саморозвитку експериментальної групи вище, в порівнянні з контрольною групою. Це дозволяє зробити висновок, що результати проведеного експерименту підтвердили висунуту нами гіпотезу. Констатація позитивних наслідків проведеного експерименту підтвердила правильність мети, завдань і шляхів їх реалізації в ході занять із студентами та засвідчила ефективність впровадження педагогічних умов управління процесом професійного саморозвитку особистості майбутнього педагога.

Навчальне видання

НАВЧАЛЬНО- ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти освітньо-професійного ступеню
(фаховий молодший бакалавр), першого (бакалаврського), другого
(магістерського) та третього (освітньо-наукового) рівнів

Видання 4-е, виправлене і доповнене

За загальною редакцією

Репко Інна Петрівна

Укладачі :

Одарченко Вероніка Ігорівна

Степанець Іван Олексійович

Беляєв Сергій Борисович

Демченко Наталя Дмитрівна

Акімова Олена Михайлівна

Кузнецова Оксана Вікторівна

Блудова Юлія Олександрівна

Дмитренко Катерина Анатоліївна

Кондрацька Лариса Вікторівна

Шукалова Ольга Сергіївна

Галушко Наталя Анатоліївна

Четаєва Людмила Петрівна

Отрошко Тетяна Феліксівна

Редактор : Демченко Н.Д.